

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09690

DI LETSTE TKUFE IN ITSIK
MANGERS LEBN UN SHAFN

Hayyim Solomon Kazdan

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ח. ש. קאדאן

די לעצטע תקופה
אין איציק מאננערס
לעבן און שאפן

(1969 — 1939)

ח. ש. קאזדאן

די לעצטע תקופה
אין איציק מאַנגערס
לעבן און שאַפן

(1 9 6 9 — 1 9 3 9)

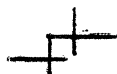

מערקסיקע - שטאַט 1973

CHAIM S. KAZDAN

*El Ultimo Período
en la Vida y Creación de
Ycek Manger
1939-1969*

:-: Ensayos Literarios :-:

EDICION DEL
"FONDO MENDELSON"
DE LA
"SOCIEDAD PRO CULTURA Y AYUDA"
MEXICO, D. F. 1973

IMPRESA MODERNA PINTEL, S. A.
Teléfonos: 578-47-53 y 578-04-92
Dr. Garcíadiego 28 México, 7, D. F.

א י ך ד א נ ק

דעם „שלמה מענדעלסטאָן־פֿאַנד“ אין מעקסיקע, וואָס האָט איבער־גענומען אויף זיך דאָס אַרױסגעבן מיין בוך. אַ באַזונדערן דאַנק מיין חבר י. ראָטנבערג פֿאַר זײַן זאָרגפֿולער השגחה איבער דער אויסגאַבע.

א י ך ד א נ ק

געניע מאַגער פֿאַר איר מיטאַרבעט. זאָל מיין בוך זײַן פֿאַר איר אַ טריסט און אַ פֿאַרלייכטערונג אין איר אבלות.

א י ך ד א נ ק

פֿאַר העלפֿן מיר מיט אינפֿאַרמאַציעס און מאַטעריאַלן די פֿריינד: י. דלוחשאַווסקי, יוסף לעפֿטוויטש, מלך און רחל ראָוויטש, משה קנאַפּהייט, יעקב מייטליס, י. האָרן, שיע טענענבוים, שלום ראָזנ־פֿעלד, דאָן דייוויץ, יואל צאַנג, דינה האַלפּערן, יחזקאָל ליפּשיץ.

א י ך ד א נ ק

דער יוואָ־ביבליאָטעק, דעם בונדישן קורס־אַרכיוו, די זשורנאַלן „וועקער“, און „צוקונפֿט“ פֿאַר זייער מיטאַרבעט.

א י ך ד א נ ק

דעם ייִדישן לערער־סעמינאַר, ד״ר ג. וויינער, שלום ראָזנפֿעלד פֿאַר זייער בינשטייער צו די הוצאות פֿון דער אויסגאַבע.

א י ך ד א נ ק

דעם חבר הענריק בורשטיין, געוועזענער קאַצעטלער 122705 פֿאַר זײַן פֿאַכמענדרישער און קינסטלערישער הילף ביים צוגרייטן אַלע פֿאַ־טאַגראַפֿיעס פֿון בוך.

מעקסיקע, יולי 1973

ח. ש. קאַזדאַן

ווארט א פריער

27 יאר איז איציק מאנגער אלט געווען, ווען ער איז גער-
קומען קיין ווארשע. דא איז ער פארבליבן ביז פארן אנהייב
פון צווייטן וועלט-קריג. „מיינע צען יאר פוילן, האט ער גע-
זאגט, זיינען געווען מיינע בעסטע יארן“. אבער די 10 יאר
פון זיין ווייטערדיקן לעבן, 1940-1950, זיינען געווען שווערע,
טראגישע יארן: פיזישע און גייסטיקע ליידן, יארן פון אנטווי-
שונג, פארצווייפלונג, איינזאמקייט. עס איז געווען א קנויל
פון פערזענלעכן, ליטערארישן און נאציאנאלן טראגזיס און
קריזיס.

*

מיין ארבעט וואס איך ברענג דא צום לייענער, איז אין
תוך א צווייטער טייל פון מיין פריערדיקן בוך „איציק
מאנגער“. יענער בוך איז בעיקר א קריטיש-ליטערארישע
אפהאנדלונג — וועגן די אייגנשאפטן פון א. מאנגערס שא-
פונג, וועגן זיינע גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונגען פאר
דער יידישער ליטעראטור. מיין איצטיקער בוך — „די לעצטע
תקופה אין א. מאנגערס לעבן און שאפן“ — איז א ביאגרא-
פיש-ליטערארישע אפהאנדלונג. אויפן גרונט פון שמועסן, בריוו,
פרעסע-מאטעריאלן באהאנדל איך די ביאגראפישע עטאפן
פונעם דיכטערס לעצטע 30 יאר פון זיין לעבן. געאגראפיש
נעמען זיי ארום עטלעכע לענדער: פארוו, אלזשיר, לאנדאן,
דאס נאך-מלחמהדיקע פוילן, קאנאדע, ניו-יארק, מדינת יש-
אל. נייע סביבות, נייע קרייזן. דער חורבן פון פוילישן יידן-
טום דריקט און פארפאלגט אים. ער האט פארלוירן זיין גאנצע
משפחה. די דיכטערישע ווערק, וואס א. מאנגער האט גע-

שאפן אין יענע יארן, זיינען דער דירעקטער רעזולטאט פון יענע איבערלעבונגען.

אבער אין די אלע יארן בלייבט ער דיכטער, פאעט און שריפטשמעלער. מיין בוך פארמעסט זיך דעריבער צו ווייזן די וועגן און פארמען פון זיין שאפונג אין דעם גאנצן פעריאד, זיינע פאעטישע און ליטערארישע עקספערימענטן און דער-גרייכונגען אין יענע יארן. הויך-קינסטלעריש רעאגירט ער אויף דעם חורבן-פּוילן, אויף די מעשים רעים פון די נאציס. אין אלץ וואָס ער שרייבט אין יענעם פעריאד פארבלייבט ער דער ריטער פון באלאדע און סאַנעט, אלץ איז מאַנגעריש-ליריש. זיין סטיל און שפראַך גלאַנצן מיט שיינקייט און רייניקייט. אין אַ באַזונדער קאָפּיטל באַהאַנדלט אײַך צענדלי-קער לידער פון יענער צייט און אַנאַליזיר זײַער קינסטלערישן ווערט.

עמלעכע קאָפּיטלעך אין בוך דערציילן וועגן די ליטעראַריש-געוועלשאַפּטלעכע פאַרהעלטענישן אין ניו-יאָרק, אין די 1940ער יאָרן. די האַנדלונג און די באַציאונג פֿון ניו-יאָרק לגבי מאַנגען גערן ווערט אַ צענטראַלע טעמע פֿון אַ גרויסן עפֿנטלעכן וויכוח. אין דער גרויסער אַלגעמיינער ייִדישער טראַגעדיע — ווערט דער גורל פון אַ ייִדישן דיכטער פאַרטונקלט און צעריבן. כמעט אלע אַנטיילנעמער אינעם דאָזיקן גרויסן וויכוח זיינען שוין היינט אויפן עולם האַמת. אײַך פּאַלעמיוֹר נישט מיט קיינעם, אײַך פאַרנעם זיך ניט מיט אַפּאַלאַגעטיק פאַר אַ. מאַנגערן, אײַך באַמי זיך צו געבן אַן אַביעקטיווע באַ-שרייבונג פון יענעם מאַנגער-פּראַבלעם. דער ענין איז גענוג ווייטיקלעך, דראַמאַטיש.

די לעצטע צען יאָר פון אַ מאַנגערס לעבן האַבן אים געבראַכט טריאומף פון אַנערקענונג און ליבשאַפט. דאָס איז געווען דאָס שלום-וואַרט אינעם מאַנגער-וויכוח, דאָס איז געווען דער שיינער סך-הכל פון זיין לעבן און שאַפן כּלל. דאָס האַט געשאַפן טרייסט און כּבוד פאַר דער ייִדישער ליטעראַטור.

פאריז-ארזשיר (1938-1939)

אין זיין שמועס מיט איציק מאנגערן דערציילט י. פאט:
„ער איז געווען אין פאריז, ווען זי איז פארנומען געווארן
דורך די נאציס. ער האט דעמאלט פרובירט פארן אומלעגאל
אין ארץ-ישראל, ער האט אבער ניט געקענט באקומען די
נויטיקע סערטיפיקאטן. ער האט געזוכט שיפן, לעגאלע און
אומלעגאלע, געוואלט פארן ווי א מאטראס, ווי א שיפדינער.
ער איז געזעסן אין מארסעל, אין א קאפע-הויז, א פארצוויי-
פלטער. פרעגט אים א פרעמדער מענטש ביי א גלאז וויין:
— מענטש, וואס ביסטו אזוי פארצווייפלט? ענטפערט ער
אים: זעסט דאך ווי פראנקרייך זעט אויס... אט די בא-
געגעניש אין א קאפע-הויז אין מארסעל מיט א פראנצויזישן
שיפס-קאפיטאן, וואס האט געפירט אמוניציע קיין אפריקע,
קיין אראן, האט דורך גילגולים און וואנדערונגען אים געפירט
צו די שפאנישע וואסערן, צום גיבראלטאר, צו נייטראלע
האפנס. ער האט געהאט לאנגע הארץ-געשפרעכן מיטן קא-
פיטאן, וואס איז אויך געווען גייסטיק צעבראכן צוליב פראנק-
רייכס מפלה, צוליבן אוועקגעבן פראנצויזישע שיפן די נאציס.
דער קאפיטאן האט דעמאלסט געדינט ענגלאנד מיט געהיימע
ידיעות וועגן די פראנצויזישע שיפן. לכתחילה האט ער אויפ-
גענומען מאנגערן אויפן שיף צו טאן שווארצע ארבעט. ווען
ער האט זיך אבער מיט אים בעסער באקענט, האט ער אים
געזאגט: דיין אויפגאבע איז צו באשרייבן, דערציילן. אזוי
איז ער אריינגעפאלן אין ענגלאנד.“

במשך די עטלעכע חדשים אין פאריז, ביזן אויסברוך פון
דער מלחמה, און שפעטער ביז ער האט דערלעבט ארויפצו-
גיין אויף דער שיף אין מארסעל, האט א. מאנגער זיך אנגע-

ליטן זייער א סך — הונגער, לעגאלע אומזיכערקייט, גע-
וואלגערט זיך, אויסגעשטאנען אלערליי אַסקומענישן.

„אין יענעם קורצן צייט-אַפּשניט, דערציילט מ. דלוזשנאָוו-
סקי, האָט מאַנגער געלעבט אין גרויס דהקות אין פּאַריז, הנם
ער האָט דאָרט געהאַט אַ סך פּריינד. זלמן שניאור וואָס האָט
געוווינט אין אַ ווילע הינטער פּאַריז, האָט שטאַרק ליב געהאַט
מאַנגערן, געהאַלטן עולם ומלואו פֿון זיין פּאַעזיע, און האָט
אים געהאַלפּן.

„ער פּלעגט אַפּט פּאַרבעטן מאַנגערן צו זיך אין דער ווילע
און מיך געבעטן מיטקומען מיט אים, ווייזן דעם וועג. ביי
דער אָונט-סעודה, וואָס שניאור האָט ברייטלעך געמאַכט,
פּלעגט ער אַרויסברענגען פֿון קעלער עטלעכע פּלאַשן אַלטן
וויין און מכבד געווען זיינע געסט, דער עיקר מאַנגערן.

„מאַנגער האָט געוווינט אין אַ זייער קליין, ענג און אַרעם
צימערל. גאַנצענע טעג איז ער געזעסן אין דער באַקאַנטער
קאַפּע „טענען“ וווּ עס פּלעגן אַריינקומען אַלע יידישע שריי-
בערס, מאַלערס, סקולפּטאָרן. זיי פּלעגן דאָ קומען מיינסטנס
אין די אָונטן, אָבער מאַנגער איז דאָ געזעסן גאַנצענע טעג
ממש אַליין. בייטאָג איז די קאַפּע געווען ליידיק און די
טעראַסע פֿון דער קאַפּע איז געווען ווייניק באַזעצט. מאַנגער
איז תמיד געזעסן אינעווייניק.

„ער איז געווען כּסדר אין אַ גערייזטער שטימונג, פּאַר-
ביסן, געשוויגן אַ סך. ער האָט זיך אין יענער צייט דערנערט
פֿון האַלטן רעפּעראַטן, זיין הויפּט-טעמע איז געווען: פּאַל
ווערלען און זיינע פּאַעטישע שאַפּונגען. מאַנגער איז אויך
אַ סך מאַל געפּאַרן אויף דער פּראַווינץ, וווּ מען האָט אים
איינגעלאָדן צו האַלטן רעפּעראַטן. האַרט פּאַר דער מלחמה
איז מאַנגער איין מאַל פּאַרבעטן געוואָרן קיין מען, צו האַלטן
אַ רעפּעראַט. ער האָט זיך דאָרטן פּאַטאַגראַפּירט ווי ער
שטייט ביים מאַנומענט פֿון פּאַל ווערלען. מיט שטאַלץ האָט
ער אונדז אַלעמען אין פּאַריז געוויזן די פּאַטאַגראַפּיע: ער
דער יידישער פּאַעט און דער קאַלמער שטיין פּונעם גרויסן
פּראַנצויזישן פּאַעט אין דער אַלמער שטאַט מען, דאָס וויגעלע

פון יידן אין לאַטאָרינגען. מאַנגער האָט תמיד געפילט עפעס אַ פאַעטישע, גייסטיקע שותפות און טיפע קרובהשאַפט צו דעם פאַעטי־ציגיינער פאַל ווערלען — צוליב זיינע וויזיאַנע־רישע לירישע אויסברוכן, קרענקלעכער שענקייט, טרויער איבער פאַרלוירענע וועלטן. מאַנגער האָט תמיד ציטירט און געזאָגט שטיקער ווערלען פאַר זיך אליין און אפשר, כדי צו שטילן זיין אייגענעם טרויער און בענקשאַפט.

„מאַנגערס דחקות איז געווען אין לשער. איין מאל אַן אַוונט האָט מען געלאָזט וויסן, אַז מאַנגער איז קראַנק. עט־לעכע שרייבער זיינען מיר אַרויף צו אים. דאָס צימערל איז געווען גרוי און טרויעריק אָפּגעשליסן, אַזש עס האָט געטריבן פון דאָרטן. מאַנגער איז געלעגן אויף אַ קליין בעטל און געקוקט אויף אונדז מיט בעטנדיקע אויגן.

„ער איז זעלטן געווען אויפגעלייגט, אָבער דערציילט ווּון־דערלעכע מעשיות און געהאַט אַ זעלטענעם הומאָר. עס איז געווען מיט אים תענוג צו זיצן אין קאַפּע עטלעכע שעה און זיך צוהערן צו זיינע מילתא בדיחותעס. ווען די מלחמה איז אויסגעבראַכן און פאַרזי אַז געווען ביינאַכט אין אַ פינצטער־ניש, און ביימאָג אַפילו האָט מען צוביסלעך מורא געהאַט אַריינצוגיין אין אַ קאַפּע און זיצן און רעדן, דעמאָלט האָט זיך פאַר מאַנגערן אָנגעהויבן נאָך אַ שווערערע צייט. אין יענע עטלעכע חדשים ביז די דייטשן זענען אַריין אין פאַרזי, פלעגט מען זיך אָפּט צונויפטרעפן ביי דעם דיכטער דוד פליסקין אין הויז. מאַנגער האָט דאָרטן ממש געהאַט זיין היים, פליסקין מיט זיין פרוי האָבן אים צוגעזען, אַכטונג געגעבן אויף אים ווי אַ קינד, געגרויסט זיך וואָס מאַנגער איז אין זייער הויז אַן אייגענער. דוד פליסקין האָט געשריבן קינדער־מעשהלעך אין פערזן. מאַנגער האָט אים הייער ליב געהאַט און אויס־געהערט זיינע לידער מיט געדולד און ערנסטקייט. מיר האָבן פליסקינען געקענט אַלס איינעם פון די האַרציקסטע מענטשן פון אונדזער שרייבער־משפּחה אין פאַרזי. און אַזוי זיך שמיכלענדיק און שווער האַרעווענדיק ביי שניידעריי, האָט ער אַרויסגעגעבן זיינע דינע ביכלעך לידער, מיט ראַזעווע שער־בלעטער. און געשריבן האָט פליסקין זיינע לידער און

לידעלעך מיט דער דינסטער צארטקייט, מיט א ווארעמער פרומקייט און מיט מוזיקאלישן ריטעם. ווען ניט פליסקין, ווער ווייסט צי מאנגער וואלט געקענט איבערטראגן די עטלעכע חדשים פון דעם דייטשם איבערפאל אויף פוילן און ביז זיין אריינרייסן זיך אין פאריז. מאנגער וואלט הלילה געווען אויסגענאנגען פון איינזאמקייט, טרויער. ער וואלט זיך געווען אלטן צעריסן. דוד פליסקין און זיין משפחה זיינען דעם 16טן יולי 1942 אריינגעפאלן אין די הענט פון דער געשטאפא און פארשיקט געווארן אין לאגער דראנסי, פון דארט איז ער דעפארטירט געווארן קיין אוישוויץ.

„אזוי ווי דער דייטש האט זיך גענומען דערנענטערן צו פאריז, האט זיך אנגעהויבן דאס בהלה — געלויף צו דער שפאנישער גרענעץ. מיר זיינען זיך אלע צעלאפן איבער וועגן און שמעגן. מיין וועג האט מיך געפירט דורך שפאניע, פאר-טונאל, מאראקא. א שטיק צייט שפעטער האבן מיר זיך דער-וויסט, אז מאנגער האט אנגעשפארט קיין טוניסיע.

מאנגערס צוויי בריוו פון מארסעל

אין טאג מארגנזשורנאל פון 12טן מארץ 1969, בעלד נאך איציק מאנגערס טויט, האט י. גלאטשטיין פארעפנטלעכט צוויי בריוו פון מאנגערן, געשריבן פון מארסעל דעם 28טן אפריל 1940 און דעם 6טן מאי 1940. ביידע בריוו זיינען אויך איבערגעדרוקט אין י. גלאטשטיינס בוך „אין דער וועלט מיט יידיש" (נ"י, 1972).

אט איז דער פולער טעקסט פון מאנגערס ביידע בריוו:

מארסעל, 28טן מערץ אפריל 1940

מיין ליבער יעקב גלאטשטיין,

איך שרייב אייך דעם בריוו אויפן אדרעס פונעם י. ל. פריץ-פאראיין, ווייל איך האב ניט אייער פריוואטן אדרעס און ניט די אדרעסן פונעם אינזיד און דעם מארגנזשורנאל. אבער איך האב במחון, אז דער בריוו וועט צו אייך דערגיין בשלום.

וועגן אלע מיינע אפקומענישן זענט איר מער אדער ווייג-ציקער אינפארמירט. איצט בין איך אין מארסעל און ווארט אויף מיין סערטיפיקאט קיין פאלעסטינע. די ציוניסטן האבן עס מיר נאך א מאל צוגעזאגט און זיי ארבעטן דערויף, ווי זיי זאגן, זייער פלייסיק. קוים קוים האט מען פאר מיר אויס-געפועלט צוויי חדשים „אויפענטהאלט". ווארט איך. די נערוון אויסגעשעפט בין צום דאך, צעמולט פון אייגענע און יענעס יידישע צרות.

גאט מיינער, מע מוז זיי קענען פון דער נאענט נאקעמער-הייט און ניט פון ציימונגס-באריכטן. איך ווילן אין נאכט-

אזיל פאר יידישע עמיגרענטן, שלאף אויף א הוילן מאטראץ צוגעדעקט מיט מוין מאנטל. איך עס טאג-טעגלעך די שי-טערע קארטאפל-זופ און הער זיך צו צו דערציילונגען, מעשיות פון טויזנט און איין נאכט. דאכא, בוכענוואלה, ווין, עס. עס., עס א. אין מיינע חלומות זע איך געטחען מיט א „גומיג קניפל“ אין האנט, קאנטן אין אן עס. עס. מונדיר, פֿאוסמן מיט א האקנקרייך-באנד אויפן רעכטן אָרעם — און בלוט, בלוט, — יידיש בלוט. אויסגעהאקטע ציון, פארקריפלטע אברים און וואָס ניט. שוידערלעכע חלומות.

ניין, ניין — איך וויל זיי אייך ניט דערציילן, וויל זיי ניט דערמאָנען. איך וויל אייך נאָר דאַנקען פאַר אייער חבֿריש-קייט. עס איז גוט צו האָבן אזא חבֿר ווי איר זענט, און גלויבט מיר אז מוין געפיל פאַר אייך איז ניט ווינציקער שטאַרק. זינט אונדזער באַגעגעניש אין וואַרשע (אינס פון מיינע שענסטע) איז עפעס דאָ אין מיר, וואָס בינדט מיך צו אייך.

דאכט זיך, כּווער סענטימענטאַל ווי אן אלטע בתולה. גוט וואָס איך האָב זיך דערזען אין שפיגל און בין רייט גע-וואָרן פון בושע. נעמט צו מיינע האַרציקסטע גערופן, און ווינטשטנדיק אייך אַלצדינג גוטס, פאַרבלייב איך אייער איציק מאַנגער

דער צווייטער בריוו:

„מיין ליבער יעקב גלאַטשטיין,

געשריבן אייך אַ בריוו אויפן אַדרעס פונעם י. ל. פּרין-שרייבער פאַראיין. ווער ווייס צי זיי האָבן אים אייך אַפּגע-געבן. אזוי ווי טשאַרני האָט מיר צוגעשיקט דעם אַדרעס פון מאַרגנזשור-באַל, שרייב איך אייך נאָך אַ מאַל.

קודם כל וויל איך אייך אַפּדאַנקען פאַר אייער חבֿרישער באַציאונג. דאָס ערשטע מאַל וואָס איך האָב זיך באַגענט מיט באַציאונג און אויפּמערקזאַמקייט פון איין יידישן שרייבער צום צווייטן. בטבע ווייזן אַרויס יידישע שרייבער גאָר עפעס אַנדערש. אייער און ראוויטשעס באַציאונג האָט מיך באַמט

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

גערירט ביז טרערן. און עס איז מיר אין אלע מינע אַפּקו-
מענישן געווען גוט דאָס צו וויסן.

איך האָב געשיקט אַ טעלעגראַם אויפן אַדרעס פון יידישן
וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט, מען זאָל מיר טעלעגראַפּיש
אַרויסשיקן געלט. איך דאַרף עס האָבן, כדי איינצואַרדענען
מיין ווייטער פאַרן, אָבער ביז היינט האָב איך עס נישט באַקו-
מען. האָט מען נישט געשיקט? אַדער האָט דער „היצעס“
פון מאַרסעל, אויף וועמענס אַדרעס מען האָט געדאַרפט שיקן,
עס פאַרהאַלטן? שוין דעם 12טן מאַג נאָך דער טעלעגראַם.
איר פאַרשטייט, פאַרשידענע מחשבות קומען אין קאָפּ. איך בעט
אייך, אינטערעסירט זיך מיט דעם ענין. די ציוניסטישע
אַרגאַניזאַציע האָט מיר נאָך אַ מאָל צוגעזאָגט אַ סערטיפּיקאַט
קיין פאַלעסטינע. וואָרט איך אין געהאַקטע ווונדן. וואַלגער
זיך אין עמיגראַנטן-זויל און —

שוואַרצע מינגל אויפן דאַך.
מיטן שטעקן אין דער האַנט
גיי איך זיך אַנטקעגן.
ר' איציק, זייט זשע מוחל, זאָגט
ווהיך? פון וואַנען?
אַמאָל פון דאָ, אַמאָל פון דאַרט,
און איצטער גראַד פון דאַנען.
איך באַטראַכט זיך: הויט און בייז,
צעפליקט און אַפּגעריסן,
אַלע שטורעמס פונעם ווייט
האַבן מיר געשמויטן.

פאַרדאָן, איך בין אַריינגעפאַלן אין מליצה. איך האָק
איבער אין דער מיט. סוף כל סוף בין איך נישט אַזאַ שומה
ווי איך מיין. איך ווייס נאָך וווּ אַפּצוהאַקן.

מיין לעצט בוך האָט אייך מיין פרוי זיכער צוגעשיקט פון
פוילן. זי איז אַ גרויסע פאַרערערין פון אייערע לידער, און
אייער „ווען יאש איז געפאַרן“ האָבן מיר נאָך געלייענט צו-
זאַמען און געשעפט נחת.

איצט האב איך נאר איין פארלאנג, צו קומען אויף אן ארט און אנצושרייבן „די באלאדע פון מיין לעבן“ (חלום און וואַר). עם וועט זיין א בוך מיט א מוסר השכל, א וואַרענונג פאר איבערשפּאַנטער ראַמאַנטיק. יידן פאַרדייען דאָס שווער. און דאָס איז טאַקע די סיבה, פאַרוואָס איך האָב אַזוי פיל געליטן. איך האָב ניט אַפּגעהיט די פּראָפּאַרץ צווישן חלום און וואַר. דאָן קיכאַט אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז פּונקט אַזוי טראַגיקאַמיש, ווי אין סערוואַנטעסעס צייטן. איבערהויפּט צווישן אַ קלוג און נישטער פּאַלק ווי יידן זיינען. פאַר ווינטמילן וועט מען אייך ניט געבן אפילו קיין דרייער, און טאַקע פאַרוואָס ?

די לעצטע חדשים בין איך אין גאַנצן אַפּגעריסן פון דער יידישער ליטעראַטור.

אַלס מאַטראַז אויף אַ בלאַנדזשענדיקער שיף האָב איך ניט געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט דעם וואָס ווערט געשריבן אויף יידיש.

אויב איר ווילט מיר צווייסן געבן, וואָלט איך אייך זייער געווען דאַנקבאַר. איך ווייס ניט וווּ אייער בריוו וועט מיך טרעפן, אָבער אין יעדן פאַל שרייבט קיין מאַרסעל, מען וועט מיר דעם בריוו נאַכשיקן.

איך דריק אייער האַנט און פאַרבלייב אייער,

איציק מאַנגער.

מאַנגערס בריוו, געשריבן מיט בלוטיקן סאַרקאָזם, גיבן אונדז אַ בולט און ווייטיקלעך בילד וועגן יענעם וויסמן פּער ריאַד זיינעם. און דאָך איז דער דיכטער פאַרהעלטניסמעסיק רואיק, ער באַהערשט זיינע גערוון. ער בינדט אַן קאַנטאַקטן מיט ניו-יאָרק, ער שיקט בריוו און טעלעגראַמעס, ער האָט צוטרוי צו גאַענטע און ווייטע פריינד, ער איז ניט באַהערשט פון יאוש-שטימונגען.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

ווי געזאָגט, האָט גלאַטשטיין פאַרעפּנטלעכט די בריוו כמעט 30 יאָר נאָכן באַקומען זיי פון מאַרסעל. אין זיינע קאַמענטאַרן צו די בריוו און צו מאַנגערס ווערטער וועגן זיין „איבערגעשפּאַנטן ראַמאַנטיזם“, טייטשט ער זיי אויס ווי אַ רעוויזיע פון מאַנגערס דרך אין קונסט: „ער פאַרטיפּט זיך קינסטלעריש אין זיך, ער וויל געבן זיין ליד אַ נייע ריכטונג און אַ נייעם שטויס. — — — אמת, ער האָט ניט געטראָפּן, זיין איבערגעשפּאַנטער ראַמאַנטיזם האָט אים פאַרשאַפּט גרויס כבוד ביים „ניכטערן“ יידישן פּאָלק, און דווקא האָט זיך זיין כבוד אויפּסניי צעבליט אין מדינת-ישראל. דאָס יידישע פּאָלק האָט דעם „דאָן קיכאַט“ יאָ אויפגענומען מיט גרויס פאַרערונג און די „ווינטמילן“ האָבן געמאַלן פאַר אים לויב און יידישע וועלט-אַנערקענונג, ווען ער איז געלעגן אַ הילפּלאַזער, און געקאַנט רעאַגירן אויף זיין צעבליטער באַ-רימטהייט, אפילו ביי די סאַברעס, כלווי מיט אַ פאַראַליזירטן שמיכל“.

איך וועל זיך אין אַ שפּעטערדיקן קאַפיטל אומקערן צו גלאַטשטיינס מיינונגען און אַפּשאַצונגען.

מאנגערס תרעומות און ה. לייזיקס פארענטפערונג (יולי 1941)

דער ווייגעשריי פון די בריוו פון מארסעל, 1940 — האָט פארשטייט זיך ניט געקענט אזוי שנעל אויסגעלאָשן ווערן. חורבן פון פוילישן יידנטום פון איין זייט, פערזענלעכע פאר-לוינגקייט און אומבאהאלפנקייט, — האָבן דעם דיכטער ניט געגעבן קיין רו.

1941. איציק מאַנגער איז שוין געווען אין לאַנדאָן, אַבער קיין מנוחה האָט ער ניט געהאַט. ער האָט געמיינט און געהאַפּט, אַז ניו-יאָרק וועט אים באלד אַרויסראַטעווען פֿון לאַנדאָנער גיהנום, אַז ענדלעך וועט ער געפינען רו און וואָ-רעמקייט, פֿריינדשאַפֿט און חברישקייט. ווי אַ קרבן פֿון דער נאַצי-מלחמה און ווי דער באַליבטער פֿאַלקס-דיכטער, האָט ער אוודאי פֿאַרדינט אויפֿמערקזאַמקייט מצד די ניו-יאָרקער קאַ-לעגן און שרייבער, מצד דעם פּרין-שרייבער-פֿאַראַיין, מצד דער ייִדישער פּרעסע און געזעלשאַפֿטלעכקייט. עס זיינען דערנאָנגען צו אים די ידיעות וועגן דער אַקציע וואָס גייט אַן אין ניו-יאָרק און וואַשינגטאָן, כדי אַראַפּצוברענגען שריי-בער און געזעלשאַפֿטלעכע טוערס, וואָס האָבן זיך געראַטע-וועט פֿון חורבן פוילן און געבליבן שטעקן אין ווילנע, קאַוונע, אין יאַפּאַן. פֿאַר איציק מאַנגערן האָט קיינער ניט געזאָרגט. צו אים האָט קיינער ניט אויסגעשטרעקט קיין האַנט פֿון רעמונג, קיינער האָט זיך מיט אים ניט פֿאַראַינטערעסירט.

ווי אַ פּועל-יוצא פֿון אַט די שטימונגען און איבערטראַב-טונגען איז געקומען דער בריוו פֿון איציק מאַנגערן צו ה. לייזיקס, געשריבן אין לאַנדאָן יוני 1941. ה. לייזיקס האָט דעם

בריוו פארעפנטלעכט אין ניו-יארקער „דער טאג“, יולי 1941.
מיט עטלעכע טעג שפעטער האט ה. ליוויק אפגעדרוקט זיין
ענטפער מאנגערן (יולי 12 און 19, 1941).

א בריוו פון איציק מאנגער

ליבער ליוויק,

איך בין מיר, א גוטע נאכט!
סקלעפן שווער זיך מיינע אויגן,
ווי א הלום איז סארפלויגן
לעבן, ליבע און געדאכט.
איך בין מיר, א גוטע נאכט!
סקלעפן מיר זיך מיינע אויגן.

האלט אין וואך און האלט אין דרימל
פלאפל איך דאס לעצטע ליד.
זע א גרויסער פויגל פליט
פון דער ערד צוריק צום הימל.
האלט אין וואך און האלט אין דרימל
פלאפל איך דאס לעצטע ליד.

טראגט א הלום אייך געבראכט
און איך האט אים אפגעשמויטן,
ווען עס איז געווארן נאכט
האט איך מיך געלאזט אין דרויסן, —
טראגט א הלום אייך געבראכט
און איך האט אים אפגעשמויטן.

איך בין ניט דאס יוזל אויפן קרויץ
וואס צאנקט אויס דאס ביסל לעבן
און בעט נאך ביים הייליקן גייסט
ער זאל אייך די זינד פארגעבן,
איך בין ניט דאס יוזל אויפן קרויץ
און איך וועל אייך ניט פארגעבן.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

איך קען ניט מער. דאָס האַרץ טוט מיר שרעקלעך וויי.
וואו איז מיין טאטע — דער אלטער, אַפגעאַרבעטער שניידער?
וואו איז מיין ברודער, דער הערלעכער שניידער-געזעל? וואו
איז מיין שוועסטער, די שיינע שיינדל און איר מאַן דער ווע-
בער וואַלקע? וואו איז רחל אויערבאך, די צארטע און
צנועהדיקע?

וואו בין איך? אַפגעריסן, אַפגעשטויסן און פאַרוואַגלט
אין דער פרעמד. פאַרהעצט און דערשלאָגן, פון קיינעם ניט
אַרויסגעהאַלפן אין אלע מיינע נויטן.

איך האָב פאַרדינט אַ בעסער גורל, אַלנפאַלס אַ בעסערע
באַציאָונג פון דער זשאַרגאַנאַליע, וואָס איז אזוי שפּלדיק, אַז
זי קען אַפילו ניט פאַרשטיין אַן אייגענע אויסגעפיכערטע,
אויסגעקערנקטע באַלאַדישע וויזיע.

עט, נאַפּליוואַט! איך פאַרשעלט דעם אומגליקלעכן טראַנס,
וואָס האָט מיך אַריינגעשלעפט אין דער יידישער ליטעראַטור.

איך האָב זיך אויסגעניכטערט, אַבער צו שפּעט. איך האָב
אַלצדינג פאַרלוירן, וואָס איז מיר ליב און טייער. אַ שנאַרער
פון אַ ציגאַרעט, און ווייטער גאַרניט.

איך מאַך אַבער ניט שלום מיט מיין גורל. איך פּראַטעסטיר
מיט דעם, וואָס איך זאָג זיך אַפּ פון דעך יידישער ליטעראַטור.
איך אַנוליר מיינע ביז-איצטיקע ווערק. דורך אייך מאַך
איך די דאָזיקע דערקלערונג פאַר דער יידישער עפּנטלעכקייט.

ס'וועלן ניט איבערבלייבן פייגל אין אייראָפע נאָך דעם
בלוטניקן היטלעריסטישן קאַשמאַר, און צווישן אזוי פיל הזכ-
רות וועלן זיי אויך דערמאָנען מיין נאָמען.

דאָ שלאָפט די טרויעריקע, מידע נאַכטיגאַל
צום ערשטן מאל אין אַן אייגן בעט, —
דער שניידער געזעל דער באַדיאַגע און פּאַעט,
דער אויף תּמיד פאַרשמומטער לידער-קוואַל.

רייסט ניט די קראַפֿטען פֿון זיין קבר אויס
און שאַרט ניט ווינטערצייט אוועק דעם שניי, —
דעם שלאַפֿער אונטן טוט מער גאַרניט ווי,
ער לעבט בשלום מיטן וואָרעם און דער מויו.

וואַרפט ניט קיין בלומען אויף דעם בערגל ערד,
פאַרריכט ניט וואָס דער שטורעמיווינט צעשטערט
פאַרטרײַכט ניט די סאַווע פֿון מצבה־שטיין.

לאַזט פּאַשען אומגעשטערט דעם קברנס ציג,
און אים אליין — לאַזט אים זיין אליין.
זייט געזונט,

אייער, איציק מאַנגער.
לאַנדאָן, יוני 1941.

ה. ליוויק:

א. מאַנגערן און ענטפֿער
מיין ליבער א. מאַנגער!

אייער זייער רירנדן, טיף לירישן, אַבער פאַרצווייפֿלטן
לידער־בריוו צו מיר, וואָס איך האָב באַקומען פֿון אייך די
טעג פֿון לאַנדאָן, דרוק איך אָפּ אויף דער ליטעראַטור־זייט פֿון
היינטיקן טאַג. איך האָב אַרויסגענומען פֿון בריוו, נאַטיר־
לעך, די צו פֿערזענלעכע פֿלעצער, וואָס האָבן ניט קיין גע־
זעלשאַפטלעכע באַדייטונג.

איך בין מקיים, ווי איר זעט, אייער פאַרלאַנג צו לאַזן
וויסן דער יידישער עפנטלעכקייט, אַדער ווי איר, אין אייער
פאַרביטערונג, רופֿט זי אָן, דער „זשאַרגאַנאַליע“, אייער פֿראַ־
טעסט קעגן איר און אז איר זאָגט זיך אָפּ פֿון דער יידישער
ליטעראַטור און איר ווילט מער ניט האָבן צו טאָן מיט איר.

איך מאַך פֿון אייער בריוו און עפנטלעכן ענין, ווייל איך
פיל, אז אייער בריוו דאַס מאַל פאַרדינט און עפנטלעכן ענט־
פֿער. איך טו עס אויך צוליב דעם, ווייל איך האָב שטאַרק

ליב אייך מאַנגערן דעם דיכטער, דעם זעלטענעם דינעם דיכ-
טער. איך פיל אייער געמיט און אייער שטימונג, און איך
שפיר פון דערווייטנס אייער געבראָכנקייט, כאַטש איך קען
ניט באַהאַלטן מיין שמייכל איבער אייער אַפּזאָגן זיך פון
אונדזער ליטעראַטור. אַ זאָך, וואָס איז אנב שוין ניט אַריגינעל.
דערפאַר נעם איך זיך דאָס רעכט צו רעדן מיט אייך עפנט-
לעך אַזוי פשוט און אַפּן, ווי איך וואַלט עס געמאָן ווען איך
וואַלט גערעדט מיט אייך פּערזענלעך אויג אויף אויג.

אין מיין צוגאַנג צו אייך היינט שטיצט מיך נאָך אַ
וויכטיקער מאַטיוו, און דאָס איז: איר זייט, צום באַדויערן,
ניט דער איינציקער יידישער שרייבער היינט, וועמענס קני
עס ברעכן זיך אונטער און וועמעס קאָפּ עס זינקט אַרונטער
אין אַ צושטאַנד פון געפאַלנקייט און געבראָכנקייט. און
שרייבן צו אייך מיינט: שרייבן וועגן אַ גרויסן טייל פון אונ-
דזערע דיכטער, אונדזערע שריפטשמעלער, און כאַטש איך
קאָן זיך ניט נעמען דעם מוט צו זאָגן, אַז איך בין ווייניקער
געבראָכן און ווייניקער געפאַלן ביי זיך (א, הלואי וואַלט איך
עס יאָ געקאַנט זאָגן וועגן זיך), פונדעסטוועגן נעם איך זיך יאָ
דעם מוט צו זאָגן אייך, ליבער מאַנגער, אַז כאַטש דאָס געמיט
פון אייער היינטיקן בריוו האַט מיך גערירט, איז מיר אַבער
דער נוסח זייער שטאַרק ניט געפעלן, איז מיר ניט צום
האַרצן, און עס ווילט זיך זאָגן אייך אַזוי הויך און אַזוי קלאַר
עס זאָל דערגיין צו אייך אין לאַנדאָן, אַז לאַ זו הדרך, גאָט
זאָל אייך אַפהיטן פון אַריינלאָזן זיך אין דעם דאָזיקן פאַר-
פאַלענעם, עגאַצענטרישן, אין ערגעץ ניט-פירנדיקן דעפעטיזם.
אייך זאָג: גאָט זאָל אייך אַפהיטן, ווייל איך פיל דאָס אין דער
אַמתן, אַז עס איז ביי אייך דאָס מאַל מער ווי אַ קאַפּרין,
מער ווי טאַן עמעצן צולהכעים. איך פיל אין אייך אַפּגרונט-
פאַרצווייפלונג. איך לייען אַרויס פון אייערע שורות אַ צוש-
טאַנד, וואָס באַאמרויקט מיך, מיין זייער ליבער מאַנגער. איך
הער אַ געשריי אין אייערע שורות, אַ געיאַמער, און עס
ווילט זיך קומען צו אייך און זאָגן: מאַנגער, די זשאַרגאַנאַליע
איז אין אונדזער ביטערן לעבן ניט שולדיק. אייער וואַרפֿן
דעם גט איר אין פּנים אַריין וועט אייך אין ערגעץ ניט פירן.

וועגן דעם ענין „זשארגאנאליע“ און אנדערע אייערע לי-
 יערעארישע טענות וועל איך רעדן אויספירלעכער שפעטער צו
 באווייזן אייך, אז ווי גערעכט אפילו איר זאלט ניט זיין, מוז
 אזא צוגאנג ווי אייערער ווירקן שעדלעך און אומשעפעריש
 אויף יעדן איינעם, וועלכער פאלט אונטער אים.

ווען איך ווענד אן אין שייכות מיט אייעך ליד-בריוו א
 ביסל פסיכאלאגיע, לייען איך ארויס פון צווישן אייערע שו-
 רות א פארלאנג, אז איך זאל אייער ווארפן דעם גט אין פנים
 פון אונדזער „זשארגאנאליע“ — ניט נעמען אפשר אזוי ערנסט
 בוכשטעבלעך, און עס קאן גאר זיין אפילו, אז אין תוך ווילט
 איר גארניט איך זאל אייער בריוו ארויסברענגען עפנטלעך.
 איר ווילט אפשר גאר ווי א פאעט צו פאעטן אויסוויינען זיך
 און ניט מער, און איר וועט אפשר אויף מיר גאר פאראבל
 האבן, און ווער ווייס, אפשר נאך ביטער אין כעס זיין אויף
 מיר וואס איך האב גענומען און געפאלגט אייך און אייער
 „דערקלערונג“ אפגעדרוקט. אבער טאקע דערפאר נעם איך
 און מו יא דאס, וואס איר האט גארניט געמיינט איך זאל
 טאן.

ווי איינער וואס האט א גאר ווארעם געפיל צו אייך, און
 ווי איינער פאר וועמען איר זענט ניט איציק מאנגער דער
 עגא-צענטריקער, דער אזוי גערופענער „סקאנדאליסט“ אאז"וו,
 נאר מאנגער דער פאעט וואס מוז, צי ער וויל, צי ער וויל ניט,
 גלייך מיט אונדז אלעמען גיין אין שפאן פון א גרויסער פאר-
 אנטווארטלעכקייט און טראגן מיט אונדז אלעמען אן אומ-
 געוויינלעכן, פארשאלטענעם געבענטשטן יאך, — נעם איך
 זיך דאס רעכט מיט א כיוון אייער אנגעזאמלטע פארביטער-
 רונג און אייער פראטעסט עפנטלעך אויפצורייסן, ארויסנע-
 מען ווי מען זאגט, דעם ווינט פון אייערע זעגלען, אייער הארץ
 דורך דעם ארויסבאפרייען פון קלעם און אזוי ארום העלפן
 אייך ארויסראטעווען זיך פון דער ביטערער, פארצווייפלמער,
 כמעט געמבלערישער שפיל מיט זיך אליין.

ווארעם וואס איז אין תוך אייער ליד-בריוו צו מיר, אויב
 ניט קיין פארצווייפלמע שפיל מיט זיך אליין ? וואס פארא גט

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

וואָרפט איר אין פנים ? און וואָס פאַרע הספדים מאַכט איר
איבער זיך אליין ?

האַט אַ יידישער דיכטער אַ רעכט צו שפילן מיט זיך אַזאַ
שפיל אין דער איצטיקער צייט, ווען אונדזער גאַנץ פּאָלק
שטייט אין מוילעכקייט סכנה און ווען די גאַנצע וועלט ליגט
אונטערן האַגל פון פייער און חורבן ?

אין אייער בריוו צו מיר פון לאַנדאָן רעדט איר דורכאויס
נאָר וועגן זיך, און איר מיינט אויס אין גאַנצן צו זאָגן עפעס
וועגן דעם, וואָס עס מוט זיך אַרום אייך. און ווען ? ווען לאַנג-
דאָן ווערט אַן אויפהער באַמבארדירט פון די נאַציס. איר
לעבט אין אַן אַטמאָספּערע פון אַ העראַישן ווידערשטאַנד פון
דעם פשוטן, געוויינלעכן בירגער, — און איר מאַנגער, וואָס
מוט איר ? וואָס זאָגט אייער בריוו ? איר שליסט זיך אויס
פון דעם אַלעם. איר פאַרנעמט זיך נאָר מיט אייער פּאַעטישער
דאַליע, אַזוי ווי קיין אַנדערע דאַליעס וואָלטן אויף דער
וועלט ניט געווען. איר לעבט זיך אַריין אין אַן איינבילדונג,
אַז אייער עלנט איז אַ בילכערער, אַ פּריווילעגירטערער. איר
פּראַוועט בן-יהודישקייט.

איך קאָן זייער גוט באַגרייפן, אַז איר, ווי אַן עכטער פּאַעט,
זאָלט דעם היינטיקן עלנט אונטער וואַגל פון חורבן פילן
טיפער, שטאַרקער. איך קאָן אַבער בשום אופן ניט מסכים
זיין מיט אייער עגאַצענטרישן טרייבן זיך אליין צו פאַרבי-
טערונג אין אַ צייט פון אַ וועלט-חורבן. וואָרעס אויב אייך אין
אַ צייט פון צרות רבים — ניט קאַנען ווערן אַן אמתער מייל
פונעם רבים, היינט ווען זשע וועלן מיר עס קאַנען?

און דער פּאַעט — און די וועלט — ווער פון וועמען האַט
מער רעכט צו מאַנען ? צי קומט ניט דער וועלט פונעם פּאַעט
— מער ווי דעם פּאַעט פון דער וועלט ? „ווען עס איז גע-
וואָרן נאַכט האַט איר מיך געלאָזן אין דרויסן“, קלאַגט איר
זיך אין אייער בריוו. ווי אַן אויסדרוק פון אייער צער איז עס
אַ ריכטיקער אויסדרוק. אַבער ווען עס איז אַ באַשולדיקונג,
איז עס ניט ריכטיק. וואָרעס די גאַנצע וועלט איז היינט אין
דרויסן. פילן מיר עס ניט, מוז אונדזער אייגענער געשרי

מאכן א ווילדן איינדרוק, און איז ניט ווערט אפילו דעם עלנט פון א שטיין.

לאמיר ניט זיין גאווהדיקער פונעם שטיין אויף די היינ-טיקע בלוטיקע שליאכן פון דער וועלט.

און דא קום איך צו אייער ליטערארישן פראטעסט, צו אייער „אפזאגן זיך“ פון דער יידישער ליטעראטור. איך שמייכל איבער דעם, איר אליין ווייסט דאך, אז מיר האבן שוין אזוינס געהאט. שרייבער האבן זיך אפגעזאגט פון דער ליטעראטור און — זיינען געבען געקומען צוריק. און זיי האבן גוט געמאן. זיי האבן געמיינט, אז ווי נאך זיי וועלן מודיע זיין אז זיי זאגן זיך אפ, וועט די וועלט ניט קאנען לעבן אן זיי. ערשט א טעות — די וועלט איז ניט אונטערגעגאנגען. איצט מסתמא, שמייכלען זיי אליין איבער זייער אמאליקער אָנגעבלאָזנקייט.

איך פּרעג ביי אייך א פשוטערע פראגע: צו וועמען האט איר טענות? ס'קומט אויס, אז עס איז דא עפעס אזא צד, וואס באשטעלט ביי אונדז מיר זאלן זיין פאעטן, מאכט קאנ-טראקטן און לאזט אונדז איבער מיט א נאָז. איז דאך די גאנ-צע מעשה ניט אמת. קיינער האט אונדז ניט געבעטן און בעט אונדז ניט מיר זאלן זיין פאעטן. קיינער איז אונדז גאָר-ניט שולדיק.

האט איר ניט דערפאר, ליבער מאנגער, אנטקעגן וועמען צו פראטעסטירן. און איר האט ניט פון וואס זיך אפצוואַגן — סיידן פון זיך אליין. קיינער האט אונדז גארניט צוגעזאגט און קיינער דארף אונדז מיט קיין זאך ניט צאלן. און ווער ווער, איר מאנגער, האט אוודאי ניט וואס צו באקלאַגן זיך איבער אייער פאעטישער דאליע. האט איר דען ניט קיין שכל? איר האט א סך, א סך, אויב איר און מיר זיינען עפעס, איז עס דאך א דאנק דער „זשארגאנאליע“. מאַ זייט דאנקבאר דער זשארגאנאליע פאר דעם. דאנקבאר, דאנקבאר, אין בעסטן פאל — שלאגט איר ניט אין פנים.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

זיין אַ פּאָעט איז ניט קיין באַשטעלונג פון עמעצן אַ באַ-
שטעלער. זיין אַ פּאָעט איז אַ זכיה. טאָ שאַנעוועט די
דאָזיקע זכיה.

איר אַנולירט, זאָגט איר, אייערע ווערק, איר זאָגט זיך אַפּ
פון זיי. אויב עס איז ניט קיין קינדערישקייט פון אייך,
איז עס אַ סימן, אז דער פּאָעט אין אייך האָט זיך אַוועקגע-
שטעלט אויף יענער זייט פון גלויבן. אויף יענער זייט פון די
בעסטע מידות מיט וועלכע עס האָבן זיך אויסגעצייכנט די
גייסט-פאַרשטייער פון אונדזערע פריערדיקע דורות. האָט איר
ווען געהערט אז אַ רב זאָל צוליב וואָס ניט איז אַנולירן זיינע
ספרים, זאָל זאָגן נאַפליעוואָט און וואַרפן דעם גט דער תורה
און דעם פּאָלק ישראל ?

איר וועט אפשר זאָגן, אז מיר איז לייכט צו זאָגן אייך
מוסר, ווייל איר געפין מיך אין אַמעריקע און ניט אין אייער
לאַגע. איז עס נאָר לפנים ריכטיק, אַבער ניט אין תוך. דער
טרויער אונדזערער און דער גורל איז אין תוך אומעטום
גלייך. און דאָס מיינט אז מיר דאַרפן אוודאי איינע די אַנדערע
העלפן אין אלע נויטן.

און וואָס שייך חורבן, געלע לאַמעס און נאָך זאָכן, פיל
אייך, אז דער גאַנג פון מיין לעבן ווי אַ ייד מאַכט דורך אין
אַמעריקע אויך דעם פולן קרייז זיינעם. איך וועל קיין זאָך פון
יידישן גורל ניט אויסמיידן, איך וועל ניט און איך וויל ניט
אויסמיידן. וועלן מיר אויך אין דעם זיך אויסגלייכן.

אייך ווייס ניט צי איר וועט מסכים זיין מיט אַליק, וואָס
אייך האָב געשריבן דאָ, אַבער איך פאַרזיכער אייך, אז איך
האָב עס געשריבן מיט די וואַרמסטע געפילן צו אייך. איך
שעץ זייער הויך דעם פּאָעט אין אייך און וואָלט וועלן הערן
פון אייך אַ מוטיקן גרום. נעמט אַט די אַלע שטימונגען איי-
ערע און פאַרוואַנדלט זיי אין נייע לידער.

אניער ה. לייזויק

*

ה. לייזויקס ענטפער רופט ארויס ערנסטע ספיקות און פראגעס. „איך ליען ארויס, זאגט לייזויק צו מאנגערן, פון צווישן אייערע שורות א פארלאנג, אז איך זאל אייער ווארפן דעם גט אין פנים פון אונדזער, „זשארגאנאליע“ ניט נעמען אפשר אזוי ערנסט בוכשטעבלעך, און עס קאן גאר זיין אפילו, אז איך תוך ווילט איר גארניט איך זאל אייער בריוו ארויס-ברענגען עפנטלעך. . . אפשר וועט איר אויף מיר גאר פאר-איבל האבן און ווער ווייס, אפשר נאך ביטער אין כעס זיין אויף מיר וואס איך האב גענומען און געפאלגט אייך און אייער דערקלערונג אפגעדרוקט“.

אביעקטיוו גענומען, האט די א לאגע געפאדערט, ה. לייזויק זאל זיין דער מקיל און טאקע ניט פארעפנטלעכן, ניט אפדרוקן מאנגערס בריוו. דאס פארעפנטלעכן דעם בריוו האט ניט געבראכט קיינע נוצן ניט מאנגערן, ניט דער יידישער לי-טעראטור, ניט דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט.

ה. לייזויק ווארפט פאר מאנגערן, אז ער רעדט אין זיין בריוו „דורכום נאר וועגן זיך און איר מיידט אויס אינגאנצן צו זאגן עפעס וועגן דעם וואס עס מוט זיך ארום אייך“. פונקט אזא פעלער באגייט לייזויק אליין אין זיין ענטפער, נאר אין א פארקערטער ריכטונג: ער רעדט דורכום נאר וועגן דער מלכות פאעזיע און מיידט אויס צו זאגן עפעס וועגן מאנגער דעם לעבעדיקן מענטש, דעם קרוין פון גאטס יצירה, וואס ליידט לעבעדיקע ווונדן, וואס „האט אלצדינג פארלוירן וואס אים איז ליב און טייער“. קען מען בלייבן גלייכגילטיק און ניט רעאגירן אויף מאנגערס קלאגן זיך, אז ער איז „געווארן א שנארער פון א סיגארעט און ווייטער גארניט“? די דאזיקע פיר ניט-פאעטישע ווערטער — דאס איז דאך א בילד פון גיהנום . . .

ליזויק מיידט אויס אינגאנצן צו זאגן עפעס וועגן דעם, „וואס עס מוט זיך ארום אים“ — דא אין ניו-יארק, אין דער ארטיקער יידישער געזעלשאפטלעכקייט. קעגן אט דעם ארום איז געווענדעט מאנגערס גאנצע פארביטערטקייט און בא-שולדיקונגען. אט די ניו-יארקער געזעלשאפטלעכקייט האט

געקענט זייער לייכט ארויסהעלפן מאנגערן און פארוואנדלען
אים פון א „שאַרער“ — צוריק אַ פרינץ.

„איך לייען אַרויס, זאָגט לייוויק, פון צווישן אייערע שורות
אַ פאַרלאַנג, אַז איך זאָל אייער וואַרפן דעם גט אין פנים פון
אונדזער „זשאַרגאַנאַליע“ ניט נעמען אפשר אזוי ערנסט בוכ-
שמעבלעך.“ צו וואָס זשע איז געווען נויטיק, דאָס אַלץ
אַרויסטראַגן אין דער עפנטלעכקייט ?

לייוויק איז גערעכט וועגן מאַנגערס אַפזאָגן זיך פון דער
יידישער ליטעראַטור: „מיר האָבן שוין אזוינס געהאַט. שריי-
בער האָבן זיך אַפגעזאָגט פון דער ליטעראַטור און זיינען
געבעך געקומען צוריק. און זיי האָבן גוט געטאָן.“ דאָס אַלץ,
אזוי ווי נאָך אַנדערע ריכטיקע געדאַנקען פון לייוויקס ענט-
פער, וואַלט געווען אַ סך גלייכער צו זאָגן מאַנגערן פּריוואַט
און ניט מאַכן פון דעם אַ ליטעראַריש-געזעלשאַפטלעכע
סענסאַציע.

צוויי אפרופן אויף די מאנגער-לייוויק בריוו

אפילו מיט יארן שפעטער, ווען מאנגער איז שוין געווען א תושב אין לאנדאן, האט ער אלץ ניט געקענט מוחל זיין די האנדלונג לגבי אים מצד דער ליטערארישער משפחה אין ניו-יארק. אין מארץ חודש פון 1949 האט א. מאנגער געשריבן אין א בריוו צו ש. טענענבוים זייער שארפע ווערטער קעגן לייוויק-אפאטאשו-לעיעלעם: „... זיי פירן א שמילע מאומע קאמפאניע קעגן מיר... יעקב פאט ווען ער איז געווען אין לאנדאן, האט מיר דערציילט, אז צו אים קומען יידישע שריי-בער מיט טענות: „מיר האבן געהערט איר ווילט ברענגען מאנגערן קיין אמעריקע. וואס וועט ער דא טאן? ער וועט שיכורן, מאכן סקאנדאלן“. יעקב פאט האט מיר ניט געוואלט זאגן די נעמען פון די דאזיקע שרייבער. אבער איך שמעל מיר פאר זייערע פנימער... זיי לאזן מיך ניט העלפן. ס'בלייבט פשוט אויסגיין פון הונגער און נויט“...

אט דאס איז געווען דער מצב פון מאנגערן אין די ניינצן פערציקער יארן. ער איז קראנק, איינזאם און פארלאזן. די יידישע שרייבער-וועלט איז אינדיפערענט צו זיין לאגע און צו זיינע ווייטיקדיקע אויסגעשרייען.

צוויי מענטשן האבן רעאגירט אויף מאנגערס בריוו חכויש, הארציק, דערמונטערנדיק. דאס זיינען געווען די צוויי שריפט-שמעלער יעקב באטאשאנסקי און משה נאדיר. אין יידישן קעמפער פון 13טן מארץ 1942 האט משה נאדיר פארעפנט-לעכט אן ארטיקל „א פארשפעטיקטער בריוו צו איציק מאנ-גער“. אט זיינען עטלעכע גרעסערע אויסזאגן פון זיין ארטיקל:

„מײן ליבער איציק מאַנגער !

דיין בריוול צו ליינדיקן איז — דורכן טאָג — אַנגעקומען
אויך צו מיר. עס האָט מיר געדויערט אַ שטיקל צייט ביז
איך האָב געפונען אַ פאַסט-קעסטל פאַר מײן ענטפער.
פאַרגיב !

איך ווייס ניט צי דו ווייסט (דו ווייסט מסתם ניט) אַז
מײנע פּערזענלעכע בריוולעך צו יידישע שרייבער זײנען
כמעט אויף די פינגער צו ציילן. דעריבער אפשר טאָקע
אויך . . . (איך האָב געוואָלט זאָגן: „מײן ביטער מזל“, נאָר
ווי קען איך אין אַנגעזיכט פון דיין מזל זיך באַקלאַגן אויף
מײנעם ?) — — —

און וועלכער זאַמער גלויבט דעם הונגערדיקן ?

„איך ווייס, אַז ניט דו, ניט משה לייב (זאָל זײן אַפּגעשיידט)
און ניט אַנדערע ווי איר — ליכטיקע פּאַנען פון אונדזער לי-
טעראַטור — זײט ווען עס איז געווען „גערעכט“ אין אַינערע
טענות סײ צו „די יידישע טעכטער וואָס שלאָפן מיט גויאישע
הינט“, סײ צו דער „זשאַרגאַנאַליע“, אַבער ווער וויל דען זײן
גערעכטער ווי איר, די שוואַכסטע, די מוטיקסטע, די טאַלאַנט-
פירסטע ? און האָבן דען די הונגערדיקע (וואָס ווילן אַרבעטן)
ניט קײן רעכט צו זײן אומגערעכט ? און האָט דער איינזאַ-
מער און פאַרלאַזענער ניט קײן רעכט צו פּלוצן זײן גורל ?
און האָט דער וואָס איז פאַרליבט אין יידיש ביז צום שטאַרבן,
ביז אויף קידוש השם, ניט קײן „רעכט“ אין אַ פאַרביטערטער
מינוט אַרויסצושפּײען דורכן פאַרסמטן האַרץ די ווערטער:
איך האָב דײך פּײנט „זשאַרגאַנאַליע“ ! איך אַנוליר מײנע
פּרײערדיקע ווערק . . . — — —

„אַ, ווי ביטער-גראַמעס דאַס איז! ווי טױט-ביטער גאָר
אינגאַנצן, אַז אַ יידישע וועלט (אַ פּאַפּירענע) קען אויסהאַלטן
אַלערליי אַרט מענטשן, און פאַר דיר איציק מאַנגער, וואָס דו
ביסט מיט טאַלאַנט פאַרשאַלטן פון קאַפּ ביז די פּיס, איז קײן
בעט ניטאָ דײן צויבערלעך חלום-קעסטל, דײן קאַפּ אַוועקצור-
לײגן !? — — —

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

אין אַט אַזא צייט לעבן מיר, איציק מאַנגער.
יעדער מענטש — פֿאַר זיך.
אַליין.

שפּאַק אַליין.
און יעדער קעגן יעדן.
און אלע אין איינעם קעגן אלע אין איינעם.
דער מענטש — קעגן דער מענטשהייט.
די מענטשהייט קעגן זיך אַליין און קעגן גאָט.
און גאָט קעגן דער מענטשהייט — — —

„דו ביסט שיכור מיט טאלאַנט, איציק מאַנגער, דו ווערסט
אין גאַנצן פון אים באהערשט, זיין קנעכט ביסטו און דו האָסט
איבער אים קיין שום דעה ניט.“

פירט ער דיך צו היימלאַזיקייט, צו צאַנקעריי מיט גאָט
און מענטש, צו אַרעמקייט און עלנט.

בלויז אין דיין „ווזיע“, אין דיין „טראַנס“ — ביסטו וואָך,
ביסטו אַ צום לעבן געקומענער. ניכטערהייט ביזטו טאַקע אַ
לא יוצלה, וואָס קען קיין קאַץ אָן עק ניט פֿאַרבינדן.

די פֿעיאַקע, די פיפּיקע, די געראַטענע, די דערפֿאַלגרייכע
— א, זיי קענען קעזישע עקן פֿאַרבינדן, קעזישע קאַנטאַקטן
מאַכן, קעזישן יאַמער אויפֿהויבן קעגן דער לבנה איבערן
„פֿענטהויז“ (זע ענגלישן ווערטערבוך, איציק!). — — —

איך זאָג דיר, ווי אונדזער חשובער קאַלעגע לייוויק: די
„זשאַרגאַנאַליע“ איז אין אונדזער ביטערן לעבן ניט שולדיק.
דו און איך און ער און מיר אלע, איציק טייערער, זיינען עס
די „זשאַרגאַנאַליע“, וואָס מיר האָבן געקרוינט מיט לאַרבער
און מיט קראַפֿעווע.

אונדזער פֿאַפּירן יידיש לעבן, אונדזער ווערטער-לעבן,
איציק מאַנגער, איז שווערער נאָך ווי דאָס פיזישע לעבן פֿון
אונדזער פֿאַלק. און מיר שטאַרבן אזוי שווער — — —

אַז מע וועט אַמאַל אויסגראַכן אונדזער שפּראַך, וועסט
דו, איציק מאַנגער, געטראַגן ווערן אויף די הענט — העכער
פֿון האַמערן, גלויב עס מיר!

יא, דו האסט א בעסער גורל פארדינט, איציק מאנגער.
אבער ביי וועמען זאל מען מאנען? מיר האבן א מוטער-
שפראך, א זיס-טערפקע מאמע-לשון, אבער א מאמע אויף ווע-
מעס אקסל זיך אויסצווויינען, איז ניטא. מיר האבן ניט ביי
וועמען זיך איבערצונעמען, איציק טייערער!

און דאס וואס דו זאגסט זיך אפ פון דער יידישער ליטע-
ראטור, איציק מאנגער, איז עס שוין צו שפעט! — — —

דעם פאלקסטימלעכן, קרישטאליג-אלדענעם שלאס, וואס דו
האסט אויפגעבויט אין אונדזער ליטעראטור, איציק מאנגער,
איז פון ליכט און חלום, פון אויסדאכט און אפשיין. מיט וועלכן
האמער וועסטו אים צעשמערן, איציק מאנגער?

„לעסטער מיך, לעסטער מיך דערפאר וואס איך האב דיר
געבוירן, זאגט די מאמע צום קראנקן קינד, קושנדיק זיין
שטענדן. אפשר וועט דיר א ביסל גרינגער ווערן, קינד מיינס!“

אבער מיר קינדער פון מאמע-לשון, זיינען דאך לעבעדיקע
יתומים. קען עס די מאמע אונדז ניט זאגן, זאג איך עס פאר
איר, פאר אונדזער מוטער רחל, וואס וויינט אויף אירע קינד-
דער, וואס זי האט זיי איבערגעלאזט אייניקע אליין אויף דער
וועלט“...

*

איציק מאנגער האט זייער שטארק געשעצט נאדירס בריוו,
ער האט זיך מיט אים געגרויסט און שמענדיק גערעדט וועגן
אים. און פארשמענדלעך, פארוואס: לייזויק רעאגירט אויף
מאנגערס באליידיקונג פון דער יידישער ליטעראטור, פאר
איר כבוד נעמט ער זיך אן. די פערזענלעכע טראגעדיע פון
מאנגערן איז אין לייזויקס ענטפער פארשוויגן. נאדירס בריוו
האט נאך בולטער געמאכט, נאך מער פארשארפט דעם דיכ-
טערס געפיל פון איזאלירטקייט, פרעמדקייט מצד די ניו-
יארקער קאלעגן. און דאס האט מאנגערן שטארק ווייגעטאן.
מיטן ווארט „זשארגאנאליע“ האט ער געוואלט טרעפן גע-
וויסע מענטשן, וואס האבן גערעדט אין נאמען פון דער יידי-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

שער ליטעראַטור, אַבער ניט די ייִדישע שפראַך און ליטע-
ראַטור גופא.

מיט יאָרן שפעטער, שוין נאָכן טויט פון משה נאָדיר, האָט
ש. ניגער זיך אומגעקערט צום אינהאַלט פון נאָדירס בריוו.
זיין אַרטיקל הייסט „ווער פאַר וועמען איז פאַראַנטוואָרטלעך“
(דער טאָג, 4טער יוני 1955). ווייזט אויס, די מאַנגער-פראַב-
לעס איז נאָך אַלץ געווען אַקטועל. ניגער פאַלעמיוורט מיט
נאָדירן און מיינט מאַנגערן.

ש. ניגערס הויפט-אַרגומענט באַשטייט אין דעם: „ער
(נאָדיר) ווייסט דאָך אַליין . . . אַז די „געזעלשאַפט“ וועט זיך
צו זיינע טענות ניט צוהערן, און אויב זי וועט אים קאַלט-
בלוטיק אויסהערן, וועט זי האַלטן, אַז ער איז אומגערעכט, אַז
קיינער איז אים גאַרניט שולדיק. איי וואָס, ער בויט שלעסער,
קרישטאָלענע שלעסער, און איז זיך צו נאָך אַזאַ מין בוי-
מייסטער, וואָס זיין בוי-מאַטעריאַל איז „ליכט און חלום, אויס-
דאַכט און אַפשיין“? „די קאָנספּיראַציע וואָס הייסט עפנט-
לעכע מיינונג“, קאָן זיך באַגייין און באַגייט זיך אַז דעם מין
רועל-עסטייט. — — — אַפילו זיין אַ קרבן פון „דער פאַר-
שווערונג, וואָס הייסט געזעלשאַפט“, וואָלט אַזוינע שטאַלצע
דיכטערס ווי משה נאָדיר, ניט געדאַרפט אַנשטיין. — — —
סתם אַזוי איבערנעמען זיך, פּיעשטשען זיך פאַר זיך אַליין,
פראַווען מאַרטירערטום און פאַרלאַנגען פון אַנדערע, אַז זיי
זאָלן ווייכער מאַכן די האַרטע הערצער אַדער באַשטראַפן
די בעלי-הקאָנספּיראַציע — וואָס פאַר אַ זין האָט עס? — —
איז ניט בעסער אַליין זיך אין וואָגן איינשפאַנען און שווינגן-
דיקערהייט אים שלעפּן מיט די לעצטע כוחות“?

ניין. דער פאַל איציק מאַנגער איז געווען ווייט ניט קיין
„פראַווען מאַרטירערטום“. זיין דעמאָלסטיקער צושטאַנד איז
געווען אַן אויסעראַרדנמלעכער. זיינע איבערלעבונגען — פּער-
זעגלעך, געזעלשאַפטלעך — זיינען געווען אַנגעשטרענגט,
קרענקלעך. משה נאָדיר האָט גוט פאַרשטאַנען, אַז מאַנגער
נויטיקט זיך אין וואַרעמקייט, אין חברישקייט, מיטגעפיל און
דערמוטיקונג. און דאָס האָט ער געטאָן אין זיין אַרטיקל.

אין 1961, אין זיין בוך „נאענטע געשטאלמן“, האט א מאנגער אפגעדרוקט אן ארטיקל „משה נאדיר“. אינעם ערשטן קאפיטל פון דער דאזיקער אפהאנדלונג וועגן נאדירן, דער-מאנט מאנגער נאדירס „פארשפעטיקטן ענטפער צו איציק מאנגערן“: „אין אט דעם דראמאטישן בריוו, שרייבט איציק בארירט נאדיר א סך אנגעווייטיקטע פראגן פון אונדזער שפראך און ליטעראטור... „די מורא פאר פארגעסן ווערן“ האט אים געפייניקט, ווי זי פייניקט יעדן איינעם, וואס האט עפעס אויפגעטאן פאר זיין פאלק און ליטעראטור. און ווי פארגעסט מען דאס אזא שפראך און אזא ליטעראטור? ס'איז כאמת טראגיש און ווייטיקלעך זיך צוצוקוקן ווי א פאלק פאר-לירט די אידענטיפיקאציע מיט זיין אייגענער שפראך און זיין אייגענעם שאפערישן אויסדרוק“.

עס איז צו באוונדערן ווי דעליקאט מאנגער באהאנדלט דא נאדירס בריוו. ער מיידט אויס אינגאנצן זיין ריין-פערזענ-לעכן מעמד אין יענער צייט (1942), וואס נאדיר בארירט אין זיין בריוו מיט א סך חברישקייט. מאנגער שטעלט העכער פון זיין פערזענלעכקייט — די אנגעווייטיקטע פראגע פון יידיש און יידישער ליטעראטור. מאנגער קען אנדערש ניט ווי זיך אידענטיפיצירן „מיט זיין אייגענער שפראך און זיין איי-גענעם שאפערישן אויסדרוק“.

מאנגער האט זיך אין די 40ער יארן געפילט געקריוועט אי דורך דער „קאנספיראציע וואס הייסט עפנטלעכע מיי-נונג“, אי דורך דער „קאנספיראציע“ פון חברים ליטעראטן.

אינעם ווארשעווער פעריאד האט מען פון מאנגערן ניט געהערט, ער זאל פארווארפן דער יידיש-מביבה, אז „זי איז אים עפעס שולדיק“. צוזאמען מיט דער גאנצער מחנה דע-מאקראטישע און סאציאליסטישע געטרייע פריינד פון יידיש-לשון און יידישער ליטעראטור האט מאנגער געהאלפן „שלעפן דעם וואגן“ מיט אלע זיינע כוחות. מיט וואס פארא פאמאס מאנגער רעדט און באשיצט די יידישע שפראך און ליטערא-טור קעגן די „אסימילאציע-כוואליעס“, קעגן די וואס שטופן דאס פאן טאדעאוש-וועגעלע פון אסימילאציע ווייטער“. די

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

דאָזיקע ווערטער נעמען מיר אַרויס פון זיינעם אַן אַרטיקל אין זיין זשורנאַל „געציילטע ווערטער“ (1930). וועגן זיין קאַמף קעגן דער אַסימילאַציע רופט ער אויס: „ניט קיין פּערזענ-לעכע קנאה-שינאה-אונטערשלאַקן פילט אויס זיי (די געציילטע ווערטער) . . . ס'איז אַ קאַמף אויף לעבן און טויט מיט די קרעמער וואָס האָבן זיך דאָס מאל פּעסט באַזעצט אין לי-טעראַטור-מעמפל . . . ווער עס האָט אַ ביסל באַציונג צו דער ליטעראַטור און דעם יידישן שרייבער, דער מוז בונ-טעווען“.

אַזאָ איז געווען א. מאַנגער אין די ניינצן דרייסיקער יאָרן. אין די 1940קער יאָרן איז צו דעם צוגעקומען נאַציאָנאַלער ווייטיק און פּערזענלעכע יסורים.

יעקב באַטשאַנסקי

נאָך איין יידישער שרייבער האָט זיך אָפּגערופּן אויף די עפּנטלעכע בריוו פון מאַנגער און לייוויק. דאָס איז געווען יעקב באַטשאַנסקי אין זיין שטענדיקן קאַלומן „צווישן יאָ און ניין“ אין דער בויענאַס-אירעסער טאַג-צייטונג „די פּרעסע“. כאַ-טשאַנסקיס אַרטיקל איז געדרוקט דעם 20סטן אויגוסט 1941, און ער טראַגט דעם נאָמען: „וואָס איך האָב צו זאָגן לייוויקן וועגן מאַנגערס בריוו“.

„איך האָלט איציק מאַנגערן פאַר אַ גרויסן פּאָעט און פאַר אַ ווונדערלעכן עסעאיסט, שרייבט י. באַטשאַנסקי. איציק מאַנגער איז געקומען מיט אַ נייעם אין דער יידישער פּאָעזיע — מיט דער באַלאַדע. ער האָט צו אַינדן געבראַכט דאָס ברו-מענדיקע געזאַנג פון בלוט, וואָס איז אַמאָל העל און אַמאָל פינצטער. אָבער יידיש האָט געגעבן מאַנגערן לכל הפּחות ניט ווייניקער, וויפל ער האָט געגעבן יידיש . . . און פונדעסט-וועגן וואַרפט מאַנגער שטענדיק דער מאַמע-יידיש דעם גט פאַר די פּיס. ווען עס גייט אים ניט גוט, דראַגט ער אַז ער וועט זיך שפּראַכלעך שמדן. דאָס וואַרט זשאַרגאָן גיט אַ גיי אַרויס פון זיין מויל מיט מוראדיקער פאַראַכטונג. אַריגינעל איז ער אין דעם פּרט ניט, מאַרים ראַזענפּעלד פּלעגט אויך שרייען, אַז יידיש — פּע !

„מאנגער ווארפט דעם גט פאר די פיס צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, ווייל ער האט אזא כאראקטער. צווייטנס, ווייל מע האט אים צעכאלעוועט. וועגן זיין כאראקטער איז איצטער ניט די צייט צו רעדן לענגער . . . אבער אז דאס צעכאלעווען האט אים פארשאדט, מעג מען אויך איצטער דערציילן. אן ארעם יאסיער שניידער-יינגל איז געווארן דער פרינץ פון דער יידישער פאעזיע, ער איז געווען אויף די ליפן און אין די הערצער פון צענדליקער טויזנטער יינגלעך און מיידלעך, און ער האט געקראגן די אבסאלוטע אנערקענונג פון דער גאנצער יידישער ליטעראטור-קריטיק. ער איז שיר ניט געווארן א לעגענדע. האט זיך אים פארדרייט דעם קאפ און ער איז גע-ווארן מוראדיק עגאצענטריש . . .”

„איך האלט, אז ה. ליוויק האט מאנגערס בריוו ניט גע-דארפט פארעפנטלעכן. מאנגער האט שוין ניט איין מאל גע-זאגט דאס דאזיקע, וואס ער האט געשריבן אין פארעפנטלעכ-טן בריוו, און ער האט פונדעסטוועגן ווייטער געשריבן. ה. ליוויק האט געמעגט פארעפנטלעכן ביידע לידער אלס א כא-ראקטעריסטישע שטימונג פון א טאלענטירטן דיכטער און טאקע אלס אפשיינלונג פון זיין מצב, אבער די באליידיקונג אויף יידיש האט ער ניט געטארט פארעפנטלעכן. — — —

„מאנגער אליין איז אין לאנדאן אונטער דעם נאציזשן פייער . . . מאנגער וויל ווארשיינלעך, אז מע זאל אים ארי-בערברענגען קיין ניו-יארק און ער האט דאס געוויס געבעטן און ניט געפועלט. איז עס פאר אים זייער טרויעריק, אפשר איז עס אויך טרויעריק פאר דער יידישער ליטעראטור . . . און אפשר איז אין דעם שולדיק מאנגער אליין אויך, אפשר איז זיין כאראקטער שולדיק אין דעם, וואס מען ברענגט אים ניט קיין ניו-יארק . . .”

„דאס טרויעריקסטע פון טרויעריקסטן איז, וואס מאנגער שרייבט, אז ער בעמלט פאפיראסן . . . מע וואלט געקענט אויספירן אז מאנגער זאל עס ניט דארפן טאן. אין לאנדאן אליין זיינען פאראן גענוג ליבהאכער פון דער יידישער ליטע-ראטור, וואס זיינען ככוח אויסצוהאלטן מאנגערן, און עס איז שווער צו פארשטיין פארוואס עס איז געקומען דערצו, אז דער

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

וונדערלעכער באלאדן-דיכטער אונדזערער זאל איבערלעבן די טרויעריקע באלאדע פון בעטלען פאפיראסן. אויך פון ניר יארק האט מען געקענט פארהיטן, אז עס זאל נישט קומען דער-צו, און עס איז נישט צום פארשטיין פאר וואָס עס איז גע-קומען. . . .

„ה. ליוויק האט נישט געדארפט פארעפנטלעכן מאַנגערס בריוו מיט די באַליידיקונגען אויף יידיש. ווען איך באַקום אזא בריוו פון מאַנגערן, שאַף איך אים הונדערט דאלאר און איך שיק אים אַוועק און איך שגן אים אויס וויפל עס וואַלט אין אים אַרײַן. ה. ליוויק האט נישט באַדארפט פארעפנטלעכן די באַליידיקונגען פון פאַרצווייפלטן פאַעט — — —

„איציק מאַנגער איז אַ וונדערלעכער דיכטער, אַבער די יידישע ליטעראַטור וועט בלייבן ליטעראַטור אויך אַן אים. וויפל מאל ער וועט דראַען מיט אַוועקגיין, וועלן מיר עס אים זאָגן. ביז איצט האַט ער עס געזאָגט פּערזענלעך, האָבן מיר געענטפּערט פּערזענלעך, אַבער אַז ליוויק האַט געבראַכט דערצו, אַז עס זאַל ווערן אַן עפּנטלעכער ענין, מוזן מיר עס זאָגן עפּנטלעך.“

עס איז מיר נישט באַקאַנט, צי א. מאַנגער האַט געלייענט בשעתו (1941) דעם אַרטיקל פון באַטאַשאַנסקי, און ווי אַזוי ער האַט רעאַגירט אויף אים. קיין שום ספק, אַז באַטאַשאַנסקי סקיס אַרטיקל איז געשריבן אין אַ חברישן, ברידערלעכן טאָן. „צעבאַלעוועט“ ? „פאַרמשאַדעט“ ? דאַס געשעט מיט יעדן פאַעט און אַרטיסט וואָס איז געוואָרן פאַפּולער און באַליבט ביים ברייטן עולם. קענען מיר דאַס מאַנגערן מוחל זיין. באַ-טאַשאַנסקי פאַרשטייט דאַס. ער רעדט מיט וואַרעמען געפיל וועגן מאַנגערס לאַגע אין לאַנדאָן, וועגן דער האַנדלונג פון דער ליטעראַרישער משפּחה אין ניו-יאָרק. און ער איז אַכסאַ-לוש גערעכט וועגן זיין טענה צו ה. ליוויק, אַז ער האַט מאַנ-גערס בריוו נישט געדארפט פאַרעפּנטלעכן.

אין זעלבן יאָר 1941 האַט ראַוויטש געשריבן זיינע נאַטיצן וועגן א. מאַנגערן — זיין כאַראַקטער און זיין טאַלאַנט. שפּע-טער איז דער דאָזיקער קורצער אַרטיקל אַרײַן אין ראַוויטשעס

„מיין לעקסיקאן“, וואס איז דערשינען אין 1945, מאַנטרעאַל. ראַוויטש ברענגט דאָרט ניט די פאַרעפנטלעכע בריוו מאַג-גער-לייוויק. אַבער ראַוויטש זאָגט דאָרט: „מאַנגער איז טאַקע דאָס „אַנפאַן טעריבל“ אונדזערס, צום מיינסטן טעראַריזירט ער אַבער זיך אליין“. מאַנגערס בריוו צו לייוויקן איז אויך מער אַ „טעראַריזירונג איבער זיך אליין“ איידער „באַליידי-קונגען אויף יידיש“. אזוי האָט עס פאַרשטאַנען משה נאָדיר און אזוי אויך יעקב באַטאשאַנסקי.

*

1942. א. מאַנגער ליגט אין סט. מעריס האַספיטאַל, לאַג-דאָן. נאָך און נאָך אַמאָל טראַכט ער איבער — פאַרוואָס קומט אים אזאַ ביטערער מול, פאַרוואָס אזוי פיל ניט-פאַרגינערס, באַהאַלטענע שונאים. און דער דיכטער קלאַגט זיך:

דערווייל איז מיר ביטער, מ'איז קאַלט און איך ציטער
זוי להבדיל דער ציטער-בוים לעבן דער מיל.
דער אַונט, אַ בלינדער בעטלער, אָן קינדער,
שפילט מיט אונדז אַלע זיין שאַטנדיק שפיל.

פון דער קארעספאנדענץ מלך ראויטש —

איציק מאנגער

מ. ראויטש איז געווען א גרויסער פאררער און אמתער פריינד פון איציק מאנגער. די פריינדשאפט ציט זיך נאך פון ווארשע, א ביסל האט ראויטש אליין דערציילט וועגן דעם אין זיין לעקסיקאן. אין מיין רשות געפינט זיך א פעקל בריוו און זיי באשטעטיקן אט די פריינדשאפט.

אין א בריוו צו מאנגערן, געשריבן דעם 4טן מאי 1939 פון ניו-יארק, עצהט אים מ. ראויטש וועגן קומען קיין ניו-יארק. ער זאגט אים צו, אז צוזאמען מיט יעקב גלאטשטיין וועלן זיי שאפן פאר אים 200 דאלאר און — „אז מיר וועלן זיין נאענט צו אונדזער ציל, וועלן מיר אריינגיין אין א בילעטן-ביורא און וועלן דיר לאזן שיקן א טור-און רעטור-בילעט. ווייל אנדערש קאנסטו גארניט האפן, אז מע וועט דיר אריינלאזן . . . מסתמא וועט פארקומען אן אונט“ . . . ראויטש דערציילט אים, אז ער וועט באקומען אן אפיציעלע איינלאדונג פון באקאנטן פארלעגער ל. שטיין און מעגלעך נאך פון עטלעכע אינסטיטוט-ציעס. אין זעלבן בריוו גיט אים ראויטש חבריש, „פון אור-אייגנסטן פליכטגעפיל געשריבענע“ אנווייזונגען און עצות ווי אזוי מאנגער זאל זיך האלטן אין ניו-יארק. „דו מוזסט ווייזן, אז דו ביזט אן אייראפעער און אויך א דזשענטלע-מאן, דו קומסט אראפ מיט דער חברישער הילף פון חברים און דווקא פון די, וואס קענען זייער שווער ארויסנעמען די פאר גראשן. זיי טוען זייער פליכט, אבער זיי דערווארטן פון דיר דאס נעמלעכע“.

אין עטלעכע וואכן ארום זעען מיר שוין מאנגערן אין פאריז, — מעגלעך ער גרייט זיך שוין צו דער רייזע קיין אמעריקע. די הימלער-מלחמה מאכט אין גיכן א טרויעריקן סוף צו די אלע פלענער.

דעם 24סטן יולי 1940 שרייבט מאנגער א בריוו ראזויטשן פון ליווערפול, ער דערציילט אים ווי אזוי אים האט זיך איינגעגעבן צו קומען קיין ליווערפול אדאנק א פראנצויזישן קאפיטאן. „אויפן שיף בין איך קראנק געווארן און שוין דעם צענטן טאג וואס איך ליג אין ליווערפול אין שפיטאל. איצט גייט מיר בעסער און איך וועל מסתמא היינט מארגן ארויס פון שפיטאל. איך טראכט צו פארן קיין לאנדאן.“ ער בעט ביי ראזויטשן ער זאל אים פארבינדן מיטן לאנדאנער פען-קלוב און מיט דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט. ער דער-ווארט אויך הילף פונעם שרייבער-פאראיין אין ניו-יארק.

ניט געקוקט אויף זיין טרויעריקן מצב, דערציילט אים מאנגער וועגן זיינע נייע ליטערארישע פלענער: „לעצטנס אר-בעט איך אויף מיין דריט ביבליש ווערק. נאך די חומש-און מגילה-לידער האב איך זיך גענומען צו רות. דעם ערשטן ציקל האב איך שוין אנגעשריבן, ער הייסט „געזעגענונג“, די אנדערע צוויי ציקלען „ארבעט“ און „ליבע“ וועל איך מסתמא אנשרייבן, לאמעך נאר געפינען א שטיקל מקום מנוחה. אויב דו ווילסט, קען איך דיר אריינשיקן די ערשטע צען לידער און אחוץ דעם א פאר נייע באלאדן.“

אין דער ירושלימער אויסגאבע פון „מדרש איציק“ זיינען אין דער אפטיילונג „רות“ אפגעדרוקט אכט לידער, אן די טיטלען, וואס מאנגער דערמאנט אין זיין בריוו. אויף דעם שער-בלאט פון רות לייגענען מיר: „רות“, אנגעשריבן אין צפון-אפריקע אין יאר 1940, איז געווארן צום ערשטן מאל פאר-עפנטלעכט אין יאר 1942 אין באנד „וואלקנס איבערן דאך“, אין לאנדאן.“ דער שער-בלאט האט אויך א ווידמונג פונעם דיכטער גופא: „דעם פראגמענט פון דער פאעמע „רות“ ווידמע איך מיין שוועסטער שיינדל און איר חבר, דעם וועבער וואלקע גלאזמאן. צוויי דריטל פון דער פאעמע, אין איינעם מיט אן-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

דערע מאַנסקריפטן, זענען מיר פארלוירן געגאנגען בעת מיין וואַנדער און וואַגל".

עס איז ממש צו באַוואַנדערן: פון וואַנען האָט דער צע-בראַכענער און איינגעבראַכענער איציק געשעפט כוחות צו טאָן נייע און אַריגינעלע שעפּערישע אַרבעט? די גאַנצע אַט-מאַספּערע אַרום אים, זיין פיזישער מצב — אַלץ האָט דוכט זיך געפירט צו דעם ער זאָל אַוועקלייגן די פען און זיך לאָזן שווימען איבער דעם ים פון זיינע השכותדיקע שטימונגען און פאַרביטערטקייט. „רות" — די גאַנצע טעמע איז דאָך פון אויבן ביז אַראָפּ — ריינע עפישקייט, שטילקייט. די גאַנצע טעמאַטיק פאַדערט אויסערגעוויינלעכן כוח אַריינצולעבן זיך, אַריינצופילן זיך אין די אימאזשן און פּסיכיק פון נעמים ביידע שוורן:

ערפּה איז גוט ווי ראַזעווע ברױט
און „רות" איז פּרום און שױן. —
ערפּה פאַררויטלט, די האָר צעלאָזט,
„רות" אין סיגן קלייד.

ערפּה באַשליסט צו גיין אַהיים און זי רעדט וועגן איר
היים:

דאָרט היטן די ווערבּעס די ברעגעס פון טײך
און די שטאַרקע דעמבעס — דעם וועג,
דאָרט זענען די נעכט ווי כּלחם פאַרבענקט,
און די מוטיקע מענער — די טעג.

נעמי פאַרשטייט איר, זי געזעגנט זיך מיט דער שוור:

ערפּה שווייגט, זי אַטעמט טיף
און נעמי הייבט אויף די הענט:
אַזוי וויל איז צו דעם, וואָס גייט אַהיים
נאָך יאָרן זיין אין דער פרעמד.

סאַרע גרויסער מייסער! ער באַהערשט זיין טרויער און
צער, — ער איז אין גאַנצן איבערגענומען מיט דער סיטואַ-

ציע פון די דריי פרויען און ער שרייבט וועגן זיי מיט שפיי-
 לעוודיקייט און תפילהוודיקייט. עס איז די קונסט פון פשוטער
 מענטשלעכקייט און הארציקייט, פון פארטיפטער נשמהדי-
 קייט. באפרייט פון צארנדיקער שינאה, איז ער אריינגעטאן
 אין שיינקייט פון עפאס, אין ווייכער רוניקייט, אין שטילקייט
 פון פרויאישער פרומקייט און צניעות.

סארא גרויסע אבדה, וואס צוויי דריטל פון דער פאָעמע
 זיינען ביים דיכטער פארלוירן געגאנגען...

*

די שטימונגען פון א. מאַנגער טוישן זיך כסדר. אין אַ
 בריוו צו ראָוויטשן פון פּערטן אַקטאָבער 1940, שרייבט מאַנג-
 גער ווידער אַמאָל וועגן זיין צושטאַנד אין לאַנדאָן, און ער
 גיסט אויס זיין ביטער האַרץ: „איך האָב גרויס עגמת נפש
 פון ר. און מיין פאַמיליע. מיינער אַ טעלעגראַם איז צוריקגע-
 קומען פון בוקאַרעשט, אַז מיין טאַטע האָט פאַרלאָזט דעם
 אַדרעס, אַן אַנצוגעבן אַ נייעם. מיין האַפּענונג איז, אַז ער איז
 געלאָפּן קיין טשערנאָוויץ פונקט ווי אַ סך רומענישע יידן,
 איבערהויפּט אַז זיי שטאַמען פון דאַרטן. איך אליין וועל אויך
 פּרוּוו זיך אומקערן קיין טשערנאָוויץ. ארץ-ישראל און אַמע-
 ריקע זיינען ווייזט אויס, נישט פאַר מיר. פאַראַן בילכערע.
 זאַל זיין אַזוי. איך האָב זיך אויסגעלערנט אַ סך זאַכן גרינט-
 לעך פיינט האַבן. און מיט דער שינאה וועל איך זיכער מער
 מצליח זיין ווי מיט מיין ביז-איצטיקער ליבשאַפט.“ און וויי-
 טער לייענען מיר: „איך האָב געשיקט דער צוקונפּט דריי סאַ-
 נעטן, איינע איז דיר געווידמעט. אויב עס וועט דיר געפּעלן
 ווערן, וועל איך זיין צופּרידן. בכלל שרייב איך איצט סאַ-
 נעטן. אַז די ווירקלעכקייט שרייבט באלאָדעס, פאַרשטייט,
 בין איך אַוועק צום סאַנעט. אַט שיק איך דיר אויף אַ משי-
 קאוועסט צוויי פון מיינע לעצטע. — — — מען האָט מיר
 געזאָגט — אַז מאַרים שוואַרץ אַנאַנסירט מיין פּישוף מאַכערין
 אונטערן טיטול „די דריי האַצמאַכס“. ס'איז באַמת ניט שייַן
 און טאַקע געמייַן אַז דער איינפאַרשטענדיקונג מיט מיר —
 מען טאַר עס ניט דערלאָזן.“

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

1942. דער דיכטער האָט שוין פאַרלוירן זיין רוין געמיט און ער איז טאַקע באַהערשט פון דער שינאה וועגן וועלכער ער שרייבט אין פאַריקן בריוו. ער דערציילט ראַוויטשן וועגן דעם, אז ס'איז דערשינען זיין נייער בוך (משמעות, „וואַלקנס איבערן דאָך“) און ער שרייבט: „דעם אמת געזאָגט פריי איך זיך גאַרניט מיטן דערשיינען פון דעם בוך. ווי זיינען מיינע ליבע און נאַענטע, וואָס האָבן עס אינספירירט? גאָט מין גאָט, ווי זיינען זיי די מוזעס מיינע פונעם געטאָ? טיף אין זיך האָב איך רעזיגנירט פון אליין. אלע מיינע חלומות האָבן צעבראַכענע פליגל און בלאַע רינגען אונטער די אויגן. ס'איז אַ רחמנות זיי צו פייניקן, כאַטש זיי פייניקן מיך. אוי, פייניקן זיי מיך!“

„איך האָב אַ טיפע שינאה צו די פייניקער פון די יידן. און טיפע שינאה צו דער זשאַרגאַנאַליע, וואָס האָט זיך אַזוי הפּקרדיק באַצויגן צו מיר. ניט נאָר איך האָב ניט געקענט אַרויסהעלפּן מיינע נאַענטע און ליבע דענצמאַל ווען מען האָט נאָך געקענט. איך אליין בין געווען דער אַביעקט פון אַ נידער-טרעכטיקן שפּיל, אַן איינציקאַרטיקער שפּיל מיט אַ באַרימטן דיכטער, וואָס האָט ניט קיין עקויוואַלענט ביי קיין שום פּאָלק אין דער וועלט. — — — איך ווייס אז איך האָב אַלצדינג פאַרלוירן, און דערפאַר וועל איך מיר גיין מיין וועג אליין, דער וועג זאָל מיר אַפילו אַוועקפירן ווייט פון דעם גיין, וואָס איך האָב ביי אַצינד געגלויבט און גרייט געווען זיך מקריב צו זיין.“

אין דעם ציטירטן בריוו זיינען דאָ זייער שאַרפע באַ-שולדיקונגען קעגן די ציוניסטן און בונדיסטן, אויך פּערזענ-לעכע טענות און בייזע כאַראַקטעריסטיקעס פון אַנגעוועענע פּערזענלעכקייטן און שריפטשמעלער. די דאָזיקע שטימונגען געדויערן ביי א. מאַנגערן די ווייטערדיקע עמלעכע יאָר. אַ שפּעטערדיקער בריוו צו ראַוויטשן פון 21סטן יולי 1947 דער-ציילט אונדז — מאַנגער איז פול מיט פאַרביטערטקייט, פאַר-לירנקייט, אומצוטרוי צו דער יידישער סביבה, און — בראַ-וואַדאָ אַן אַ שיעור. „וועגן מיר, לייענט זיך דער בריוו, איז גאַרניט דאָ וואָס צו שרייבן. אויב דו ווייסט ניט, מעלדע

איך דיר: איך האב זיך קאמעגאריש אפגעזאגט צו קומען קיין אמעריקע, צוריקגעשיקט מינע אפדייוויטס צו כאנינען, גע-מאלדן דעם אמעריקאנישן קאנסול, אז ער זאל מיך אויס-שמרייכן פון דער קוואַטע, ס'איז מיר ניט אינטערעסאנט זיך צו באגעגענען מיט די זשארגאנישע לומפן פון אמעריקע... אויך דו אין דיין לעקסיקאן (האסט) געמאכט פון מיר א באזשע בא, א סקאנדאליסט, א שיכור, געשראקן די גענדז פון דער זשארגאן-אימפעריע.

„עזולטאט: איך פייף אויף אייך מיטן זשארגאן אין איינעם. איך רעד און שרייב ענגליש פערפעקט. מיין רע-פערצט אין אקספארד האט געמאכט א רושם אין ענגליש וועגן יידישן פאלקלאר. וועגן יידישער ליטעראטור האב איך זיך אפגעזאגט צו ריידן. ניטא אזוינס — האב איך געזאגט, און אויב עס איז דא אזוינס, ווייס איך ניט דערפון.

„ארטור וויילי, דער בארימטער איבערזעצער פון דער כי-געזישער פאָעזיע, לערנט זיך צוליב מיר יידיש, ווי דו זעסט פון זיין בריוול צו מיר. שיק עס דעם וויסנשאפטלעכן אינס-טיטוט, ס'וועט זיי פרייען. ווען די זשארגאניסטן טרייבן אפילו די יידישע יוגנט פון יידיש אין אמעריקע, געוויזן איך פריינד פאר יידיש דורך מיר, דורך מיין פאָעזיע — פאר יידיש.

„מיט דעם בוך „דער שניידער געזעלן נאָטע מאַנגער זינגט“, וואָס וועט דערשיינען אין גיכן, אַ מצבה פאַר מיין ברודער, האָב איך געענדיקט מיטן זשאַרגאָן אויף אייביק. די זשאַרגאָ-נאַליע האָט געפּוּעלט, זי האָט פאַרטריבן איציק מאַנגערן. און איציק מאַנגער פּייפט אויף דער זשאַרגאָנישער אומשטערב-לעכקייט. דאָס איז אַלץ.“

מיט טיפן ווייטיק און מיט אַ פּיינלעכן געפּיל וועט דער אַביעקטיווער לייענער, אָן פאַרזטיילן, לייענען אַט די ווער-טער פון א. מאַנגער. ווייל ניטאָ קיין לאַגישקייט, אויסגע-האַלטנקייט אין מאַנגערס וואַרפן דעם גט צו יידיש, צו יידי-שער ליטעראַטור. אפשר איז עס טאַקע ניט מער ווי „קינ-דישקייט“, אזוי ווי ת. ליוויק האָט זיך אויסגעדריקט אין זיין בריוו. ניין, איציק מאַנגער וועט ניט פאַרלוירן גיין פאַר דער

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

יידישער פּאָעזיע. ער קען ניט אַרויס פון זיין אייגענער הויט.
אַן יידיש, אַן יידישער סביבה איז זיין לעבן אַ פּוסטקייט. זיין
שטימונג וועט זיך אין גיכן בייטן. ער וועט קומען קיין קאַ-
נאַדע, קיין ניו-יאָרק — ער וועט צוריק ווערן און בלייבן
איציק מאַנגער.

*

ביי מ. ראַוויטשן געפינען זיך אייניקע בריוו פון בן ציון
מרגליות, דעם דירעקטאָר פֿון לאַנדאַנער פֿאַרלאַג אַררט, און
מיר געפינען דאָרט אייניקע אינטערעסאַנטע באַמערקונגען
וועגן מאַנגערן. אין אַ בריוו פון 22סטן יוני 1947 לייענען מיר:
„דאָס לעבן אין דער היגער (לאַנדאַנער) משפּחה גייט אַן אזוי
ווי אימער — קבצניש, אביוניש אין גייסט און פינאַנסן. וואָס
זאָגט איר צו מאַנגערס בוך? וועגן זיין ווידמען צו אייך קאָן
מען פיל זאָגן, אָבער איר האָט אַמאָל געשריבן — וואָס זאָל
מען טאָן, ס'איז מאַנגער, ליידט מען. אין אַלגעמיין איז ער
איצט מער געלאָסן און רויק. ער הערט אויך וואָס מע רעדט
צו אים. מיר האָפּן אים צו ברענגען קיין שווייץ אויף עטלעכע
חדשים.“ אין מאַרגליותעס אַ בריוו פֿון 19טן סעפטעמבער
1947, לייענען מיר: „מאַנגער איז ברוגז מיט דער וועלט, אָבער
מיט מיר חבר. שוין אַ זייער לאַנגע צייט זיך ניט געקריגט.
זיין ביכל האָט איר דאָך באַקומען, אָבער איצט וועט דערשיי-
נען זיין נייעסטער בוך „נאַמע מאַנגער דער שניידער-געזעלן
זינגט.“ איך האָב פֿאַריקע וואָך אַוועקגענומען דעם מאַנס-
קריפט, מיט שווערער מי אַרויסבאַקומען פון אים — ערלעך
אים באַצאלט אין פֿאַרויס.“

„אַ שאַד וואָס מ'האַט אים ביי איצט ניט אַרויסגענומען
פון דעם עמק הבכא פון לאַנדאָן און צווישן מענטשן אין
אַמעריקע, אַרבעטניגע אָדער קאַנאַדע אַרײַנגעזעצט. ס'איז דאָ
איינפאַך ניט פאַראַן די סביבה פאַר אים.“ אין אַ בריוו פון
11טן אויגוסט 1951 לייענען מיר: „זיין נייער בוך, וואָס פֿון
האַט אזוי קאַסט-שפּיליק אַרויסגעגעבן, וויל זיך גאַרניש פאַר-
קויפֿן. עס איז פאַר היגע לייענער צו שווער און ס'איז ניטאָ
ווער עס זאָל זיך דערמיט באַשעפּטיקן.“ אין אַ צווייטן בריוו

לייענען מיר: „מאנגער איז שוין אוודאי דארט (אין ניו-יאָרק).
ער האָט געהאַט זייער אַ פּיינעם אָפּשייד פּון דאַנען און איך
האַף, אז ער וועט דאַרטן באַגליקן און וועט טרעפּן פּילע פּון
זיינע פּריינד און פּאַרערער, און וועט אויך מאַטעריעל האַבן
ערפּאָלג“.

די דאָזיקע האַפּענונג פּונעם לאַנדאַנער פּריינד איז טאַקע,
ווי מיר וועלן זען אין די ווייטערדיקע קאַפיטלעך, טיילווייז
מקוים געוואָרן.

אין דער ענגלישער סביבה

אין 1941 האָט זיך ענדלעך א. מאַנגער דערשלאָגן קיין לאַנדאָן. איינזאָם, דער מצב אין פּוילן האָט אים געפּייניקט, אַליין אָפּגעריסן, אָפּגעשליסן, אָן געלט אָן פּריינד, — „מיט איין פּאַר שײך, איין העמד אויפן לייב, אין דער האַנט דעם שטעקן“...

געקומען קיין לאַנדאָן אַ קראַנקער. ווי עס איז שוין אויבן דערמאָנט געוואָרן, איז מאַנגער לכתחילה אָנגעקומען קיין ליווערפּול, פּון שיף האָט מען אים גענומען גלייך אין אַ דאָר-טיקן שפּיטאַל. דער געוועזענער הויפּט-רב אין ישראל, אונ-טערמאַן, איז דעמאָלט געווען רב אין ליווערפּול. ער איז גע-ווען דער ערשטער, וואָס האָט מאַנגערן געזען. ער האָט אַרויס-גערופן פּון לאַנדאָן שטענצעלן, שטענצעל דערציילט וועגן דעם: „זיין קאָנען קומען פּון געפּענגעניש-שפּיטאַל קיין לאַנד-דאָן, האָט געפּועלט דער רב פּון ליווערפּול אונטערמאַן“. פּון ליווערפּול איז מאַנגער טאַקע באַלד געקומען קיין לאַנדאָן.

די באַשרייבונגען פּון יוסף לעפּטוויטש, מיכאַל זילבער-בערג א"א גיבן אונדז אַ פּול בילד פּון מאַנגערס דעמאָלסטיקן מעמד. לאַנדאָן איז פּאַר אים געווען אַ קאַשמאַר, אַ גיהנום. אינעם יידישן לאַנדאָן פּון יענער צייט איז שוין קיין סימן ניט געווען פּון אַמאָליקן ווייטשעפּל, ווי מאָרים ווינטשעווסקי, מאָרים ראָזענפעלד א"א, צוואַמען מיט די אַנאַרכיסטישע און סאַציאַליסטישע טוערס, האָבן אַנטוויקלט אַ רייכע גייסטיקע און געזעלשאַפּטלעכע טעטיקייט. ניט געווען מער קיין יידיש פּאַלקס-לעבן, פּאַלקס-באוועגונגען. ערגערניש און פּאַרדרום האָבן באַהערשט מאַנגערס געמיט. די בענקשאַפּט נאָכן פּויר-

ליש-ידישן לעבן, זיין איזאלירטקייט האָבן אים געמאַטערט. ניויאָרק איז איצט געווען זיין טרוים. קראַנק און אין שמענ-דיקן הונגער, אַן שום מעגלעכקייט פון אַ רעגולער לעבן. ער שעלט, זידלט אַלץ און אַלעמען, ער רייסט זיך קיין ניויאָרק און ער איז איבערצייגט, אַז ה. ליוויק, א. לעיעלעס א"א קענען אָבער ווילן ניט אים אַרויסנעמען פון לאַנדאָן קיין ניו-יאָרק. דער אויבן-ציטירטער עפנטלעכער ענטפער פון ליוויקן צו מאַנגערן, האָט, פאַרשטייט זיך, קיין באַרוקונג ניט גע-קענט ברענגען דעם דיכטער.

צוביסלעך וואַקסט מאַנגער אַריין אין אַרטיקן לאַנדאָנער לעבן און מלחמה-ווירקלעכקייט. ער באַפריינדעט זיך מיט גע-וויסע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוערס און ליבהאַבער פון דער יידישער ליטעראַטור, און במשך די נאַענטע עטלעכע יאָר גיט ער אַרויס מיט זייער הילף עטלעכע נייע ביכער: „וואַלקנס איבערן דאָך“ (ליד און באַלאַדעס), 1942, פאַרלאַג „אַליינעניו“, לאַנדאָן; אין 1947 גייט אַרויס אין זעלבן פאַר-לאַג זיין „האַצמאַך-שפּיל“ (אַ גאַלדפאַדען מאַטיוו אין דריי אַקטן); אין 1948 — „דער שניידער-געזעלן נאַטע מאַנגער זינגט“ (לידער) — מיט אַן עסיי פון ש. ביקל און הילע פון אַרטור קאַלין, פאַרלאַג „אַראַראַט“, לאַנדאָן. גרויס פאַרדינסט אין דעם דאָזיקן פאַרלעגערישן אויפטו האָט בן ציון מאַרגו-ליעס. אין זיין פאַררעדע צו „נאַטע מאַנגער“ דריקט אויס איציק מאַנגער זיין דאַנק „די לאַנדאָנער אַררט-פאַרלעגערס בן ציון מאַרגוליעס, אַלעקסאַנדער מאַרגוליעס, אַסקאַר פּוילפּין און ד"ר ראַווידאַוויטש — פאַר זייערע באַמיינונגען, אַז דאָס בוך זאָל דערשיינען און אַז עס זאָל אויסזען אַזוי שיין“. וועגן זיין בוך „האַצמאַך-שפּיל“ זאָגט זיך אין שער-בלאַט: „דאָס דאָזיקע בוך איז אַרויסגעגעבן מיט דער הילף פון דעם יידישן קולטור-טוער אין יאַהאַנעסבורג, יונה גלאַזער“. דער לעצטער פלעגט זייער אָפט זיין אין לאַנדאָן און האָט זיך שטאַרק אינ-טערעסירט מיט מאַנגערן.

יואל צאַנג האָט אין יענע יאָרן רעדאַגירט דעם „פּאַליש דזשואיש אַבסערווער“ און ער האָט דאַרט אָפט געדרוקט מאַנ-גערס זאַכן אויף יידיש און אין ענגלישער איבערזעצונג. דער

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

אַרויסגעבער פון „דזשואיש סטאַנדאַרד“, דער פּאָעט אַבראַ-
האַמס און זיין פּרוי — האָבן אַרויסגעוויזן אַ וואַרעמע באַציונג
צו מאַנגערן. אויך אַנדערע שרייבער און קינסמלער, וואָס
האַבן פּאַרערט מאַנגערס טאַלאַנט, האָבן אים ווי מעגלעך גע-
האַלפֿן (בערל פּאַקער און זיין פּרוי מלכה, ד"ר י. מאַטלים
א"א).

איציק מאַנגער האָט גענומען שטודירן די ענגלישע שפּראַך
און ליטעראַטור, ער האָט באַקומען פּריינד אין דער ניט-
יידישער וועלט. ארטור וויילי, וועמען מאַנגער האָט אין דער
ניו-יאָרקער אויסגאַבע פון זיינע „לידער און באַלאַדן“ (1952)
געווידמעט דאָס ליד „איך אַ הונט אויף דער קייט“, איז
אַליין געווען אַ פּאָעט און האָט באַקומען דעם „קווינס פּרייז
פֿאַר פּאָעזיע“. וויילי האָט געהאַלטן איציק מאַנגערן פֿאַר „איי-
געם פון די גרעסטע פּאָעטן אין אונדזער היינטיקער צייט“.
וועגן אַט דעם פּעריאָד דערציילט י. לעפּטוויטש (אין זיין
אַרטיקל „איציק מאַנגער אין לאַנדאָן“ געדרוקט אין דזשואיש
וואַנגאַרד): „מאַנגער האָט זיך שטאַרק פֿאַראינטערעסירט מיט
דער ענגלישער פּאָלקספּאָעזיע און פּאָלקס-אידיאַם, ער האָט
זיך אַריינגעוואָרפֿן אין דער ענגלישער ליטעראַטור. ער האָט
געקענט די אַלטע מיסערי-שפּילן, בוניאַן, סוויפט, מאַרלאַע,
בען דזשאַנסאָן, בלייק. ער האָט געפונען אַ קרובּהשאַפט אין
דער ענגלישער ליטעראַטור. ער האָט אַליין גענומען שרייבן
ענגליש. אין איינעם פון זיינע לידער האָט ער אַנגערופן דין
סוויפט — זיין פּריינד. ער האָט פּלאַנירט צו שאַפן אַ גרויסע
אַנטאַלאָגיע פון דער ענגלישער פּאָעזיע אין זיין יידישער אי-
בערזעצונג, אונטערן נאָמען “From Herrick to Burns”

אַן אינטערעסאַנטן עפיזאָד גיט איבער י. לעפּטוויטש וועגן
יענער צייט. געווען דאַרטן אַ זומער-שול פאַר יידישע יוגנט-
לעכע, ביים ים אין ברייטאָן. דער אָרגאַניזאַטאָר איז געווען
שטאַמלער, היינט אַ באַקאַנטער אַדוואָקאַט. האָט מען דאַרט
אַראָנזשירט פאַר די סטודענטן אַ קורס וועגן יידישער ליטע-
ראַטור און מע האָט געזוכט אַ פּאַסיקן קאַנדידאַט אויף צו
פירן דעם קורס. לעפּטוויטש האָט פאַרגעלייגט מאַנגערן, און
מאַנגער איז דאַרט געווען אַ גאַנצע וואָך צוזאַמען מיט די

זינגע חברה אין איין הויז ביים ים. מאנגער האט איבער-
געלאזט דעם בעסטן איינדרוק ביי זיי.

מאנגער איז געווען זייער צופרידן פון דער באגעגעניש
מיט דער לאנדאנער יידישער יוגנט. ער פלעגט אפט פאר-
ברענגען מיט זיי, דערציילן זיי וועגן יידיש, וועגן יידישער
פאעזיע. שטאמלער דערמאנט זיך: „מאנגער האט פאר דער
יונגער חברה געזונגען א ליד פונעם בעטלער מיט דער קא-
טערינקע, מיט א ניגון וואס ער גלייבט, אז מאנגער האט עס
אליין פארפאסט" (מסתמא מאנגערס באקאנטע „בעטלער-
ליד“).

✱

אין דעם פיינלעכן פראצעס פון מאנגערס אקלימאטיזירן
זיך אין לאנדאן האט א גרויסע ראָל געשפילט די איידעלע
אינטעליגענטע פרוי מארגארעט וואטערהאוז. א באקאנטע
בוכהענדלעריין, האט זי געהאט גרויסע פארבינדונגען אין דער
ענגלישער ליטערארישער וועלט און מ'האט דא צו איר זיך
באצויגן מיט רעספעקט. זי האט קיין מאל נישט חתונה געהאט
און זיך אינגאנצן געווידמעט איר משפחה, וואס איז באשטא-
נען פון אן אלטער מוטער און א קראנקן ברודער. די אויבן-
דערמאנטע אלמנה פון אייבראהאמס איז געווען א נאענטע
פריינדין פון מארגארעט, אזוי אז דאס יידישע לעבן איז נישט
געווען פרעמד פאר דער פרוי מארגארעט. זי האט זיך שטארק
צוגעבונדן צו מאנגערן, געזארגט וועגן זיין געזונט, זיין אויפ-
האלט און נויטווענדיקייטן. פרוי מארגארעט איז געווען פאר
מאנגערן א מלאך הגואל. אין איינעם פון אירע בריוו צו
לעפטוויטשן שרייבט זי: „איך האלט, אז מאנגער איז א גרוי-
סער פאעט און אים איז שווער זיך צוצופאסן צו די מאסן
פון אנדערע מענטשן. ד"ר געליכטער האט מיט מיר גערעדט
וועגן דעם, וואס ער רויכערט צופיל. אבער איך קען אים נישט
אפהאלטן פון דעם. זיינע נערוון זיינען צעפליקטע. עס זעט
אויס אזוי ווי א דראג-געווינהייט". אן אינטעליגענטע ליידן,
אן אפשטאמיקע פון דעם גרויסן ענגלישן פאעט שעללי, האט
זי נישט געקענט פארטראגן מאנגערס „קריגן זיך מיט דער

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

וועלט", זיין טרינקען, זיינע זידלערייען און אַנפאַלן אויף גע-
וויסע פּערזאָנען פון דער ייִדישער געעולשאַפט. „דאָס איז
ביי איר, האָט זי געזאָגט מיכאל זילבערבערגן, פאַרבליבן אין
זכרון ווי איינע פון אירע שווערסטע איבערלעבונגען".

פּרוי מאַרגאַרעט האָט מאַנגערן אַרײַנגעפירט אין די ענג-
לישע ליטעראַרישע קרייזן. אַרעם און נעבעכדיק געקליידעט,
אַפּגעלאָזן, מיט צעשוּיבערטע מאַניערן, האָט ער דאָך געמאַכט
אַ שטאַרקן איינדרוק אויף די ענגלישע שרייבער און זיי האָבן
געהאַלטן פון זיין טאַלאַנט. ווען מאַנגער האָט שפּעטער
פאַרלאָזט לאַנדאָן, האָט פּרוי מאַרגאַרעט געזאָרגט וועגן דעם,
אַז די גרויסע צאָל ייִדישע ביכער און כּרײַו, וואָס האָבן זיך
ביי אים אָנגעקליבן, זאָלן ניט גײט לאיבד און באַקומען אַ
תיקון. אַט די אַטמאָספּערע, וואָס פּרוי מאַרגאַרעט האָט זיך
באַמיט צו שאַפן פאַר מאַנגערן, האָט בלי ספּק אַ סך פאַר-
לייכטערט זיין לאַגע.

אין זיין בוך „שמערן אין שמויב" (ניו-יאָרק, 1967) האָט
מאַנגער אָפּגעדרוקט זעקס לידער — „אַן אַלבום פאַר מאַר-
גאַרעט". דאָס לעצטע ליד Auld Lang Syne לייענט
זיך אַזוי:

מיר זינגען אין איינעם „אַלד לענגן סײַן",
און מיר האַלטן זיך ביי די הענט.
דער וויין אין די גלעזער פינקלט רוים,
דאָס ליכט אין די שפּיגלען בלענדט.

איך זינג אויף אַ קול „פאַר אַלד לענג סײַן",
מיט אויגן פאַרוויינטע, רויםע, —
איך זינג מיט אייך און האַלט ביי די הענט
מײַנע מיליאָנען מײַטע.

אויך דאָס באַרימטע ליד פון מאַנגערן „דאָס ליד פון דער
גאַלדענער פּאווע" האָט ער אין דער ניו-יאָרקער אויסגאַבע פון
זיין בוך „ליד און באַלאַדע" — געווידמעט צו מאַרגאַרעט.

פאר די צען יאר אין לאַנדאָן האָט מאַנגער אָנגעשריבן אַ היפשע צאל פּרעכטיקע לידער און באַלאַדעס. ער האָט גע- שריבן עסייען און סקיצן פאַר יידיש-ענגלישע צייטונגען. דאָס האָט אים געגעבן אַ ביסל גייסטיקע באַפרידיקונג און אויך מאַטעריעלע הילף. די אויבנדערמאָנטע ביכער, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט אין לאַנדאָן, זיינען געווען ליכטיקע מאַ- מענטן אין זיין טרויעריקן לאַנדאָנער פּעריאָד.

„יואל צאַנג, דערציילט לעפֿטווימש, וועלכער האָט דאָן אַרויסגעגעבן אין לאַנדאָן אַ וואַכנבלאַט אויף יידיש און ענג- ליש און האָט מאַנגערן געדרוקט אין אַריגינאַל און אין ענג- לישער איבערזעצונג, האָט אין אַן אַרטיקל אין „דזשוואַיש קראַניקל“, ווען מאַנגער איז שוין געווען אין אַמעריקע, ווען ס'איז דאָרט אַרויס זיין גרויס בוך ליד און באַלאַדע, געשריבן אַז מאַנגערס לאַנדאָנער יאָרן זיינען געווען זיינע רייכסטע און שעפּערישסטע יאָרן.“ אין ענגלאַנד איז ער דערוואַקסן צו זיין אַמתער גרויס“. יואל צאַנג האָט אויך אָפּגעדרוקט אין זיין בלאַט, ווען שמואל זיגעלבוים איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אין לאַנדאָן ווי אַ פּראַטעסט קעגן דער גלייכגילטיקייט פון דער וועלט בעת מען קוילעט אויס די יידן אין פּוילן, — דאָס ליד, וואָס מאַנגער האָט דעמאָלט אָנגעשריבן: „מײן שינאה- ליד“, וואָס איז שפּעטער אַריין אין זיינע ביכער. צאַנג האָט אויך געדרוקט דאָס ליד, וואָס מאַנגער האָט געשריבן צו דין סוויפט, אויך דאָס ליד, וואָס ער האָט אָנגעשריבן בײַ ביראָנס קבר אין לאַנדאָן — סײַ אין מאַנגערס יידיש, סײַ אין מײן ענגלישער איבערזעצונג.“

אין דעם באַנד „שטערן אין שמויב“ איז אָפּגעדרוקט דאָס „ליד וועגן דין דזשאַנאַטאַן סוויפט און דעם יידישן גראַמען- מאַכער איציק מאַנגער“. אין זעלבן באַנד האָבן מיר אַ ליד „די באַלאַדע פונעם שטאַרבנדיקן קריסטאָפּאַר מאַרלאַזאָ און דעם ייד פון מאַלמאַ“. ביידע לידער האָבן ניט קיין דאַמעס, אָבער עס איז קלאַר, אַז זיי זיינען געשריבן אין לאַנדאָנער פּעריאָד. אין ביידע לידער קומט צום אויסדרוק מאַנגערס געפיל וועגן דער דיסטאַנץ — צווישן די צוויי ענגלישע קלאַ- סיקער און דעם גורל פון אַ יידישן „גראַמען-מאַכער“. זיי זאָגן

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

עדות, אז מאַנגער האָט באַוווּזן אַרײַנצווואַקסן און ווערן באַ-
האַונט אין דער ענגלישער לימערצטור און סביבת. זײַן
דרך ארץ און אַפּשאַץ פון די קלאַסישע ענגלישע וואַרט־קײַנסט־
לער — איז געווען גרויס.

איך ברענג דאָ אַ פאַר סטראַפּן פון ביידע לידער.

פון קריסטאָפּער מאַרלאַנאָ

ווער איז די ווילדע געשטאַלט
וואָס שאַרט זיך לעבן בעט
פון דעם קראַנקן פאַעט,
געשוּבערט ווי דער וואַלד?

דער דיכטער פיבערט: אַלאַס,
ס'איז ער, דער מאַנסטער ייד,
איך דערקען זײַנע שמילע פרוט,
וואָס ווילסטו, באַראַכטסטו? — — —

אַך ס'צײַטערט די געשטאַלט,
פון רײד פון צער און שפּאַטן —
בעט מ'האַב געהלומט „גאַט“,
האַסטו געהלומט „וואַלד“.

פון דזשאַנאַטאַן סוויט

ער שווינגט. ביים נאַענטן וואַקזאַל
פּײַסט דער צוג קײן לילפוט,
ער טוט אָן דעם צעקניינטשן הוט
און פאַרוויקלט דעם האַלדז מײט שאַל.

ער גײט. „אַ גוטן, ר' איציק!“
די סעפטעמבער־לבנה איז גרויס
איבער דעם שכנס הויז
און זי חוזקט „איציק שפּײַציק“ ...

צינד אן אין מיין פֿענצטער די שמערן,
 ס'איז צופיל שאַ און שטיל,
 גיב לשון צוריק דער גריל
 און באַפריי די טרערן.

אינעם לאַנדאָנער פּעריאָד האָט א. מאַנגער געשריבן די
 לידער: „די באַלאַדע פֿון איוב דעם תּבוּאה-סוּחַר“ (1941);
 „שאול און דוד“ (1942); „קין און הבל“ (1941); „חווה און
 דער עפל-בוים“ (1941).

אין „מדרש איציק“, אין דער אויסגאַבע פון העברעאישן
 אוניווערזיטעט אין ירושלים, וואָס איז רעדאַגירט דורך חנה
 שמערן, זאָגט דער לעצטער: „דאָס ליד „חווה און דער עפל-
 בוים“, „די לידער פון מגילת רות“ און אַלע באַלאַדעס אויף
 תנ"ך-טעמעס זענען געשריבן אין די יאָרן 1940-1942 און
 זיינען אַרײַנגענומען געוואָרן אין מאַנגערס בוך „וואַלקנס אי-
 בערן דאָר“, לאַנדאָן, 1942. די לידער „דער אַלטער תּרח“,
 „דינה בת יעקב“, „יוסף הצדיק“ און אַלע לידער פון דער
 אַפּטיילונג „שמואל“ זיינען אַפּגעדרוקט אין זײַן בוך „דער
 שניידער געזעלן נאָטע מאַנגער זינגט“, לאַנדאָן, 1948.

אַ חוץ די אַנגערופּענע, זיינען נאָך אַנדערע לידער געשאַפּן
 געוואָרן אין יענע לאַנדאָנער יאָרן: „אליהו הנביא לייזט אויס
 דער מאַמעס סאַמעטן קלייד פון לאַמבאַרד (1941); „מוסר-ליד“
 (וון עס ווערט דערמאָנט די „צארטע מאַרגאַרעט“), (1942).
 „עפּילאָג“ (1942); „צײַט-באַלאַדע“ (1940); „ליד“ די אַלע
 לידער האָבן דעם חן און כאַראַקטער פֿון מאַנגערס פּאַעטי-
 שער שאַפּונג. זיי לייקענען אַפּ די בײַוווּיליקע לעגענדע, אַז
 זינט מאַנגער האָט פֿאַרלאָזן וואַרשע האָט ער גאַרנישט
 געשאַפּן.

איך האָב שוין עטלעכע מאל דערמאָנט דאָס בוך „וואַל-
 קנס איבערן דאָך“, וואָס איז דערשינען אין לאַנדאָן, 1942.
 אין אַ געוויסער מאָס איז דאָס דאָזיקע בוך אַ צײַכן פּונעם
 איבערבּראַך אין מאַנגערס שטימונגען. אין דער פּאַררעדע
 צום בוך דערקלערט דער דיכטער דעם נאָמען פון בוך אַזוי:
 „שמערן אויפן דאָך“ (מיין ערשמער בוך) — אַן עקספּלאַזיע

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

פון יוגנטלעכער פאַרשייטקייט און יינגלישן טרויער. וואַלקאָפּ
איבערן דאָך מיינט אַ געבויענער יידיש-פּאַעטישער קאַפּ אין
רייפן באַדויער".

פון מאַנגערס לענגערער פאַררעדע אין דעם בוך וועלן מיר
נאָך ציטירן די ווייטערדיקע ווערטער: „דאָס בוך דערשיינט
לזכר דער הרובער היים פון זיין עקסעלענץ דעם שניידער-
מייסטער הלל מאַנגער, אַ היים פון יידישער אַרבעט, אַרעמ-
קייט און פּאַעזיע. און לכבוד די צוויי ליכטיקע געשטאַלטן
אין מיינ לעבן און אין מיינ ליד, דעם שניידער-געזעלן נאָמע
מאַנגער און דער שריפטשטעלערין רחל אויערכאָך". נאָך
דעם ווי ער רעכנט אויס אַ היפשע צאָל לידער וואָס זיינען
געווינדעט צו פאַרשיידענע פּערזאָנען, שרייבט מאַנגער: „דעם
פּראָגמענט פון דער פּאַעמע „רות" — פאַר מיינ שוועסטער
שיינדל און איר חבר דעם וועבער וואַלקע גלאָמאַן. צוויי
דריטל פון דער פּאַעמע, אין איינעם מיט אַנדערע מאַנס-
קריפטן, זיינען מיר פאַרלוירן געגאַנגען בעת מיינ וואַנדער
און וואַגל. די לידער „עפּילאַג" און „אַנאָג" ווידמע איד דעם
ערשטן אמתן יידישן פּאַעט וואָס וועט קומען פונעם געמאַ".

**

אַ פּאַפּולערע טעמע צווישן מאַנגערס שונאים און ניט-
פאַרגינערס איז געווען מאַנגערס „שיכרות" (איד האָב דעם
ענין באַהאַנדלט אין מיינ בוך „איציק מאַנגער", ז' 27, א"ו).
אַן אינטערעסאַנטע באַמערקונג וועגן דעם געפינען מיר אין
י. לעפּטוויטשעס אַרטיקל „איציק מאַנגער אין לאַנדאָן" (ענג-
ליש). לעפּטוויטש דערציילט: „אַזוי ווי אַלע זיינע פּריינד, האָב
איד אויך געליטן פון מאַנגערס אויפברויזן פון אויפגערעגטן
צאָרן און שיכרות-אַנפּאַלן. וועגן מאַנגערס טרינקען, שיכורן
זיינען אומגעגאַנגען אַ סך לעגענדעס. דאָס איז אפשר מאַדנע,
אַבער איד וואָס האָב אים געזען זייער אַפּט, האָב אים קיין מאָל
ניט געטראָפּן שיכור. איד בין חושד, אַז ער איז ניט אַזוי ווייט
געווען אַ טרינקער, ווי אַז ער האָט ניט געקענט פאַרטראָגן

דאס טרינקען, און א קליין ביסל איז געווען גענוג אים צו בארוישן. איך מיין, ער איז מער געווען שיכור פון פארבי-
 מערמן כעס, איידער פון אלקאהאָל."

א צווייטער לאַנדאָנער תושב, דער געלערנטער און שריפט-
 משלער יעקב נ. מיימליס, רעדט אויף דער טעמע אין א
 בריוו צו מיר מיט א סך מאַקט און קלוגשאַפט: „אודאי האָב
 איך זכרונות וועגן מאַנגערן, און נאָך וואָס פאַראַ זכרונות.
 נישט תמיד זיינען געווען זייער געראַטענע טרעפּענישן מיט
 אים. . . ווייס איך ניט צי מ'קען אַדער צי מ'זאל אַזוינס גאָר
 דערמאָנען. אַ דיכטער פֿון דעם פאַרנעם פֿון מאַנגערן האָט
 זיך זיין פּאַעטישע ליצענץ. מעג ער אויך זיך בריקעווען
 און אַפּטאַן שטיק. האָבן מיר אַפּשר גאַרניט קיין רעכט אים
 צו משפּטן לויט אונדזער מענטשלעכער „נאַרמאַלקייט“. היינט,
 איז דאָך אויך פאַראַן ביי יעדן אַ שפּאַר ביסל פּאַזע מיט אירע
 הנדלעך. הקיצור, עס איז דאָ וועגן דעם אַ סך צו ריידין."

א. מאַנגער און זיין ענגלישער פֿריינד דאָן דייווין

מאַנגערס „שיכורן" האָט אים גאַרניט געשטערט צו געווינען
 פֿריינד צווישן דער ענגלישער אינטעליגענץ. איך פאַרעפּנט-
 לעך דאָ אַ סעריע בריוו, וואָס מאַנגער האָט געשריבן צו
 איינעם פֿון זיינע ענגלישע פֿריינד — דאָן דייווין — אַ מחבר
 פֿון זעקס ביכער און אַנגעזעענער זשורנאַליסט, אויך דער
 אַנפֿירער פֿון דעם גאָר וויכטיקן „אָקספֿארד יוניווערסיטי פרעס
 און קלאַרענדאָן פרעס". ערשט דאָ ניט לאַנג, אין 1973, איז
 אין ניו-יאָרק אַרויס זיין נייער ראַמאַן "Brides of Price"

דייווין האָט זיך צוגעבונדן צו מאַנגערן און גערעדט וועגן אים
 ווי וועגן אַ ברודער. מאַנגער ווידער האָט ליב געקראָגן די-
 ווינס משפּחה — די פרוי און דריי קינדער. די בריוו פֿון מאַנ-
 גערן צו דייווין וואָס מיר פּובליקירן דאָ, ווייזן מאַנגערס
 באַציאָונגען מיט די מענטשן פֿון דער ענגלישער סביבה. מיר
 זעען דאָ אויך דעם גייסטיקן מצב פֿון מאַנגערן אין זיינע

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

לעצטע לאַנדאָנער יאָרן. די בריוו ווייזן אונדז דעם גאַנצן מאַנגער — דעם דיכטער, דעם פּאַנאַזיאַר, מיט זיין גומי-מוטיקן הומאָר און קלוגשאַפט.

זיין ליבשאַפט צו דאָן דייווינס קינדער און זיין קאַרעס-פּאַנדענץ מיט זיי — זיינען אמת רירנד. זיין פעאיקייט צו שאַפן פריינד און קענען זיי אַפּשאַצן — איז מערקווירדיק. פון דער אַנדערער זייט שפיגלען אָפּ די בריוו די באַציאונג פון די ענגלישע אינטעליגענטן צו מאַנגערן, אַ באַציאונג ניט נאָר פון דרך-אָרץ פאַר זיין טאַלאַנט. נאָר אויך פון אינטימ-קייט און געטרײַשאַפט. אַפילו איצט, אין 1972, ווען איך האָב קאַרעספּאַנדירט מיט דאָן דייווי, האָט ער גערעדט וועגן מאַנגערן מיט ליבשאַפט און אַרויסגעוויזן גרויס אינטערעס צו מיין אַרבעט איבער די דרייסיק יאָר פון מאַנגערס לעבן און שאַפן. ער האָט מיר צוגעשיקט פּאַטאַקאַפּיעס פון אַלע בריוו מאַנגערס, פאַר וואָס איך דריק אים דאָ אויס מיין האַרציקן דאַנק. פאַרשטייט זיך, מאַנגערס בריוו זיינען גע-שריבן אויף ענגליש — די יידישע איבערזעצונג וואָס מיר דרוקן דאָ איז געמאַכט דורך געניע מאַנגער. אַ טייל בריוו זיינען דורך מיר געקירצט, אַנדערע דורכגעלאָזן. אַלע בריוו הייבן זיך אָן „ליבער דאָן“ און זיינען געחתמעט „דיין איציק מאַנגער“ אָדער פשוט איציק.

בריוו פון א. מאַנגער צו דאָן דייווי

סעפטעמבער 8, 1950

איידער איך האָב אָנגעהויבן דעם בריוו צו דיר, האָט מיר געקלונגען דזשאַן וויללעם. איך טרעף זיך מיט אים היינט אַוונט און זאָל אונדז גאָט העלפן! כ'האָב אים געזאָגט, אַז איך שרייב צו דיר און ער שיקט דיר איבער זיין ליבשאַפט. מאַרגן אין דער פרי שיק איך דיר אַרויס די דרייסיק פּונט. איך באַדויער פאַר אַפּהאַלטן דאָס ביז איצט, נאָר איך האָב דערוואַרט פון ערגעץ אַ ביסל געלט און עס איז ערשט געקומען.

האָב געשריבן צו דזשאן העווים, נאָר ער האָט ניט געענט-
פערט. האָב אָבער געהערט פון ד"ר לעווענטאל. ער האָט מיר
געשילדערט דעם לעצטן פען-מיטינג וועלכן מיר ביידע האָבן
דורכגעלאָזט. דער איינציקער ליכטיקער מאַמענט איז געווען
ביי דער מסיבה ווען פראָפ' סאָאָראַט האָט דאָס מאָל פאַר-
געסן צו איבערזעצן זיין רעדע אין ענגליש און ער האָט בלויז
פאַרנומען פינף מינוט. די מערקישע פרוי האָט זיך געהאַלטן
זייער זייער שיין אַלס פאַרויצערן און גערעדט אומענדלעך
וועגן דער נשמה פון אַנאַטאָליע . . .

איך באַדויער וואָס דו וועסט ניט זיין היינט אַוונט מיט
מיר אין דזשאן וויללעמס הויז, נאָר איך אין יעדן פאַל
וועל דיך געדענקען און טרינקען פאַר דיין געזונט.

✱

אַקטאָבער 4, 1950

איך ווייס ניט ווי אַזוי איך בין אַהיים געקומען. אַזוי פיל איי-
רישער שנאָפּס אַז איך בין באַמת געווען צופרידן ווען דו
האַסט מיך אַרויסגעפירט כאַפּן די לעצטע באָן.

בין זייער צופרידן צו האָבן באַגעגנט דיין פרוי. האָב זיך
ניט פאַרגעשטעלט, אַז זי איז אַזאַ פריינטלעכע, און בין
צופרידן, וואָס עס איז אַזוי.

זאָגן דיר דעם אמת, האָב איך זיך געפילט זייער אומבאַ-
קוועם יענעם אַוונט פשוט דערפאַר ווייל איך האָב ניט געוואָלט
ווי זיך צו האַלטן . . . די מענטשן אַרום זיינען מיר געווען
פּרעמד כאַטש גוט גענייגט, האָב איך ניט געהאַט וואָס צו טאָן
נאָר אויסגיין אַ גלעזל בראַנפן אויפן קלייד פון דער דאַמע ווע-
מען דו האַסט באַגלייט קיין ניי-זעלאַנד. איך באַדויער. ניט
פאַר דער דאַמעס קליידל, נאָר פאַרן גוטן גלעזל בראַנפן !

איך האָב געלייענט איינעם פון דייע ביכער, אַזוי אַז איך
ווייס עפעס וועגן דיר, דו אָבער וועגן מיר ווייסט גאַרניט.
כ'וואָלט זייער געוואָלט דו זאָלסט עס יאָ וויסן.

די לעצטע תקופה אין איציק מאָנגערס לעבן און שאַפן

איך האָף ווען איך וועל קענען איינלאָדן דיר און דיין
ווייניען צו דער פיייערונג פון מיין 50 יאַריקן געבוירנטאָג אין
פאַריז, וועט איר קומען אלס מיינע געסט.

*

אָקטאָבער 11, 1950

א דאַנק פאַר דיין בריוו. האָב זיך כאַמט געשראַקן אז
דורך מיין טרינקען צופיל, האָב איך עמעצן אָנגערירט, און
דעם לעצטן וועמען איך וואָלט געוואָלט ווייטאַן, דאָס ביסטו.
נאָר גאָט זאָל בענטשן באַכוסן, דעם אַנטדעקער פון איירישן
בראַנפן, וואָס האָט דיר געמאַכט אזוי שיכור ווי מיך און איך
האָף אז אויך אלע איבעריקע.

דו מעגסט זיין זיכער, אז איך וויל זען דעם שבת פון דאָן
און אפשר וועל איך אייך דערציילן וועגן דעם גרעסטן יידישן
שריפטשטעלער שלום עליכם, וועלכער האָט געשאַפן איינעם
פון די פאַרנעמסטע באַראַקטערן אין דער וועלט-ליטעראַטור,
טביה דער מילכיקער, אַ סענטימענטאַלער פילאָזאָף, וואָס איז
געווען געבענטשט בלויז מיט טעכטער, גאַנצע זיבן, און וואָס
פאַראַ פּרעכטיקע טעכטער! איך מוז דיר דערציילן וועגן
דעם. זיכער זיינען פאַראַן איבערזעצונגען אין ענגליש, אָבער
שלעכטע; וויל יידיש איז אַן אידיאָמאַטישע שפּראַך און ווען
מען נעמט אַוועק דעם אידיאָם, פאַרלירט זיך אַליין.

איך וועל אויסניצן די ערשטע געלעגנהייט זיך צו טרעפן
מיט דיר, דיין פרוי און דיינע טעכטער, און אויב וועסט האָבן
געדולד, וועל איך דיר לייענען עפעס פון מיינע שאַפונגען.
דו געדענקסט דעם פאַקיסטאַנער דעלעגאַט, וועלכער האָט
געבראַכט קיין עדינבורג אלע זיינע מאַנוסקריפטן און אַ פאַר-
צווייפלטער געזוכט עמעצן, פאַר וועמען צו לייענען זיין פאַע-
זיע. דער אַרעמער האָט ניט געקענט פאַרשטיין, אז אַ קאַנ-
גרעס פון שרייבער זאָל ניט זיין פאַראַינטערעסירט וואָס
איינער פון זיינע דעלעגאַטן שרייבט. . . איך בין זיך מודה,
איך וואָלט געוואָלט לייענען עפעס פאַר דיר. אין די צען יאָר

וואס איך בין דא אין לאַנדאָן, האָב איך בלויז געלייענט עפעס פון מיין פּאָעזיע פאַר מאַרגארעט וואַטערהאַוז און אַרמור וויילי, און ביידע זיי וואַלטן שטאַרק געוואַלט זען דאָס איבער-געזעצט אין ענגליש.

**

לאַנדאָן, נאָוועמבער 6, 1950

האַב גערעדט מיט אַרמור וויילי. האָב אים איבערגעגעבן דיין פּלאַן וועגן אַן אַנטפּלאַגיע פון כינעזישער פּאָעזיע אין כינעזיש, רעדאַקטירט טאַקע פון אים. ער איז געווען צופרידן מיט דעם פּלאַן, ער מיינט טאַקע, אַז עס איז אַ ווונדערבאַרער געדאַנק, און איך האָף, אַז עפעס וועט דערפון אַרויסקומען. סיי ווי האָף איך אַז דו וועסט זיין צופרידן פון דער באַגע-געניש מיט אים.

האַרציקע גרוסן צו דיר, צו וויני און מיין ליבשאַפט צו די קינדער. איך שלים איין אַ בריוו צו דיין טאַכטער כרידזשעט וועגן דעם וואָס פאַראַ ווונדער עס האָט געטראָפּן, ווען איך האָב געעפנט איר ניסל אין דער באַן. וועגן דעם ווונדער וועסטו אויסגעפינען פון מיין בריוו צו איר. ס'איז כאַמת אויסערגעוויינלעך!

**

לאַנדאָן, יאַנואַר 11, 1951

האַב געהאַפּט צו קריגן אַ שרייבן פון די קינדער, אַז זיי איז געפעלן דאָס בוך וואָס איך האָב זיי געשיקט צום ני-יאַר. איך האָף, זיי זיינען פאַרנומען מיט וויכטיקערע זאַכן און זיי האָבן ניט קיין צייט פאַר מיר.

איך טראַכט נאָך אַלץ פון דער באַזונדערער געלעגנהייט פֿון אונדזער באַגעגעניש אין עדינבורג, ווי אַזוי דו ביסט צו-געקומען צו מיר דאָס ערשטע מאל צווישן די אַלע שטאַרק-באַשעפּטיקטע לייט דאָרטן, און מיר געזאַגט, אַז דו רעפרע-זענמירסט ני-זעלאַנד, און מיך געפרעגט וועמען רעפרעזענ-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפֿן

מיר איך און איך האָב דיר געענטפערט — יידיש. און אזוי האָט זיך אָנגעהויבן די פריינדשאַפט מיט דיר און אַנדערע איירישע און סקאַטישע שרייבער, אַן איינדרוק וועלכן איך האָב מיטגענומען מיט זיך און אזוי ביז היינטיקן טאָג. דו האָסט מיר געזאָגט, אַז דאָס איז דאָס ערשטע מאָל, וואָס דו געפינסט זיך ביי אַזאַ פאַרזאַמלונג און דו רעכנסט, אַז עס איז שוין גענוג פאַר דיר. אויך איך האָב זיך געפונען ביי אַזאַ קאַנגרעס צום ערשטן מאָל און האָף עס איז אויך צום לעצטן מאָל. . . . איך האָב געפילט, אַז דאָס איז ניט מיין נאַטירלעכע פּלאַטפּאָרמע, און דו האָסט געפילט דאָס אייגענע וועגן זיך, דו האָסט זיך אַפילו אַנטזאָגט צוצושפּילען דעם עמבלעם פון פּ.ע.י.

וואָס איך וויל דיך בעטן און רעדן צו דיר זייער אָפּן, דער ענין איז אַ גאַנץ פשוטער: זיכער ווייסטו ניט וואָס איך שרייב, ווייל איך שרייב אין אַ שפּראַך, וואָס איז דיר אומפאַרשטענד-לעך, נאָר איך געדענק נאָך ווי ספּאַנטאַן דיין פריינדשאַפט איז געקומען צו מיר, און געדענק נאָך ווי דיין פרוי האָט מיר דערציילט, אַז ווען דו ביסט צוריק געקומען פון עדינבורג, האָסטו איר דערציילט, אַז די איינציקע פּערזענלעכקייט, וואָס האָסט דאָרט באַגעגנט — דאָס איז געווען איך. . . .

דו ביסט געווען אַן עדות ווי איך בין געווען צוגעגרייט צו לייענען מיין רעפּעראַט וועגן יידישער דראַמע און טעאַטער. מיר זענען געווען די גאַנצע צייט צוזאַמען, און זיכער געדענק-סטו אונדזער פּריוואַטן געשפּרעך וועגן די זאַכן און דו גע-דענקסט דעם אויסרוף פון אונדזער פריינד העוויט, ווען איך האָב אים דערקלערט דעם יידיש-טעאַטראַלישן עלעמענט אין שאַנאַלס קונסט — אַז איך האָב אים געגעבן דעם שליסל ווי בעסער צו פאַרשטיין דעם קינסטלער וועמען ער באַווונדערט אזוי פיל. נאָר איך האָב מיין רעפּעראַט ניט געלייענט, פשוט ווייל איך האָב פאַרלאָזט דעם זאַל אין פּראַטעסט ווען מען האָט מיך גערופן צום וואָרט ווען דער זאַל איז שוין באַלד געווען ליידיק. אויך דו ביסט אַרויס פון זאַל, מיר האָבן ביידע באַשמעלט אַ טרונק און דו האָסט איינגעשטימט מיט

מיר, אז צו רעדן צו די ווענט האָב איך ניט געדארפט קומען
קיין עדינבורג. — — —

דו מעגסט זיין זיכער, אז אין דער צוקונפט וועל איך קיי-
נעם ניט רעפרעזענטירן חוץ זיך אליין!

*

לאַנדאָן, פֿעברואַר 15, 1951

איידער איך פארלאז ענגלאַנד. אויף אַ לענגערער צייט
אויף אַ לעקציע-טורנע, וואָלט איך זייער געוואָלט דיך זען
און האָבן מיט דיר אַ געשפרעך.

— — — איך האָף דו האָסט מיסטרע קאסמעלאַס אַדרעס.
איך בין אים שולדיק אַ לאַנגן, לאַנגן בריוו פאר זיין שיינער
אויפנאַמע וואָס ער האָט פאר מיר געמאַכט אין זיין היים. איך
וועל אויך ניט פאַרגעסן אז דער שדכן צווישן מיר און אים
ביסטו געווען.

*

לאַנדאָן, פֿעברואַר 22, 1951

איך שיק דיר דריי עקזעמפלאַרן פון טשעכאָווס ווערק, וואָס
דו האָסט ניט אין דיין ביבליאָמעק. אויב איך וועל געפינען
נאָך, וועל איך דיר דאָס צושיקן. איך האָב זייער הנאה געהאַט
פון דער „אַמעריקען אַנטאַלאָגיע“ וואָס דו האָסט מיר געגעבן,
אַדער לאַמיר בעסער זאָגן — איך האָב דאָס אַוועקגענומען
פון דיר. מיין געוויסן איז ניט ריין אין דער הינזיכט, אָבער
פאַעזיע האָט אין זיך אַזאָ ריין פאר מיר, בעט איך דיר זיי
מיר מוחל.

איך האָב געהאַט אַ שיינע ריזע מיט דזשעק דיאָמאָנט
אין זיין אויטאָמאָביל, מיר האָבן זיך אַפּגעשטעלט אין עמלעכע
פאַכס אויפן וועגן און פאַרענדיקט אין מיין לאַקאַלן פאַכ
„דער שוואַרצער לייב“. ער האָט מיר צוגעזאָגט אַרעאָנזשירן
פאר מיר אַ לעקציע וועגן יידישן פּאָלקלאָר — ביי דער פאַ-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

ביאָן-געזעלשאַפט. אויך האָט ער צוגעזאָגט אַ טרינק-פאַרטי
אין בלומסבעררי ווען דו וועסט זיין דאָ.

איז ווי דו זעסט, בין איך פול מיט צוואַנגן. בעסער ווי גאַר-
ניט. . . איך האָב געשריבן צו מיסער קאָסטעלאַ אויפן
אַדרעס, וואָס דו האָסט מיר געגעבן. איך וועל זיך באַמיען
שמעלן אין פאַרבינדונג מיט מיסער דויטשער וועגן דעם
ב.ב.סי. ענין וועגן וועלכן דו האָסט מיט מיר גערעדט.

אין איינעם פון די טעג וועל איך דיר שיקן די איבערזע-
צונג אין פראַנצויזיש פון מיין „די באַלאַדע פונעם ווייסן
ברויט“, וואָס איך וויל דיר ווידמען.

✱

לאַנדאָן, מאַרץ 14, 1951

זיי מיר מוחל פאַר ניט שרייבן ביז איצט. בין שמאַרק
פאַרנומען מיט צוגרייטן מיין רייזע. איך פאַרלאַז לאַנדאָן
דעם 22טן מאַרץ — קיין מאַנטרעאַל און דערנאָך די פאַראיי-
ניקטע שטאַטן. איך האָף צו פאַרדינען אַ ביסל געלט מיט
מיינע לעקציעס, איך דאַרף דאָס נויטיק.

איך נעם מיט דייע נאָוועלן מיט זיך, איך וועל דיר שרייבן
און האָף דו וועסט ענטפערן.

איך האָף דו ביסט געזונט און גיב מיינע גרוסן צו וויני
און מיין ליבשאַפט צו אייך אַלעמען. איך האָף זיך אומצוקערן
אין יוני אָדער יולי מיט פריילעכע קעשענעס. . .

✱

ניו-יאָרק, פעברואַר 6, 1952

איך פריי זיך מיט דיין בריוו. מאַרגן פאַר איך אַוועק אין
אַ סאַנאַטאָריע לעבן פילאַדעלפיע, אַרום 65 מייל פון ניו-יאָרק.
איך מוז דאָס טאָן צו ראַטעווען אַ ביסל מיין געזונט. — — —

איך בין זייער צופרידן וואָס דו קומסט אין די שטאַטן.
כװאַלט געוואָלט, אַז דער יידישער פען-קלוב זאָל אַראָנזשירן

מיט דיר א באגעגעניש, און וואָלט געוואָלט וויסן גענוי אַלע דעטאַלן וועגן דיין קומען.

בין צופרידן צו הערן, אז דו האָסט געענדיקט „קרעט“ און אַלע אַנדערע אַרבעטן, וואָס דו האָסט געטאָן. אַבער וואָס איז מכוח דייןע אייגענע ליטעראַרישע שאַפונגען ? דייןע קורצע און לענגערע דערציילונגען ?

איך בין זייער צופרידן מיט מיין באַזוך אין די שטאָטן. איך האָף, אז אויך דו וועסט זיין צופרידן פון דיין באַזוך. איין חודש איז ניט גענוג, האָב איך מורא.

✱

איך האָף דו האָסט געטראָפן דייןע נאַענטע אין בעסטן געזונט. איך בין נאָך אַליץ ניט אַנטשלאָסן וועגן דער אַפּעראַציע. לעפּטוויטש איז שוין צוריק אין ענגלאַנד זייט אַ וואָך.

זינט דו ביסט צוריקגעפאַרן קיין אַקספּאָרד האָב איך נאָך ניט פּאַרוואַרט קיין טראָפן אַפילו, גלויב עס מיר, אַבער איך וועל יאָ נעמען אַ טרונק ווען איך וועל דיך זען נאָך אַמאַל.

געהערט, אז מר. אַרטור וויילי האָט באַקומען זיין אויס-צייכענונג סי.בי.אי. געזען דאָס אויף דער „ליסט אָף אַנאַרס“. בין זייער צופרידן פאַר אים וואָס ער האָט עס באַקומען.

✱

ניו-יאָרק, אַקטאָבער 14, 1952

אַ דאַנק פאַר דיין בריוו, כ'בין געווען אומרוואַיק ניט הערן-דיק פון דיר.

איך האָלט איצט אין דרוקן מייןע געזאַמלטע פּאָעזיע. איין ליד איז דיר געווידמעט און איין ליד צו אַרטור וויילי. איך בין שטאַלץ מיט אייער פּריינטשאַפט. אוודאי זיינען די לי-דער אין ייִדיש, נאָר איך מיין זיי זיינען גוט. בלויז די גומע זיינען ווערט גוטס.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

ווי איך בענק צו זען די קינדער נאך אַמאָל ! איך האָב נאָר מורא, אַז ווען איך וועל צוריק קומען וועט בידי זאָגן: „אַנט-שולדיקט, הער, איך בין פּרייליין ברידזשעט“. פאַר מיר מיינט עס זייער אַ סך . . .

קאַרמייקל איז אין אייראָפּע אַדער ערגעץ אַנדערש פאַררייזט. אַזוי האָט מען מיר איבערגעגעבן. איך האָף דו וועסט אים זען און גיב אים איבער בימע מיינע גרוסן. כ'האַב אים ניט געקענט זען אין ניו-יאָרק, ווייל כ'בין געווען קראַנק. איך וועל דיך זען אין פעברואַר, נאָך דעם ווי מייזן בוך וועט אַרויס פון דרוק.

איך האָב אינדיאַנער פּעדערן פאַר ביזן און איך זאָג ניט אויס וואָס נאָך פאַראַ מתנות.

*

ניו-יאָרק, דעצעמבער 27, 1952

איך בין נאָך אַלץ פאַרנומען מיטן פּובליקירן מיינע לידער. דאָס בוך וועט זיין פאַרטיק דעם 10טן יאַנואַר. אַז אַמסטער-דאַמער פאַרלעגער דרוקט איצט מייזן נאָוועלע, „דאָס בוך פון גן עדן“ אין דאָטש. אפּשר פון דעם וועט מעגלעך זיין דאָס איבערזעצן אין ענגליש אויך ?

האַב געשיקט פאַר די מיידלעך אַ פאַמאַגראַפיע פון זיך אַלס „רויטער אינדיאַנער“. האָב בלוזן איינס דערפון, וועלן זיי זיך מוזן טיילן. ס'איז גענומען געוואָרן אין שטאַט-ניו-יאָרק לעבן דער קאַנאַדישער גרענעץ.

וואָס מאַכסטו, ליבער דאָן? ווי אַזוי גייט עס מיטן שרייבן? האַסטו שוין עפעס געדרוקט נייע זאַכן ? וואָס מאַכט ווייני ? איך האָף אייך צו זען פּסח-צייט. איך בענק נאָך אַ פּערטל ביטערן גענוי ווי דו, ווען דו ביסט געווען דאָ אין ניו-יאָרק.

ניו-יארק, פעברואר 9, 1957

"בין אזוי צופרידן צו הערן פון דיר און אז אלץ איז בסדר ביי אייך. איך ווינטש זיך נאך אמאל קענען באזוכן אייך אויף סאט מאר ראאוד 103, קראנק ווערן פון א טרונק און דעם נעקסטן פרימארגן זאל בידי רחמנות האבן אויף מיר און מיך טרויסטן מיט א פארשישפט ניסל. זיכער איז איצט בידי „פריילן ברידזשעט“, די נים האבן מער נים קיין כישוף, די מידעלעך וואקסן און זייער כישוף-פּרוכט וועט זיין דער עפל, אבער נים פאר אונדז, אלטע לייט.

האַסטו באַקומען מיין בוך? איך ווער איצט אַ סך איבער-זעצט אין העברעאיש, דייטש, פּויליש, נאָר מיין חלום איז איבערזעצט ווערן אין ענגליש.

פון ארטור וויילי האב איך שוין נים געהערט א לענגערע צייט. הערסטו, אדער זעסטו אים אמאל? ער איז א שיינער מענטש און קען זיין א גוטער פריינט.

ביטע, גיב מיין ליבשאפט צו דער דאמע פון הויז און אירע דריי טעכטער. איך וועל אלע מאל געדענקען איר דערקלערן אויף איר באשיידענעם אופן דעם נומער פון אייער היים, 103: 1 — דאס איז דאן, (דו הייסט עס). 0 — דאס איז זי און 3 — דאס זיינען אייערע דריי טעכטער. דו מוזסט ענדערן דעם נומער פון הויז. איך שלאג פאר: 163. דאס וועט זיך אריינפאסן אין מיין קאכאליסטישער אויסטייטשונג.

דיכטונג אין שאטן פון דער נאציאנאלער

טראגעדיע

אין לאנדאן 1943 האט א. מאנער אנגעשריבן א ליד, געווידמעט דעם אנדענק פון שמואל זיגעלבוים, וואס האט זיין לעבן אוועקגעגעבן אויף קידוש השם, גלויבנדיק אז זיין זעלבסטמארד-אקט וועט אויפוועקן דעם געוויסן פון דער וועלט און עס וועט קומען אז אנשטרענגונג צו ראטעווען דאס פוילישע יידנטום. מאנערס ליד טראגט דעם נאמען „מיין שינאה-ליד“. דעם דיכטערס יאוש איז גרויס, ער פרעגט זיך:

איז מיר באשערט צו זיין דער לעצטער זינגער

פון אן אויסגעסמטער עדה?

טונקען אין קברים-גראז מיינע פינגער

ארום דער גרויסער יידישער עקידה?

צום אונטערשייד פון די אנדערע לידער אויף דער טעמע „חורבן פוילן“, איז דאס זיגעלבוים-ליד דורכגעוואפנט מיט היי-סער פיינמשהפט, מיט קללות אויפן קאפ פון די „בלאנדע קינ'ס" און זייערע „האק און מעסער". דאס זיגעלבוים-ליד פארענדיקט זיך מיט אט די צוויי סטראפן:

צעטויל מיר, גאט, אויף טויזנטער קאשמארה,
אז איך זאל דאס לייב און דעם הלום פרעסן
פון די בלאנדע קינ'ס, די בלא-אויגיקע נארה,
ביז אין זייערע לעצטע פארשאלטענע מעתילעתן.

צעפלאטער אלע קראַען איבער דער בלומיקער מדינה,
איבער גוססדיקע דערפער, שמעט און שלעסער,
וון עס טאנצט א פריילעכס מיט זיך אליין מין שינאה
און ס'לעקן אפ די הינט די דייטשע בלוטן פון איר מעסער.

אין „מין שינאה-ליד“ פיגורירט ניט די טראַגישע גע-
שטאלט פֿון שמואל זיגעלבוים. דעם דיכטערס שינאה צום
דייטשלאַנד און זיינע נאַצי-זין, פארשמעלט די פערזענלעכקייט
צו וועלכער דאָס ליד איז געווידמעט. אַבער מאַנגער האָט
אונדז געגעבן אַ צווייט ליד, וואָס איז אויך געווידמעט דעם
זעלבן שמואל זיגעלבוים, און דאָס ליד טראַגט שוין גאַר אַן
אַנדער כאַראַקטער. דער טיטל פֿון דעם ליד רעדט אַליין פֿאַר
זיך, עס הייסט „דער סוף פון קלאַר-ווייסן ציגעלע“. דאָס צו-
געלע — דאָס איז דאָס ייִדישע פֿאַלק אין פּוילן, אין געטאַ.
דער דיכטער וויקלט פּאַנאַנדער אַן אַלעגאָריש בילד פונעם
נאַציאַנאַלן העלד שמואל זיגעלבוים, ווען ער פּאַרלאָזט דעם
וואַרשעווער געטאַ כדי צו דערגרייכן לאַנדאַן און באַקומען
אַ קאַנטאַקט מיט דער ייִדישער און ניט-ייִדישער מערב-וועלט
און אַפּעלירן צו איר — ראַטעווען דאָס קלאַר-ווייסע ציגעלע.
מיר ווייסן דעם טראַגישן סוף פון ביידן — פונעם ציגעלע
און זיין שליה . . .

„די גאַלדענע פּאַווע“ וועלכע פּערזאָניפּיצירט זיגעלבויםען
(פּאַרשטייט זיך, ניט אַנרופּנדיק אים ביים נאַמען), לאַזט זיך
פליען „דורך טויזנט געפּאַרן“. זי קומט, זי רופּט „און בעט
זיך רחמים ביים האַר פון דער וועלט“, ביי „די מושלים פון
דער וועלט“, אַבער קיינער פּאַרשטייט זי ניט, קיינער רופּט
זיך ניט אָפּ. מאַנגערס ליד איז רירנד שטיל, איינגעהאַלטן,
אין טאָן פון אַ באַלאַדע, מיט קוים באַמערקלעכע גראַמען. דאָס
ליד איז ריטמיש, ליריש, פּאַלקסמימלעך. די אַלעגאָריע איז
טרעפּלעך, אַנגעמאַסטן. עס איז אויך „אַ צייט-ליד“, געוויד-
מעט איין איינציקן מאַמענט פון דער געשיכטע פונעם קלאַר-
ווייסן ציגעלע. אַבער וואָס פּאַראַ טראַגישער מאַמענט !

פּשטותדיק, אין נוסח פון פּאַלקס-רייד, קלינגען דאָ די ווער-
טער וועגן דעם ציגעלע און דער גאַלדענער פּאַווע. דער דיכ-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

טער איז אינגאנצן צונויפגעגאסן, כאַהאַפּטן, איינס מיטן פאַלקס אומקום-טראַגעדיע. עס איז אוממעגלעך צו געבן דעם לייענער דעם פולן זין און ווערט פונעם ליד — דורך אַפּגערי-סענע ציטאַטעס. מע מוז עס לייענען אין זיין גאַנצקייט, אזוי ווי עס איז ביי מאַנגערן. עס איז שלימותדיק פערפעקט, אַ בראַנענע פיגור פון אַ גרויסן מייסטער. אַט איז דאָס ליד:

דער סוף פונעם קלאַר-ווייסן ציגעלע
(דעם אַנדענק פֿון שמואל זיגעלבוים)

דאָס קלאַר-ווייסע ציגעלע האָט פיכעריקע אויגן,
און איז אויסגעדייווערט, אויסגעדאַרט:
זינט די גאַלדענע פּאַווע איז אַוועקגעפּלויגן,
ליגט עס פאַרשפּאַרט אין געטאָ און וואַרט,
אַז די גאַלדענע שוועסטער זאָל ברענגען אַ דאָקטאָר,
און דער דאָקטאָר זאָל ברענגען אַ מעדיציין,
"העלף איר גאַטעניו — בעט זיך דאָס קראַנקע —
אַז זי זאָל כאַטש בשלום אַריבערפּליין".

איז די גאַלדענע פּאַווע געפּלויגן, געפּלויגן,
דורך טויזנט געפּאַרן ביז קיין ניו-יאָרק,
דאָס קראַנקע קלאַר-ווייסע ציגעלע אין געטאָ
איז איר איין און איינציקע זאַרג.
אַט איז זי געפּלויגן און אַט איז זי געקומען,
און בעט זיך רחמים ביים האַר פֿון דער וועלט.
נאָר אפּשר דערפּאַר וויל זי טענהט אויף יודיש
פאַרשטייען נישט די מושלים פֿון דער וועלט.

דערוויל איז דאָס ציגעלע אויסגעגאַנגען
אין פינצטערן געטאָ, אין אַ קעלער-שטוב,
און דייטשע זעלנער מיט שיכורע געזאַנגען
האַבן עס אַריינגעוואַרפֿן אין אַ מאַסן-גרוב.
דאָרט ליגט עס מיט טויזנטער יודישע קינדער,
און ווייסט נישט מער צי גאַט איז גערעכט,
און עררט נישט אפּילו ווי ס'שפּאַנען פאַרטרויערט
די אויסגעשטערנטע פּוילישע נעכט.

פאררענען א כלל אז וואָס עס איז דערמאָרדעט,
 קומט שוין נישט קיין מאל מער צוריק.
 אנשטאָט אַ מצבה וועט איבערן קבר
 זיך ווייגן יאָנקעלעס ליידיקע ווייג.
 און די ווייג וועט קומען דער וועלט צו חלום,
 נאָכטראַיין נאָכטראַינס, יאָראַיין, יאָראַינס,
 ביז זי וועט נישט ריכטן, און וועט נישט פאַרניכטן
 דאָס דייטשע מערדער־און משוגע־הויז.

יאָנקעלעס ליידיקע ווייג איז אַ וואונדערלעכע נאַציאָנאַלע
 מצבה. די לעצטע פיר שורות זיינען דער אַפּאַטעאַז פון דער
 פּאַלקס-טראַגעדיע. דעמאָלט ווען די שורות פון מאַנגערן זיי-
 נען געשריבן געוואָרן, איז קיינער ניש געווען זיכער אז „די
 וועלט“ וועט יאָ ריכטן, וועט יאָ פאַרניכטן, דאָס דייטשע
 מערדער־און משוגע־הויז“. צום גליק, איז עס אזוי געשען
 — אזוי ווי דער דיכטער האָט עס פאַרויסגעזען און פאַרויס-
 געזאָגט.

**

אין מאַנגערס סעריע לידער אויף דער טעמע „איבער די
 חורבות פון פּוילן“, איז דער טאָן געהאַלטן אין שטילער ממעמ-
 קים-אַנשטרענגונג. אין געציילטע שורות, אויף פאַרשידענע
 אופנים, באַוויינט ער און באַקלאַגט ער דעם גרויסן בראַך
 פון יידישן לעבן, די טראַגישע פּוסטקייט, די עלנטקייט און
 אויסגעליידיקטקייט פון יידישע הייזער.

די גאַלדענע פּאַווע און דאָס קלאַר־ווייסע ציגעלע
 ווייגן די ליידיקע ווייגן:
 נישטאָ מער דאָס הייליקע יאָנקעלע,
 טאָ ווייגט מען אָן אַ ניגון.
 דאָס גאַלד פון דער פּאַווע איז אומעטיק גאַלד,
 און דאָס ציגעלע דאָס פּרומע
 בלענדעט ווי אַ טרויעריקער שניי — די צוויי
 יתומים פון מיין אומה.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

א. מאַנגער פירט אַדורך אַ גאַלעריי רביים און צדיקים פון דער ניט-ווייטער לעגענדאַרער יידישער פאַרגאַנגענהייט, און ער לאָזט זיי אַרויסברענגען זייער צער און צאַרן, זייער פאַר-צווייפּלמאָקייט און מיאש-זיין זיך צוליב דעם אַלעם, וואָס עס איז געשען דעם יידישן פּאָלק.

ר' משה לייב פון סאַסאָוו טייטלט אויף די הויפּנס אַען, (דער שטורעם האָט אַקערשט דורכגעווייטערט), זיין באַרד צימערט, זיין לייב און לעבן ביטערט: — נאַ, נעם און זע, אַך גאַטעניו מי נאַש. — — —

ר' מאירל פֿון פּרעמישלאַן אויף זיין אַלטן שטעקן אַנגעשפּאַרט, שפּייט און וואַרט, פיבערנדיק און צערט: רבות, לאָמיר זאָגן אַלע אויף אַ קול: באַשאַפּער פֿון די וועלטן, דו ביסט מאַכטיק, מוראדיק און גרויס, נאָך מיר די גאַליציאַנער מעקן דיך אויף אייביק אויס פֿון דער עדה אמתע אַחבני ישראל.

ר' לוי יצחק — אין טלית און תפילין — „נאָך ער רעדט ניט אַרויס קיין וואַרט“. — ער זעט אין זיין דמיון די בילדער פֿון געטאָ, די גמילה, דעם צער און דעם שפּאַט. ער שווייגט פאַרעקשנט. דער אַלטער איז ברוגז מיט זיין אַלטן גאַט.

די אַלטע שרה בת-מובים „שעפּטשעט שטיל און לאַנג“:

די אַלטע בראַש פֿון פֿאַרצייטונג, אויף איר סאַמענטן קלייד, איז דאָס איינציקע שטיקל זילבער אין אַ וועלט וואָס פאַרגייט.

די אַלע לידער און די וואָס קומען ווייטער אין דעם קאַפיטל, זיינען אונדז געבליבן ווי די „איינציקע שטיק זילבער“ פֿון יענער טרויעריקער עפּאָכע אין מאַנגערס לעבן. זיי שיינען ווי

ליכטיקע שמערן אויפן יידישן חושכדיקן הימל. זייער שמיל-
קייט און איינגעהאלטננקייט — קלינגט אפ שטורעמדיק וויי-
טיקלעך אין אונדזער חורבן-פאעזיע.

אין 1940 האט מאַנגער אָנגעשריבן די „צייט-באַלאַדע“
און זי איז אַריין אין זיין בוך „וואַלקנס איבערן דאַך“ (לאַנג-
דאַן, 1942). אין די ניו-יאָרקער צוויי לידער-זאַמלונגען פון א.
מאַנגער (1952 און 1967), איז דאָס דאָזיקע ליד ניט אַריין.
די באַלאַדע מאַלט אַ בילד פונעם גלות-פוילן אין די ערשטע
טעג פון דער וועלט-מלחמה. אין דער פּערזאָן פון דער יידישער
מאַמע, וואָס פּאַרלירט אין וואַנדער-וועג איר זיבן-יאָריקן
קינד, איז פּאַראַייביקט דער שוידערלעכער אומגליק פֿון די
פוילישע יידן, זייער פחד פאַר די נאַצי-רוצחים, וואָס פאַר-
פּאַלגן זיי אויף די בלוטיקע וועגן מיט עראַפּלאַנען און טאַנקן.
עס איז אַ צייט-באַלאַדע, כלומרשט שמיל, שמום-לשון, מיט
פאַרביסענעם גאַליקן הומאָר איבער דעם „העלד“ פון דער
באַלאַדע, מאַרשאַל גערינג, וואָס שפּילט זיך מיט זיין טעכ-
טערל און מיט זיינע זילבערנע מעדאַלן.

צוליב דעם, וואָס די צייט-באַלאַדע איז אין די דערמאָנטע
מאַנגער-זאַמלונגען ניט אַריין, ברענג איך דאָ גרעסערע צי-
טאַטן פון דעם ליד.

אין מיטן וועג אַ קינד אַ טויטם,
אַ מיידעלע מיט בלאַנדע האָר,
נאָך פינף וואָכן אָדער זעקס —
וואַלט עס געוואָרן זיבן יאָר.
דער מאַרשאַל גערינג שפּילט זיך מיט זיין קינד.

די מאַמע שטייט אין מיטן וועג
און ברעכט די בלויכע דאַרע הענט,
זי האָט געזען די שטאַט פאַרוויכט,
זי האָט געזען די היים פאַרברענט.
דער מאַרשאַל גערינג שפּילט זיך מיט זיין קינד.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

אין פּורלעך שלעפּן זיך פאַרביי
מיט האַק און פּאַק אויף נע ונד,
וואַגלעך זיינען אלע די,
וואָס האָבן ערשט אַהיים געהאַט.
דער מאַרשאַל גערינג שפּילט זיך מיט זיין קינד.

די מאַמע שטייט אין מיטן וועג:
ניין און ניין, זי וועט ניט גיין.
ווי לאַזט מען דאָס אין מיטן וועג
דאָס שלאָפּנדיקע קינד אַליין?
דער מאַרשאַל גערינג שפּילט זיך מיט זיין קינד.

זי זעצט זיך לעבן טויטן קינד
פאַרוויקלט אין איר גרויען שאַל.
די האַרנטט לבנה איבערן וואַלד —
אַ גרויסער זילבערנער מעדאַל.
דער מאַרשאַל גערינג שפּילט זיך מיט זיין קינד.

דער מאַרשאַל זינגט: „מיין טעכטערל,
דיין טאַטע איז אַ בלאַנדער בער.“
און פאַר זיין פענצטער טראַט ביי טראַט
מאַרשירט דאָס ברוינע מיליטער.
דער מאַרשאַל גערינג שפּילט זיך מיט זיין קינד.

די מאַמע זינגט: „מיין טעכטערל,
מיין גאַלד, מיין קרוין און מיין פאַרמעג
דיין מאַמע איז אַ ווערבע איצט,
וואָס טרויערט דאָ אין מיטן וועג.“
דער מאַרשאַל גערינג שפּילט זיך מיט זיין קינד.

דאָס דאָזיקע ליד האָב איך פאַרטראַכט
אין לאַנדאָן אין אַ האַספּיטאַל,
דאָס ליד פון טויטן קינד אין וועג
און פון דעם פעטן פעלד־מאַרשאַל,
וואָס שטייט און שפּילט זיך מיט זיין קינד.

וואס קאן זיין טרויעריקער און טראגישער ווי אזא באלאדע?
נאר איציק מאנגער האט אזוינס געקענט שאפן.

מלחמה מיט איר פלאג און אומגליק, וואס די הימלער-
גענעראלן האבן געברענגט אויף דער מענטשהייט, איז פאר
מאנגערן א גרויסע ווייטיקלעכע פראבלעם. יידישע לידן
מישן זיך אויס מיט די לידן פון דער מענטשהייט. מלחמה
איז פאר מאנגערן אן אנוווערסאלע, גלאבאלע פראבלעם.
נאך מיט יארן פריער פארן צווייטן וועלט-קריג, אין טאג ווען
הימלער איז געווארן קאנצלער, האט א. מאנגער אנגעשריבן
א „מלחמה-באלאדע“ און אויף א מערקווירדיקן אופן האט
ער דארט ארויסגעבראכט די אומגליקן און יסורים, וואס די
מענטשהייט האט צו דערווארטן פונעם דאזיקן נייעם מושל
פון דייטשלאנד. מאנגער שילדערט זעעריש:

שפידגעוועב און טרויער הילן איין די כאטעם,
ווייט אין די אקאפעס בלוזקן די טאטעס — — —
„וויקטאריא!“ און דאס ליד
נעמט די פרייד פון אלע דערפער מיט — — —

א יעדער וועג — א קרייז. אויף יעדן קרייז א פויער.
שטאט און דארף צעשאסן, שפינגעוועב און טרויער.
רויטע שרימות. בלאע גאזן. שרעקסיגנאלן.
אויף ווייטע גייסטער-פערד רייטן גענעראלן.
אלטע גענעראלן געבויעטע אין דרייען
איבערן טויטן גוף פון רייזיקע ארמייען.

דעם גיהנומדיקן סוף פון פוילישן יידנטום האט דעמאלט
דעם דיכטערס ווייזע זיך גארניט געקענט פארשטעלן. אזוינס
האט קיין שום פאנטאזיע ניט געקענט אויסטראגן, — און
שפעטער האט דער דיכטער זיך געפייניקט:

פאר זיין גלויבן אין די שמערן
קומט ער איצטער אפ זיין שמראף

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

און צו דעם אייביקן ייִדישן וואַנדערער, אַהאַסווער, זאָגט
ער אין אַ ליד מיטן זעלבן נאָמען:

אַהאַסווער, דער וועג איז דיין קרייץ
און די שוואַרצע נאַכט — דיין שוים.
איבער דיר צינדן זיך שטערן אָן
און לעשן זיך ווידער אויס,
נאָר אייביק בלייבט דיין צער.

מלחמה-קרבות, וואַרשעווער געטאָ, אוישוויץ — אַ דאָרנ-
דיקע קרוין איבערן קאָפּ פון ייִדישן פּאָלק. „אייביק בלייבט
זיין צער.“ דער דיכטער ווייס ניט קיין רו, די אַסאַציאַציעס
מאַטערן אים. אַפילו דעם תליון פון אוקראַינישן יידנטום אין
די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, קען דער דיכטער
ניט פאַרגעסן. די קללה וואָס ער שיקט אויף אים אין זיין
„באַלאַדע פון פעטליורע“ — דאָס איז די קללה אויך פאַר די
גערינגס און הימלערס:

זאָל ער גיין, וווּ סע גייט דער ווינט,
וווּ די נאַכט ווערט מגולגל אין קרעציקע הינט —
אַזוי זאָל ער מגולגל ווערן:
אין יעדער נאַכט, אין דער שעה פון בלוט,
אין דער שעה פון אונדזער דערשלאָגן געמיט,
זאָלן אים ברענען אונדזערע טרערן.

קיין מאָל, קיין מאָל פאַרגעסט ניט דער דיכטער די ייִדישע
טראַגעדיע, דעם ייִדישן גורל און די ייִדישע עקידה, און ער
בעט גאָט:

פאַרהיט אונדז, ליכטיקער, — די רוצחים שאַרפֿן
די העק. זיי מורמלען, באַשווערן די עקידה
מיט שיכורע לעפצן, ווען ס'שטינקט דער מאָרד
מיט פּראַנפֿן און מיט שינאה.

אינעם געדיכט „אונטער די חורבות“ באַשרייבט דער דיכ-
טער זיין דערשלאָגן געמיט:

דער ווייטיק זיצט ביים שרייבטיש
און שרייבט א לאנגן בריוו,
די טרער אין זיינע אויגן
איז אמתדיק און טיף.

איבער די חורבות פון פוילן
פלאטערט א פויגל אום,
א גרויסער שיבעה-פויגל.
ער ציטערט מיט די פויגל אום.

דער גרויסער שיבעה-פויגל
(מיין דערשלאגן געמיט),
ער טראגט אויף זיינע פויגל
דאס דאזיקע טרויער-ליד.

און א צווייט מאל, אין א ליד, „צו מיין ברודער נאמען“,
באזוינט ער אזוי זיין טרויער:

אויף די ווערבעס פון מיין היים
היימלאנד זיצן טריבע סאָוועס,
זיי היטן די קברים פון מיינע אַבות,
מיין יידישן טרויער איבערן פלאַוויש שניי . . .

אין א ליד מיטן נאמען „אנזאג“, געשריבן אין לאַנדאָן
1942, לייענען מיר:

... ווזהיו, מיין פאלקס-ליד?
... דורך נויט און טויט און טרויער —
צום אייביק יידישן דויער! ...
— איז וועמען געמט מען מיט?
— אונדזערע געווינער און פארלירער,
אונדזערע טרוימער און מאַרטירער,
אונדזער נביא און אונדזער שמיר.

און דורך טרערן נישט-ווערן צום ווערן

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

דורך געטאַיזענט — צו די שטערן ...
!!!

“Per aspera ad astra”

נאָר איך וויל דאָס טריפענע רוימישע לשון ניט הערן,

אזוי זעען מיר, ליד-איין ליד-אויס, גייען ביי מאַנגערן צו-
זאמען: יידישע טראַגעדיע — מיט יידישן בטחון, יידישער
„גויט און טויט און טרויער“ — מיט „יידישן דויער“, געטאַ-
ווענט — מיט שמרעכע און גרייפן צו די שטערן, יאוש און
פאַרצווייפלונג — מיט האַפענונג און גרוילן. זיין אייגענע
פערזאָן און זיין כלומיקע איבערלעבונג — גיסט זיך צונויף
מיט דעם אימאָזש פון פאַלק און מיטן פאַלקס געשיכטע. די
דאָזיקע בילדער פאַרכאַפן דעם גאַנצן וועזן און שאַפן פונעם
דיכטער, שוין אין אלזשיר, 1940, האָט ער געשריבן דאָס
ליד „אונטער די חורבות“. און אַט דאָס בילד גייט אים נאָך
אין אלע יאָרן פון אומקום פון פּוילישן יידנטום. מאַנגערן איז
פרעמד די פּאָזע פון אַ נביא און מוסר-זאָגער, ער ווייסט נאָר
אַז מ'האַט „זיין אויג דעם שיינ-סם פֿון דער וועלט אין זיך“
איינגעזויגן. אַבער ער באַהערשט זיך, ער רייסט זיך ווייטער
אַרויף-אַרויף צו זיינע אַלמע גומע פריינד — צו די שטערן...

אויך וועגן זיינע פערזענלעכע משפחה-אבדות רעדט מאַנ-
גער אין אַ סך געדיכטן פון יענער צייט. דער גרעסטער קלאַפּ
פאַר אים איז געווען דער אומקום פון זיין ברודער נאַמע. די
סאָויעטישע מאַכט, וואָס האָט אַקופירט טשערנאָוויץ, האָט
אים צוזאַמען מיט נאָך יידישע אינטעליגענץ פאַרשלעפט אין
ווייטן אוזבעקיסטאַן. נאַמען האָט מאַנגער געווידמעט אַ גאַנ-
צן בוך לידער א"נ „דער שניידער געזעלן נאַמע מאַנגער
זינגט“ (לאַנדאָן, 1948, 136 ז').

אין אַ ליד מיטן נאַמען „נאַמעס שלאַף-ליד“ הערן מיר
דעם דיכטערס עצבות און צעווייטיקדיקייט:

איך זינג מיר אַליין דאָס שלאַף-ליד:
שלאַף, שלאַף, דו איינזאַמער מאַן,
דיין גורל האָט דיך באַגראָבן
אין ווייטן אוזבעקיסטאַן — — —

און אפשר וועט נאך דיין ברודער
פארוואַגלען אהער זיינע טריט,
און אוועקלייגן אויף דיין קבר
דיין חלום — אן אייביק ליד.

מאנגער קען אויך ניט פארגעסן אין די יארן זיין מוטער.
א ליד מיטן נאמען „זעקסטער נאוועמבער“, 1940 — ווידמעט
מאנגער זיין מאמעס צענטן יארצייט:

איך וואַנדער פון פרעמד צו פרעמד,
פון טרויער צו טרויער, —
שעפטשעט דער האַרבסטיקער ווינט
שטיל מיר אין אויער:

„דיין מאמעס קבר לייבט
צווישן אלע קברים,
וואָס מער, וואָס מער זי ווערט בלום,
אלין מער ווערסטו וואַרעם . . .

מיט וואָס האַסטו אָפגעצאלט,
פאַר איר שלאָף-ליד דעם צארטן,
מיט טרויער און טרער פון אַ טאָג,
מיט אַ שטיין מיט אַ האַרטן“.

דעם אַנדענק פון זיין מאמען האָט ער אויך געווידמעט זיין
גרויסע „בלאָדע פון די בלאַע קריגלעך“. אין אַן אַנדער ליד,
אונטערן נאמען „ליבשאפט“, געווידמעט זיין מאמען, שרייבט
מאנגער:

. . . מיין מאמע איז שוין זינט יאָרן טויט,
נאָר איר ליבשאפט גייט אַרום אין רוים
מיט אַפענע אַרעמס פאַרן ווינט — — —
די ליבשאפט לאָזט זי גישט אין קבר רוען.
אַט עפנט זי די תּחינה פאַר די שטערן
און זאָגט און זאָגט, אַז נאָט זאָל זי דערהערן.
אין מיין חלום לייכטן אירע טרערן.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

ווי דער לייענער געדענקט, איז זיין בריוו צו ה. ליוויק (לאַנדאָן, יוני 1941) פאַרענדיקט מיט אַ ליד, וואָס איז שפּע-
טער אַרײַן אין זײַנע לידער-זאַמלונגען אונטערן נאָמען „עפּי-
טאַף“. די ערשטע פּיר שורות האָט מאַנגער שוין לאַנג געהאַט
פאַרטראַכט ווי אַן אויפּשריפט אויף דער מצבּה פּון זײַן פּאָ-
טער. איצט צײַכנט ער דעם עפּיטאַף צו זײַן אײגענער מצבּה:

דאָ ליגט די טרויעריקע מידע נאכמינגל
צום ערשטן מאל אין אַן אײגן בעט.
דער שניידעריגעלן בראַדיאַגע און פּאַעט,
דער אויף תּמיד פאַרשטוממטער לידעריקוואַל. —

וואַרפט ניש קיין בלומען אויף דעם בערגל ערד,
פאַרריכט ניש וואָס דער שטורעם-ווינט צעשטערט,
פאַרטרייבט ניש די סאָווע פּון מצבּה-שמיין.

אינעם דערמאָנטן בריוו צו ה. ליוויקן רייסט זיך אַרויס
פּון דיכטערס צעווייטיקט האַרץ — דער אויסגעשרײַ:
איך קען ניש מער — דאָס האַרץ טוט מיר שרעקלעך זײַן.
ווי איז מײַן טאַטע — דער אַלטער אָפּגעאַרבעטער שניידער?
ווי איז מײַן ברודער, דער הערלעכער שניידעריגעלעך? ווי איז
מײַן שוועסטער, די שײַנע שײַנדל און איר מאַן דער וועבער
וואַלקע?
ווי איז רחל אויערבאַך? די צאַרטע און צנועהדיקע?

אין 1968, אין נומער 64 „גאַלדענע קײט“, זײַנען אָפּגע-
דרוקט „צוויי איבערדיכטונגען“ פּון איציק מאַנגערן. אײנע
איז אַן איבערזעצונג פּון אַלעקסאַנדער פּושקין'ס אַ ליד „דער
שטורעם“, — דאָס איז אײנע פּון מאַנגערס יינגסטע פּרוּוון,
בוקאַרעשט 1922. די צווייטע איבערדיכטונג איז פּון פּראַנץ-
צווישן פּאַעט פּראַנסוּאַ ווילאַן (ווייאָן) — זײַן באַרימטע
„באַלאַדע וועגן די פּרויען פּון די פּאַרגאַנגענע צײַטן“. ווילאַן
האַט געלעבט אין 15טן יאַרהונדערט, געפירט אַ באַהעמיש-
אָוואַנטוריסטיש לעבן, און האָט געשריבן עלעגאַנטע, דעלי-

קאטע פאעמעס, באלאדעס. די געשמאלט פון פראנסוא ווי-
לאן האט אויך אין די פריערדיקע יארן גערייצט און גע-
צויגן צו זיך א. מאנגערן. אזוי למשל, אין נומער 2 פון זיין
זשורנאל „געציילטע ווערטער“ (23טער מאי 1930) רעדט
מאנגער וועגן דעם מצב פֿון דער יידישער ליטעראטור אין
פוילן; ער קלאגט זיך, אז „די ליטעראטור איז אין ערגעץ
ניט אזא פרווואטער ענין, ווי אין יידישן ליטערארישן ווארשע.
אין ערגעץ האב איך ביז צום היינטיקן טאג נישט געזען אזא
צעטומלטע קאנינקטור, ווי דארט. די לעגטימע קינדער פֿון
דער גרויסער אינספיראציע פלאגמערן זיך דארט ווי ממזרים,
גערודפטע, נישט פארשטאנענע און פארביטערטע.“ און מיט
א מאָל, אומדערווארטעט פארענדיקט מאנגער זיינע טענות
מיט א פלוצלומדיקער דיווערסיע: „גרויסער שאַטן פון פראנסוא
ווילאן! ווילדער אטילא פון דער פּאַעזיע! רייס דיך אריין
מיט דיין אויסגעווילטער באַנדע אין אונדזער נישטערנעם
אַטראַפירטן ליטעראַטור-מלכות! די לירע אין דער האַנט
און דאָס מעסער צווישן די ציין, פּאַרטרייב די פּלעדער-מיין,
וואָס טומלען און זשומען! באַוויי, אַז דער גאַט פון שטורעם
איז אלץ שטאַרקער ווי די נעצן פון דעם ווינט.“

די באלאדע פון פראנסוא ווילאן, וועגן וועלכער מיר רעדן
דא און וואס מאנגער האט איבערגעזעצט, האט א סך מעלות
און רירנדע שיינקייטן. זי באשטייט פון עטלעכע סטראפּעס.
ווילאן האלט אין איין פֿרעגן ווו זיינען אַהינגעקומען די
פרויען-שיינהייטן און באַרימטהייטן, וועלכע ער רופט אָן
ביים נאַמען, און יעדע סטראפּע ענדיקט זיך מיט זעלבן
רעפּריין:

פֿרעגט מיך בחרב, — הלמאי ווו איז
דער זילבערנער שניי פון פּאַראַיאָרן?

די לעצטע פיר פּערזן פון דער באלאדע ענדיקן זיך אזוי:
פּרעג היינט, פּרעג מאַרגן און פּרעג טויזנט מאָל,

וואָס איז פון שאַנקייטן געוואָרן,
דער ענטפּער איז: הלמאי ווו איז
דער זילבערנער שניי פון פּאַראַיאָרן?

די לעצמע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

די דאָזיקע איבערדיכטונג האָט מאַנגער געשאַפן אין לאַנדאָן, אין 1947, און צו דער באַלאַדע האָט ער צוגעשריבן זיין אייגענעם „פּאָסט סקריפטום“, ער פירט אַוועק דעם לייער נער פון וויליאַנס אַטמאָספּערע און טראַגט אים אַריבער צו דער שטימונג פון יידישן חורבן-פוילן. געשריבן כלומרשט אין סטיל און נוסח פון וויליאַנס באַלאַדע, מיט אַ צומיש פון ראַ-מאַנטישער איראַניע, דעקן אויף די קורצע צוועלף שורות פון מאַנגערס פּאָסט-סקריפטום די גאַנצע טראַגיק פון יידישן גורל און דורותדיקן פּאַטאַליזם, און די טראַגעדיע פון דער אַקאַרשט איבערגעלעכטער נאַצישער שחיטה. אין די צוועלף שורות האָבן מיר דעם גאַנצן איציק מאַנגער, אַלע אייגנשאַפטן פֿון זיין טאַלאַנט און פֿון זיין אייגענער דאַמאַלסטיקער שטי-מונג. דאָס זייגען שורות פון אַ טיף-ערנסטן און לאַנגדויערנ-דיקן איינדרוק. און אַזוי לייענט זיך מאַנגערס „פּאָסט סקריפטום“:

ווי זינען די יודן וואָס האָבן געגלייבט אין גאָט
און אָפּגעהיט געטריי די דורות-אַלמע ספרים?
די מאַמעס וואָס האָבן געצונדן שבת-ליכט
און געוויינט איבער תחינות און אויף קברים?
די ברידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט
וואָס האָבן די הייליקע שבועה געשוואָרן
צו באַפרייען די מענטשהייט, — הלמאי ווי איז
דער זילבערנער שניי פון פאַראַיאָרן?
פרעג היינט, פרעג מאַרגן און פרעג טויזנט מאל,
פאַטש ס'האַרץ ווערט צעזעצט פֿאַר ווייטיק און פֿאַר צאָרן,

דער עגטפער איז — הלמאי ווי איז
דער זילבערנער שניי פון פאַראַיאָרן . . .

אין שאַפן פון דער נאַציאָנאַלער טראַגעדיע פון פוילישן
ייִדנטום — האָט מאַנגער געשאַפן זיין איכהדיקן מדרש
איציק . . .

זומער 1958 איז אין זשורנאל „היימיש“ און אין דבר (געקירצט) געווען אפגעדרוקט אן אינטערוויו פון שמעון גן מיט איציק מאנגערן. דער אינטערוויוער האט זיך און מאגן גערן געשמעלט די פראגע: „פיל יידישע שרייבער שרייבן נאך ליבע-לידער, פרילינגס-לידער, וועלט-שמערץ לידער, פונקט אזוי ווי זיי האבן געשריבן פאר דער גרויסער יידישער קא-טאסטראפע. . . צי קען היינט א יידישער שרייבער ווייטער שרייבן אזוי ווי ער האט געשריבן פריער, איידער עס זענען נאך געווען פארניכטונגס-לאגערן און גאז-קאמערן?“

א. מאנגער האט אויף דער פראגע געגעבן א לענגערן ערנסטן און אינטערעסאנטן ענטפער. איך גיב דא איבער מאנגערס ענטפער, שטארק געקירצט:

„איך מיינ אז יא, אויב מען קען שרייבן בכלל, און אויב די דאזיקע קאטאסטראפע האט נישט דערדריקט אין גאנצן. אויף מיר למשל, האט דאס געווירקט, אז איך האב יארן נישט געשריבן. ווייל שרייבן וועגן דער קאטאסטראפע, וואס ב'האב זי אליין נישט איבערגעלעבט צוזאמען מיט די אומגעקומענע, וואלט געווען א שטיקל ציניזם. ענטפערן אויף בלוט מיט טינט — איז דער ערגסטער פארדאקס. — בכלל, קיין וויכטיקע קינסטלערישע ווערק קען מען נישט שאפן אזוי נאענט פון דער געשעעניש, זיי פאדערן דיסטאנץ. איצט איז נאך די צייט פון כראניקעס, מעמווארן-ביכער, וואס עס פאר-צייכענען די וועלכע האבן עס איבערגעלעבט. דער עפאס פון חורבן וועט אמאל קומען, סיי אין דער יידישער סיי אין דער העברעאישער ליטעראטור. איצטער האבן מיר נאך צופיל פיינט די ליטווינער, די דייטשן, די פאליאקן און די אנדערע וואס האבן זיך באטייליקט אין מאסן-מארה, אז מיר זאלן קענען זיין קינסטלעריש אביעקטיוו.“

— פריינד מאנגער, האב איך געזאגט, מע וועט איך נישט פארשטיין, וואס הייסט „מיר האבן נאך צופיל פיינט“ ?

מאנגער: „דער קינסטלער מוז טראכטן אין מענטשלעכע קאטעגאריעס, ער מוז נישט נאך פארשטיין דעם קרבן און ארויסווייזן מיטגעפיל דעם קרבן, נאר אויך פארשטיין אין

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

מענטשלעכע קאמעגאריעס דעם מערדער, זיינע מאַטיוון, זיין פאטאָלאָגיע, זיין נערוון-סיסטעם. ווען מאַלסטאָי למשל האָט געשריבן „קריג און פרידן“, וואָס דאָס איז אַ מייסטער-ווערק, האָט ער נאָך נישט געהאַט גענוג היסטאָרישע דיסטאַנץ צו פאַרגעסן די שינאה צו נאַפּאָלעאָן. קומט טאַקע ביי אים אַרויס נאַפּאָלעאָן די שוואַכסטע געשמאַלט אין גאַנצן בוך. איז דערפאַר די גאַנצע ליטעראַטור, די קינסטלערישע ליטעראַטור וועגן חורבן — אַ פּריציפּטיקע. אָבער דער יידיש-קינסטלערי-שער חשבון וועט קומען, ווייל וואָס איז די מלחמה פון די גריכן מיט די טראַיאַנער אַנטקעגן דעם אויפשאַנד פֿון וואַר-שעווער געטאָ?! . . . דערפאַר זאָג איך, אַז ס'איז נאָך צו פרי זיך צו פאַרמעסטן צו שאַפן קינסטלערישע ווערק אויף דער דאָזיקער טראַגישער מעמע. (* דערווייל זיינען מיר גע-בליבן בלויז, ווי מען זאָגט, ביי די מעמוזאַרן און דעם לירישן קרעכץ. און ס'איז נישטאָ קיין יידישער פּאַעט, וואָס האָט נישט רעאַגירט אויף אַזאָ אופן. פאַר דער דראַמאַטישער און עפּישער פאַרעם איז נאָך צו פרי. ס'איז איצט די צייט פון קינות. און דער ווערט פון די קינות איז אָפהענגיק דערפון ווער ס'איז זייער ידמיהו. למשל, יצחק קאַצענעלסאָנס „ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פּאַלק“ איז אַזאָ מין גרויסע קינה.

(* דעם זעלבן געדאַנק האָט א. מאַנגער אַרויסגעבראַכט אין זיין ענגלישן אַרטיקל, וואָס איז געדרוקט אין ראש השנה-נומער פון די סאַוט אַפּריקענו דזשוואַיש טייחס, סעפטעמבער 1949. דער אַרטיקל הייסט: „די פּאַעזיע פון אונדזערע הייליקע טעג“ — אייניקע ראש השנה-געדאַנקען, מאַנגער פאַרענדיקט דעם אַרטיקל מיט אַזאָ אַקאַרד: „מיר זיינען נאָך אַלץ צו נאַענט צום חורבן פון אונדזער יידיש-איראָפּעאישן סטיל, אַז מיר זאָלן זיין אימשטאַנד זיך אָפּ צוגעבן אַ קלאַרע רעכענונג פון דער שוידערלעכער קאַטאַסטראַפּע. אָבער טיף אין די הערצער פון יעדערן פון אונדז, וואָס האָט זיך על פי נס געראַטעוועט אָדער אַנטרונען איבער אַלע הינקלען פון דער ערד, וויבירן נאָך די הידער-קלאַנגען פונעם דאָזיקן יידישן לעבן-סטיל. לאַמיר עס איבערגעבן אונדזערע קינדער, לאַמיר זיי געבן די לעקציע המשך. וואָרעם באמת דער דאָזיקער באַבליכטער סטיל איז געווען אויטענטיש יידיש. און אויב דאָס וואָרט „קלאַסיש“ האָט נאָך עפעס אַ זיינען און מיינט עפעס, איז עס געווען אין אונדזערע טעג דער קלאַסיש-יידיש“.

ליטעראריש איז עס אפשר ניט קיין גרויס ווערק, אבער דאס געוויינ, דער צער און דער טרויער פון דער דאזיקער פאעמע איז אין לשער . . .

די גרעסטע שטראף פאר די דייטשן, וואס מיר קענען זיי באשטראפן — איז אויסטאן פון זיי די קרוין פון א קולטור-פאלק, אויב זיי אליין האבן דאס נאך ניט געטאן. אין מיינעם א בריוו צו יוסף ווולף . . . האב איך אנגערופן די דייטשן — די אוקראינער פון מיטל-איראפע. ווייל ווער קען נאך זיין ערגער פון די אוקראינער? ?

איציק מאנגער דערשיינט פאר אונדז אין דעם דאזיקן אינ-טערווי ווי א זיך באווסטזיניקער, קריטיש-אנאליזירנדיקער מענטש און דיכטער. זיינע פאר ווערטער „איצטער האבן מיר נאך צופיל פיינט די ליטווינער, די דייטשן, די פאליאקן“ — האבן בשעתו ארויסגערופן א שטורעם אין געוויסע קרייזן, און מיר וועלן אין א שפעטערדיקן קאפיטל זיך נאך אומקערן צו דעם פונקט. דא ווילן מיר באטראכטן מאנגערס ווערטער אין דער מדרגה פון פאעזיע, פון ליטעראטור און פון דער פסי-כאלאגיע פון קינסטלערישער שאפונג. זיינע ארויסגעזאגטע מיינונגען זיינען אין הסכם מיט די אלגעמין-אנגענומענע פרינ-ציפן פון דער טעאריע פון קונסט. די ווערק פון די גרויסע יידישע שריפטשמעלער באשמעטיקן די רעאלקייט פון די דאזיקע פרינציפן. אזוי למשל: נאכן ערשטן וועלטקריג האט שלום אש זיך ניט אונטערגענומען שרייבן א ראמאן, וואס זאל שילדערן די דאמאלסטיקע לידן פון יידן אין פוילן און אין אוקראינע. כדי אויסצולאדן זיינע איבערלעבונגען, געפילן, נאכטראכטעניש האט ער געשאפן דאס בוך קידוש השם, געווידמעט די גזרות ת"ח און די כמיעלניצקי שחיטות. נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה האט ש. אש אנגעשריבן באזונ-דערע דערציילונגען און סקיצן, וואס זיינען אריין אין זיין בוך „דער ברענענדיקער דארן“, — אבער קיין גאנץ ווערק פון גרויסן קינסטלערישן פארנעם איז ער ניט געווען ביכולת אג-צושרייבן, צוליב די זעלבע פסיכאלאגישע און קינסטלערישע סיבות, וואס מאנגער באהאנדלט אין זיין אינטערווי. אויך י. פאטאטשאו האט זיך ניט פארנומען צו געבן דאס בילד פון

יידישן לעבן און פון דער איבערגעלעבטער קאטאסטראפע אין די יארן 1914-1920, — ער האט זיך איזאלירט אין די „פוילישע וועלדער“, אין דעם פארמלחהדיקן אמאל. היים גראדע האט נאך דער לעצטער מלחמה געגעבן דער יידישער ליטע-ראטור — „דער מאמעס שבתים“, צמח אמלאם, אבער ניט דעם קאטאקליזם פון ליטווישן יידנטום. אין דער פאעזיע ווידער, האבן זיך יידישע דיכטער ארויסגעהאלפן מיט דעם, וואס זיי האבן איבערגעדיכטעט איינצעלנע סצענעס, פאסירונגען, העלדישע פערזאנען. אנדערע האבן זיך גערעטעוועט מיט גערעטעוועטן קולטורעלן און דרש, אדער מיט רעפארמאציען.

מאנגער איז אין זיינע רייד וועגן זיך זייער אפנהארציק, אויפריכטיק. עס איז ניט אמת, אז ער „האט יארן ניט געשריבן“. מין איבערויבט איבער מאנגערס שאפן אין לאנדאן דאנער פערזאד ווייזט, אז ער האט גראד א סך פראדוצירט. אבער צו דער טעמע חורבן איז ער צוגעגאנגען זייער פאר-זיכטיק, ממש אויף די שפיץ פינגער, געווען קינסטלעריש-אפגעהיט אין הסכם מיט זיין באנעמען די אויפגאבן פון דער פאעזיע. ער איז געווען ווארט-שפארעווידיק און דערפאר הויך קוואליטאטיוו.

מאנגער איז קיין מאל ניט געווען שרייבער פון סתם שאבלאנע ליבע-לידער, פרילינגס-לידער, וועלט-שמערץ-לידער. אין זיין כלומרשט לייכטן שרייבן איז ער שמענדיק געווען אידיש, „פילאזאפיש“, אוניווערסאל, טיף-יידיש. די פראבלע-מען פון חורבן און יידישן קיום האבן מאנגערן כמשך פון לאנדאנער פערזאד שווער געמאטערט. פנים-אל-פנים מיט דער יידישער קאטאסטראפע — האט אים דער מצב פון יידישן פאלק איבער דער פרייער וועלט אויסגעזען — אז א ציל און אז א זינען, אן אויטאריטעטער פירערשאפט. ער האט געזען: יידיש לשון, יידיש-וועלטלעכע שאפונג — ווערן געשטימט, עס פעלט זיי לופט. אויך פערזענלעך האט ער פארלוירן דעם שפערישן מוט און אימפעט. ער האט געפילט — „ס'איז איצט די צייט פון קינות“, אבער ער איז גיכער געווארן דער מקונן פון זיין אייגענער דאליע, ניט קיין באוויינער פון יידישן פאלק און לשון.

מאנגער האט געהאט א געזעלשאפטלעכן און נאציאנאלן חוש. אין א צווייטן שמועס, וואס מיט מאנגערן האט געהאט רבקה כצלסון, האט ער אזוי אויסגעטייטשט זיין שייכות מיטן און צום יידישן פאלקס-מענטשן, הארעפאשניק: „מיליאנען שניידער-געזעלן, וועלכע האבן געשמאכט נאך ליבע, האבן כמשך דורות געזונגען אנאנים זייערע לידער; נייטערינס הא- בן פארשמאכט געבענקט נאך א פיצל גליק; פרומע יידן האבן געהלומט די תנ"ך-דערציילונגען; אונדזערע פרומ-כשרע מאמעס זיינען געווען באהאפטן מיט דער צאינה וראינה; זיי אלע, זיי אלע, זייערע ווייטיקן, חלומות און בענקשאפטן, וועלכע האבן זיך אנגעזאמלט אין זייערע לידער — האב איך עס אויסגעזונגען מיט מיין מעלאדיע פון א יחיד. אויך מיין ליד איז זייערס א סך הכל, שליסט אפ א תקופה, וואס פארשווינדט שוין אויף אייביק.“ דעריבער האט מאנגער אזוי ווייטיקלעך איבערגעלעבט די יידישע טראגעדיע. ער האט זיך געפילט ווי זייער שליה און אנפארטרויטער. ער האט זייערע „ווייטיקן, חלומות און בענקשאפטן“ אויסגעזונגען מיט דער מעלאדיע פון א יחיד, — א יחיד וואס אידענטיפיצירט זיך מיטן גאנצן כלל. צום גליק פון דער יידישער ליטעראטור איז זיין מעלא- דיע ניט פארשמומט געווארן.

מאנגערס באזוך אין ווארשע ביי דער אויפדעקונג פון געטא-מאנומענט

א גרויסע געשעעניש אין מאנגערס דאמאלסדיקן לעבן אין לאנדאן — איז געווען זיין נסיעה קיין ווארשע אין אפריל 1948 צו פארטרעטן דעם אינטערנאציאנאלן פען-קלוב ביים אויפדעקן דעם געטא-מאנומענט. ביי א זיצונג פון אינטער-נאציאנאלן פען-עקזעקוטיוו האט י. לעפטוויטש אויפגעהויבן די פראגע, אז פ.ע.י. דארף זיין אפיציעל באטייליקט אין דער פייערונג ביים ווארשעווער געטא-מאנומענט, און ער האט פארגעלייגט, אז איציק מאנגער זאל זיין דארט דער אפיציעל-לער פארטרעטער פון פ.ע.י. דער דאזיקער פארשלאג איז אן-גענומען געווארן, און אין דעם בריוו פון פ.ע.י. סעקרעטאר אולד וועגן דאזיקן באשלוס ווערט געזאגט: „מאנגער זאל דארט אויסדריקן דעם צער און דעם מיטגעפיל פון די שרייבערס פון דער וועלט צוליב דער שרעקלעכער טראגעדיע פון געטא, ווו אזוי פיל יידישע שרייבערס זיינען אויסגעשאכטן געווארן“.

צו דער פייערונג איז געפארן פון לאנדאן א גרעסערע דע-לעגאציע, צווישן זיי דער אויבן-דערמאנטער בן ציון מרג-ליות, וועלכער האט געזארגט וועגן מאנגערן (אין דער ניו-יארקער אויסגאבע איז דאס ליד „די באלאדע פונעם ייד, וואס האט געפונען די האלבע לבנה אין א קארן-פעלד“ — געוויר-מעט בן ציון מרגליות).

ווען די דעלעגאציע איז אנגעקומען קיין ווארשע, איז זי געווען איבערראשט פון דער גרויסע מאסע מענטשן, וואס האבן מיט א ים פון בלומען און מיט געוואלדיקער באגייסטע-

רונג באגעגנט דעם באליכטן דיכטער און אים געטרעגן ממש אויף די הענט. דאס איז געווען א רירנדע דראמאטישע באגע- געניש מיט די שאטנס פון די אומגעקומענע זעקס מיליאָן יידן, מיט „זיינע מיליאָנען טויטע“.

די דאמאלסטיקע צווישן-פארטייאישע יידישע צייטונג „דאָס נייע לעבן“ האָט געדרוקט אַרטיקלען און נאָמיצן געווידמעט מאַנגערן און זיין באַזוך אין וואַרשע. משה קנאַפּהיים האָט אין נומער פון 30סטן אַפּריל 1948 אַפּגעדרוקט אַן אַרטיקל „איציק מאַנגער — צו זיין באַזוך אין פּוילן“. דער אַרטיקל הייבט זיך אַן אַזוי:

„די מלחמה האָט אונדזער לעבן אונדזער געמיט און ליד פאַנאַנדערגעטריימלט ביז די גרונטן, און מיר אַליין זיינען זיך אין באַזונדערע טיילן צעשפרונגען ווי בראַכשטיינער פון אַ הויז נאָך אַ באַמבען-אויפרייס. יעדן איינעם האָט עס פאַר- וואַרפן אין אַן אַנדער זייט:

דריי קיין מזרח, דריי קיין מערב
און דער רעשט קיין דרום.
און דעם בוים געלאָזט אַליין
הפּקר פאַרן שטורעם.

„אַזוי ציטערט אַויס, אַזוי קלאַנגט זיך איציק מאַנגער אין דער זעלטן שיינער ליד „אויפן וועג שטייט אַ בוים“. דעם דאָזיקן אַנקומענדיקן שטורעם האָט מאַנגער פאַרויסגעזאָגט נאָך זייענדיק אין וואַרשע אין 1938, ווען היטלער האָט שוין געשאַרפט זיינע וועלפּישע ציין“.

מ. קנאַפּהיים פאַרענדיקט זיין אַרטיקל אין באַראַקטערס- טישן נוסח פון יענע טעג, ווען די צוריקגעקומענע און געראַ- טעוועטע יידן האָבן נאָך געהאַט די אילוזיע, אַז יידיש לעבן אין באַנייטן פּוילן וועט צוריק אויפּלעבן און יידיש-לשון וועט דאָ צוריק בליען. דערציילנדיק וועגן אַלץ וואָס מאַנגער האָט איבערגעטראָגן אין די מלחמה-יאָרן, שרייבט קנאַפּהיים: „נאָר דאָך האָט ער אין 1942, אין דער צייט פון דער מאַסן-שחיטה, נישט אויפּגעהערט עקשנותדיק צו גלויבן, אַז אונדזער גאַנג איז —

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

דרך נויט און טויט און טרויער —
צום אייביק יידישן דויער.

„דעם דאָזיקן אַנזאָג, שרייבט קנאַפּהיים, טראַגט אונדז
דער דיכטער אין יענע פינצטערע כלומיקע מעג, און מאַנגער
אַליין, וואָס מיר האָבן אים איצטער מיט זיך ביים אויפּשטייגן
פון יידישן קולטור-לעבן אין פּוילן, צווישן די בערג שטייגער,
איז די פּולסטע באַשטעטיקונג דערויף. זיין ליד קלינגט וויי-
טער מיט גלויבן, און דאָס הייסט נצחון, מאַנגערס און אונ-
דזער אַלעמענס נצחון“.

אין נומער 19 (188) פון דאָס נייע לעבן איז אַפּגעדרוקט
אַ גרויסער באַריכט וועגן דעם קבלת פנים, וואָס דער „יודי-
שער ליטעראַטור-און זשורנאַליסטן-פּאַראַיין“ אין לאַדז האָט
איינגעאַרדנט לכּבוד מאַנגערן.

„קיין מאַל נאָך, לייענען מיר אין דעם באַריכט, אויף אַ
ליטעראַרישן אַוונט איז דער זאַל פון ליטעראַטור-פּאַראַיין ניט
געווען אזוי איבערפּולט. צענדליקער מענטשן זיינען געשטאַ-
נען אין קאַרידאָר, נישט קאַנענדיק זיך אַריינבאַקומען אינע-
ווייניק. דאָס זאָגט עדות וועגן דער גרויסער אַנערקענונג און
באַליבטקייט, וואָס דער דיכטער האָט זיך דערוואַרבן אין די
פאַרמלחמה-יאָרן ביי די ברייטסטע שיכטן פון דער יידישער
באַפּעלקערונג אין פּוילן. דער דאָזיקער אַוונט איז פאַרוואַנדלט
געוואָרן אין אַ מאַניפעסטאַציע פאַרן געלייטערטן דיכטערישן
וואָרט.“

„מיט אַ האַרציקער באַגריסונג און אַפּשאַצונג וועגן גאַסט
עפנט דעם אַוונט דער פאַרזיצער פון ליטעראַטור-פּאַראַיין ב.
מאַרק (*), אַנווייזנדיק אויף דער קעגנזייטיקער באַווירקונג,
וואָס עס האָבן געהאַט די צען יאָר פון מאַנגערס פאַרברענגען

(* בער מאַרק — פּרעזידיום-מיטגליד פֿון צײַק פֿון פּוילישע יידן,
שפּעטער דירעקטאָר פֿון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט און
פּראָפּעטאָר פֿון געשיכטע אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט. פֿאַר-
עפֿנטלעכט אַ גרויסע צאַל ווערק וועגן דער געשיכטע פֿון יידן
אין פּוילן, אויך וועגן אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ.

אין פוילן, ווי אויף די פאלקסמענטשן, ווי אויף זייער באזונדער גער. אין די דאזיקע צען יאר האט מאנגער געשאפן דעם גרעסטן טייל ווערק זיינע, דעם גרויסן ביישטייער צו דער יידישער ליטעראטור. ב. מארק פירט דורך א ברייטערן אנאליז פון איציק מאנגערס שאפונגען פאר דער לעצטער צייט, וועלכע זיינען אריין אין בוך „דער שניידער געזעלן נאמע מאנגער זינגט“, וואס דערשיינט אין גיכן אין לאנדאן.

„מיט גרויס אינטערעס און אויפמערקזאמקייט ווערט דאן אויסגעהערט דער שייך-געבויער, גייסטרייכער רעפערט פון איציק מאנגער, „ווי אזוי דאס פאלק לאכט“. דעם דאזיקן רעפערט האט דער דיכטער געהאלטן דאס ערשטע מאל נאך זיין קומען קיין פוילן, ווען ס'זיינען נאך געווען די דריי א האלבע מיליאן יידן, ווען ס'האט דא געשפרודלט מיט יידישן שטייגער, מיט יידיש לעבן, ער חזרט אים איצט איבער, ווייל א פאלק קאן ניט לעבן אן הומאר, א פאלק קאן ניט עקזיסטירן אן געלעכטער: דאס איז דער גרויסער כוח, וואס דערהאלט אים, זיין גייסטיקן גלייכגעוויכט.

„דער רעפערענט פארענדיקט מיט א רייע ביישפילן פון פאלקס-שאפן ביי יידן און אנדערע פעלקער. און נאך א קורצן צו איבעררייס ליענט ער פאר א רייע סאנעטן און תנ"ך-מאטיוון פון זיין נייעס בוך. דער דיכטער איז געווארן באשאנקען מיט לאנגע אוואציעס וואס זיינען געקומען ווי אן אויסדרוק פון באגייסטערונג און אנטזיקונג, פון אלע פארזאמלטע — זיינע געטרייע ליענער און פארערער.

אין זיין שלום-ווארט האט ב. מארק אונטערגעשמראכן דעם פאקט, וואס איציק מאנגער איז געווען און איז פארבונדן מיטן פוילישן ייד. דא האט זיך אנטוויקלט זיין גרויסער דיכטערשער טאלאנט און דעריבער וועט אויך אויף געוויס אין זיין ווייטערדיקן שאפן באקומען אן אויסדרוק די גרויסע עפאפע פון יידישער פיין און גבורה.

דער דאזיקער אונט איז געווען איינער פון די שענסטע דיכטערישע אונטן וואס זיינען פארגעקומען אין ליטעראטור פאראיין.“

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

בעתן באַזוך פון מאַנגערן אין חרובן וואַרשע, איז אים געווען באַשערט נאָך איין טראַגישע פערזענלעכע איבערלע- בונג. עס איז פאַרבונדן מיטן נאָמען פונעם דיכטער משה קנאַפ- היים, וועלכער האָט זיך ערשט געהאַט אומגעקערט פון זיין גע-ונד איבער די סאָוועטישע לענדער, און אין אַרענטאַלישן סאמאַרקאַנד האָט ער זיך צופעליק געטראָפן מיט איציקס ברודער נאָמע.

וועגן אַט דער באַגעגעניש מיט נאָמען און שפּעטער מיט איציקן אין חרובן וואַרשע, דערציילט מ. קנאַפהיים אין זיין גרויסער אַרבעט, וואָס טראַגט דעם נאָמען: „איציק מאַנגער — ווי איך האָב אים געקענט“:

„די באַגעגעניש מיט נאָמע מאַנגער, דערציילט קנאַפהיים, איז פאַרגעקומען אין אויסטערלישע באַדינגונגען, וואָס נישט ער און נישט איך האָבן זיך עס נישט געקענט פאַרשמעלן אַפילו אין חלום. מיר האָבן זיך געטראָפן ווי פלי- טים אויף דער עוואַקואַציע אין ווייטן מיטל-אַזיע. אַט דעם שיינעם שלאַנקן שניידער-געזעלן, באַזונגען און פאַרהערלעכט דורך זיין ברודער דעם דיכטערנישן שיינגייסט, האָב איך גע- טראָפן אין אַ שוידערלעכן מעמד, אַפגערויסן אַפגעשליסן אין ווייטן סאַמאַרקאַנד סוף 1941. אין אַ קאַלטן ווינטערדיקן טאָג איז ער אויסגעוואַקסן פאַר מיר אויף די מאַרמאָרנע טרעפּ פון דער מלוכהשער גאַרקי-ביבליאָטעק, וווּ ס'האַט זיך גע- פונען דער ערשט-געשאַפּענער אַפטייל פון טאַשקענטער אוי- בעקישן שרייבערפאַראיין.

„נאָך איידער ער האָט זיך פאַר מיר פאַרגעשמעלט, ווי נאָר כ'האַב אים אַנגעקוקט, האָב איך גלייך אַ זאָג געמאַן: איר זענט אינגאַנצן ענלעך צו איציק מאַנגערן, ממש ווי צוויי טראַפּנס וואַסער.

— כמעט ווי געטראָפן, האָט אויפגעשיינט אַ לעבעדיק פיערל אין זיינע הונגעריקע אויגן, און מיט אַ קרום-מאַנגע- ריש שעלמיש שמייכעלע צוגעגעבן — איך בין זיין ברודער, נאָר אַן זיין טאַלאַנט. כ'בין בלויז נאָמע מאַנגער, מער גאַרניט.

און אז איר ווילט שטארק — בין איך שוין כאלד דאס אויך נישט...

„כ'האב פארשטאנען זיין אומעטיקע איראָניע און אים געפרוּווט טרייסטן מיט חלשות-טראַפנס: — מיר זיינען אלע אין דער זעלבער לאַגע, — האָב איך נישט אַראַפגענומען דעם בליק פון אים, — איר ווייסט דאָך, צרות רבים, חצי נחמה. — נאָר ביז סע וועט קומען די נחמה . . .

ער האָט נישט דערזאָגט ביזן סוף, כאַטש דער גראַם צו נחמה — אז עס קען פריער אַרויס די נשמה — האָב איך געפילט, האָט זיך ביי אים געבעטן פון די ליפן אַראַפ. נאָר ער האָט עס נישט אַרויסגעבראַכט פאַרן מויל.

ער איז ניט געווען אַליין דעמאָלט, נאָטע מאַנגער. ער איז געקומען אין באַגלייטונג פונעם ייִדיש-רומענישן שרייבער הערש-לייב קאַשבער, אַ נידעריקער, אַ קרעמפער, אַ שווער-גייער צוליבן אונטערהינקען אויף אַ פוס.

„איך בין דעמאָלט געווען דאָרט דער איינציקער שרייבער פליט מיט אַ לעגימיטאַציע פונעם מינסקער שרייבער-פאַראיין, וואָס די אוזבקישע שרייבערס האָבן זיך גערעכנט מיט דעם. קאַשבער האָט מיך אַוועקגערוּפן אַז אַ זייט און געבעטן, איך זאָל אים געבן, נאָטע מאַנגערן, אַזא באַשמעטיקונג וואָס איך האָב געגעבן אים און דעם ריגער שרייבער מ. קיטאי. נאָך וואָס ס'האַט גענוצט די באַשמעטיקונג? מיט אַזא צעטל האָט מען געקאַנט אַרויפגענומען ווערן אויף דער רשימה צו באַ-קומען אַ מיטאַג, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ פאַרדאָרט קאַט-לעטל מיט אַ פייקע ברויט פון דריי הונדערט גראַם און צוויי קאַסטקעס-צוקער צו דער טיי, וואָס מע האָט אויסגעטרונקען ביטערערהייט און דעם צוקער געטוישט אויפן סאַרק אויף אַ שטיקל ברויט.

. . . „הערש לייב קאַשבער, מיט די שוואַרצע ליאָמוווקעס אונטער די אויגן, האָט איין מאָל, גייענדיק אויף די טרעפּ וואָס האָבן געפירט אין גרויסן האַל פון דער גאַרק-כיבליאַ-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

טעק, זיך געגעבן אַ צי אויס אַ שווערער, ווי אַן אונטערגע-
האַקטער בוים, מיט אַ טעמפן הילך פונעם פאל. ער איז אַוועק-
געפאלן אַ פאַרחלשמער פון הונגער. מ'האַט אים אַריינגע-
טראָגן אינעם זייטיקן צימערל, וווּ מ'האַט זיך געפונען דאָס
שרויבערישע בופעטל. נאָכן אָפמינטערן אים האָט מען אים
געגעבן אַ גלאָז הייסע טיי מיט אַ שטיקל ברויט. נאָך מער
ווי איין קאָטלעטל אויף מיטאַג האָט ער סיי ווי נישט געקריגן.

ער האָט זיך געהאַלטן גוט מיט זיין לאַנדסמאַן, נאָטע
מאַנגער. ווי אַן אַח לצרה האָט מען זיך געהאַלטן איינער דעם
צווייטן. די קעגנזייטיקע הילף אָבער איז געווען אַזא הילף-
לאָזע אַז זי האָט נישט דעם און נישט יענעם געקענט ברענ-
גען די ישועה. בכדי צו שטילן דעם הונגער האָט מען זיך
נאָכן מיטאַג אַרויסגעלאָזט איבער די גאַסן זוכן אויסגעשפּי-
גענע קערן פון „אוריוק“, פון געלע פלוימען, אַפריקאָסן. אַז
מע האָט שוין געהאַט אַנגעקליבן אַ שפּאַר ביסל, האָט מ'זי
זיי צעקלאָפּט מיט אַ שטיק ציגל אויף אַ שטיין און געגעסן
די מאַנדלען. מע האָט אויך געמאַכט אויספלוגן אויפן שוואַרצן
מאַרק, וווּ מ'זענען געשמאַנען די פיפיקע אונזעקישע אויבסט-
הענדלערס מיט שמעקלעך אין די הענט. אַ גוט-געקליידעטן
האַבן זיי געלאָזט נעמען אַ פאַר ראַזשינקעס צו פאַרוזוכן, צי
זיי זענען טאַקע זיסע. אין רוסלאַנד פאַרוזוכט מען צוקער צי
ער איז זיס, זאלץ צי ס'איז נישט קיין ביטערזאלץ, מעל צי
ס'איז טאַקע מעל און נישט קיין קרייד-פּראַשעק. די מאַרק-
שטייערס ביי די טיש-געשמעלן האָבן געוואָסן, אַז דער וואָס
פאַרוזוכט וועט נאָך דעם געבן צו לייזן. אָבער אַן אָפגעריסע-
נער, אַ פליט, אַז ער האָט אויסגעשמרעקט די האַנט צום
זעקלע ראַזינקעס, צי ניסלעך, האָבן זיי אים געגעבן מיטן
שמעקלע איבער די הענט. זיי האָבן זיך שוין געכאַפּט, אַז
די עוואַקואַרמע פאַרוזוכן בלוין, אָבער קיינער פון זיי קויפט
נישט. אַז ס'גייט זיך זיי איין צו פאַרוזוכן, אַזוי ביי אַ צען הענד-
לערס, שטילן זיי אַ ביסל דאָס נאַגעניש אונטערן לעפעלע.

נאָטע מאַנגער האָט איין מאל, גייענדיק מיט מיר איבערן
מאַרק, זיך ניט געקאַנט איינהאַלטן און אַ כאַפּ געטאָן אַן
איינגעזייערטן גרינעם פאַמידאַר פון אַ פעסל אַרויס, און אים

גלייך געגעבן א פאק אריין אין מויל. דער אוזבעק האט אים נאכגעיאגט און באווארפן מיט קלעפ, זיי אָנגענומען באהרה און נישט אויפגעהערט גיך קייען דעם פאמידאר.

מער ווי א יאר האט נאָמע מאַנגער נישט אויסגעהאלטן דעם הונגער-גיהנום אינעם שיינעם זוניקן אַריענטאַלישן סאַ-מאַרקאַנד. ער איז אויסגעגאַנגען ווי א ליכט אין 1942.

„ווען איך האָב זיך נאָך דער מלחמה געטראָפן מיט אי-ציק מאַנגער אין חרובן וואַרשע — ער איז געווען דעלעגירט פון פען קלוב צו דער אַפדעקונג פונעם דענקמאַל פון וואַרשע-ווער געטאָ-אויפֿשטאַנד, אין 1948, האָב איך אים איבערגע-געבן דעם טרויעריקן גרום פֿון זיין ברודער נאָמע מאַנגער. ער האָט גערוועזן גערויכערט איין פאַפיראַס נאָכן צווייטן. גע-וואַלט פון מיר אַרויסקריגן וואָס מער פרטים וועגן זיין ברוד-ער, צי איך בין געקומען צו אים אַהיים? וואָס ער איז גע-גאַנגען אָנגעטאָן? צי ער האָט נאָך געטראָגן דעם לאַנגן גראַפן מאַנטל? ער איז דאָך געווען, נאָמע, אַן אַקוראַטער, שמענ-דיק עלעגאַנט, די הויזן האָט ער געטראָגן מיט אַ קנייטש, דעם שניפּס גלייך, נישט ווי ער איציק מיטן צעפּלויגענעם קראַ-וואָט און צעשוויבערטער טשוּפּרינע, מיט די אַפּגעטראָגענע אויסגעריבענע אָנצוגלעך, מיטן שוואַרצן רעגנמאַנטל, זומער און ווינטער אָנגעהאַנגען מדינה-גייעריש אויפן אַקסל, מיטן פאַרפעסטען שוואַרצן קאַפעליוש, פאַררוקט ווילעריש אויף אַ זייט.

„מיר זענען געזעסן אינעם אָנגערויכערטן פּוילישן רעס-טאָראָן. דער קעלנער האָט צוגעברענגט איין מאַכל, אַ צווייטע. מאַנגער האָט נישט געקאַנט נעמען דעם לעפל צום מויל. אַזוי פאַרטראַכטערהייט, מיטן געדאַנק פאַרטראָגן ערגעץ וווּ האָט ער אָנגעגאַסן די גלעזלעך. מע האָט זיך אָנגעקלאַפט מיט זיי און איבערגעקערט. איין מאַל, אַ צווייט מאַל. נאָך ער האָט גאַרנישט צוגעגעסן. דאָס גאַנצע מיטאַג זיינס איז אַזוי גע-בליבן שטיין נישט אָנגערירטערהייט אויפן מיטל אין רעס-טאָראָן. אויך דאָס מאַל האָט ער, ווי זיין שטייגער איז שמענ-דיק געווען, מיך ניט געלאָזט צאָלן. ער האָט צוגערופן דעם

די לעצטע תקופה אין איציק מאנגערס לעבן און שאפן

קעלנער און באצאלט דעם באטרעף מיט א שפארן טרינק-
געלט.

„מיר זענען ארויס פונעם פולגעפאקטן פוילישן רעסטא-
ראן מיט די יידישע מאכלים, ווי ס'האט זיך איינגעשמעלט
דער נייער מינהג, אז פאליצקן האבן נאכן טויט פון די יידן,
אנגעהויבן עסן יידישע עסנס, געפילמע פיש, טשאלט מיט
קוגל, חלהס, געפלאכמענע שטריצלען, לאקשן מיט יויך מיט
צוקער-כאכעס, געבאקענע פארפל און אפילו המן-טאשן מיט
מאן.

„די פיס האבן אונדז שוין מיט א גרינגקייט אליין גע-
פירט אין דער ריכטונג פון די געטא-חורבות, ווו מיר האבן
געטובלט די שיד אין זייער הייליקן געל-רויטן שטויב, און
איציק מאנגער האט מער פאר זיך, ווי פאר מיר, זיין מיט-
גייער, צי אפשר גאר פאר די מאנסטרוועזע, שווארץ-אפגע-
ברענטע חורבעדיקע בראכשטיקער, געזאגט — געזונגען דאס
בארימט-געווארענע ליד זיינס פון די „לידער פאר רחלען“:

אונטער די חורבות פון פוילן
א קאפ מיט בלאנדע האר —
דער קאפ און סיי דער חורבן
בידע זיינען וואר.
דאליע מיינע, דאליע.

איבער די חורבות פון פוילן
פלאטערט א פויגל אום,
א גרויסער שבעה-פויגל,
ער ציטערט מיט די פליגל פרום,
דאליע מיינע, דאליע.

דער גרויסער שבעה-פויגל —
מיין דערשלאגן געמיט —
ער טראגט אויף זיינע פליגל
דאס דאזיקע טרויער-ליד,
דאליע מיינע, — דאליע.

לאמיר דא אפגעבן כבוד נאטע מאנגערס חבר — הערש לייב קאזשבער, וועגן וועלכן עס דערציילט אזוי רירנד דער שרייבער משה קנאפהיים.

אין איציק שווארצס „דרייסיק יאָר יידישע ליטעראַטור אין רומעניע“ ווערט דערציילט אז ה. ל. קאזשבער „איז טראַגיש אומגעקומען אין 1942“, קיין פרטים ווערן ניט אנגעגעבן. עס איז באַוווּסט אז אין 1939 איז קאזשבער געווען לערער פון יידישער ליטעראַטור אין דער אַוונטשול פון „מאַרגנרויט“. אַ געוויסע צייט פאַר דעם איז ער געווען אין ווילנע אַספּיראַנט פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט.

איציק וויינישענקער, מאַנטעווידעאַ, דערציילט וועגן קאַזשבערן: „זיין ביכל „קאַזיאַנע גימנאַזיע“ שילדערט די יידישע סביבה אין אַ בעסאַראַבער פּראָווינץ-שטאַט. געשריבן מיט אַ שפּראַך פון אַ רייפן, קערנדיקן שרייבער און מיט טיפער קענטעניש פון די העלדן . . . אין יאַנואַר 1939 האָב איך אים צוגערעדט, אַז איך וועל אים און זיין פרוי, די יונגע שרייבערין אַנהייבערין נחמה גאַלדשמיין — אַרויסנעמען קיין באַליוויע . . . מיט זיין פאַטעטישער באַריטאַן-שטימע וואָס האָט שטענדיק אויסגעדרוקט אזוי פיל מענערשיקייט און טעמפּעראַמענט, האָט ער אויסגעהאַמערט: ניין! איך בלייב דאָ, מיט מיינע העלדן. איך ווײס וואָס עס קומט, אָבער איך וויל זיי ניט פֿאַרלאָזן. וואָס עס זאָל ניט זיין — בלייב איך מיט זיין! און ער איז געבליבן . . .“

אין 1940 זיינען בעסאַראַביע און בוקאַווינע איינגעשלאָסן געוואָרן אין ראַטן-פּאַרבאַנד, ה. ל. קאזשבער האָט זיך גע-האַלטן „ווי איינער פון די מוטיקסטע צווישן די אַרטיקע יידישע שרייבער“.

עס איז כדאי צו פאַרצייכענען: אין די נומערן צוויי און פיר פונעם זשורנאַל „שויבן“, בוקאַרעשט, 1936, זיינען אַפּגע-דרוקט עטלעכע קאַפיטלעך פון קאזשבערס בוך „פאַרטרעטן און סקיצן — אַ קאַזיאַנע גימנאַזיע“.

פרא- און קאנטרא-מאנגער, פינף בריוו פון מאנגערן

א יונגער יידישער שרייבער, שיע טענענבוים, האט גע-
פונען א טריבונע, ווו ער האט געקענט פריי ארויסברענגען
זיינע שטימונגען און טענות צו די ניו-יארקער-ווארטאגערט
אין דער יידישער ליטעראטור, בפרט פאר זייער באציונג צו
מאנגערן. דאס איז געווען דאס „ניו-יארקער וואכנבלאט“,
רעדאגירט פון יצחק ליכמאן. ליכמאן גופא האט געהאלטן, אז
ש. טענענבוים ארטיקלען (נומער 368 און 369 פון „וואכנ-
בלאט“, אפריל 1949) זיינען „א גלענצנדע אַנקלאַגע קעגן די
דיקטאטארן און די קליקעס“ פון דער יידישער ליטעראטור.
אין וואַכנבלאט פון 21סטן מאי 1954 האט ליכמאן נאך אמאל
איבערגעדרוקט טענענבוים ארטיקל „דיקטאטארן און קלי-
קעס“ צוזאמען מיט עטלעכע בריוו פון א. מאנגער, געשריבן
אין פעברואר, מארץ, אפריל 1949. מאנגערס בריוו זיינען פול
מיט ביזע גאליקע ווערטער אויפן אדרעס פון די דעה-זאגערס
פון דער יידישער ליטעראטור. זיין באזוך אין ווארשע האט
פון דאסניי אויפגעוועקט אין אים ביטערע געפילן: די שארית
הפליטה פון פוילישן יידנטום האט ארויסגעוויזן צום דיכטער
אזוי פיל ליבשאפט, ווארעמקייט און הארציקייט. פארוואס
רופט זיך ניט אפ אויף זיינע ווענדונגען דער מיליאניקער יידי-
שער יישוב פון ניו-יארק, מיט זיין פרעסע, מיט זיין פולסירנ-
דיקן יידישן לעבן.

לאנדאן האט נאך זיין ריזע קיין ווארשע אויסגעזען נאך
טרויעריקער.

ש. טענענבוים פראטעסטירט און קלאגט אן „דעם אויפן
ווי די לייזונג-אפאטאשן-קליקע הערשט אין דער יידישער

לימערצטור". ער קריטיקירט שארף די פראקטיק ווי אזוי די פרייזן פֿונעם לואים לאמעד-פֿאָנד, זיינען פֿארטיילט געוואָרן צו די וואָס שטייען נאָענט צו דער קליקע". מענענבוים שמעלט די פראַגע — פֿאָרוואָס איציק מאַנגער איז ניט איינגעלאָדן געוואָרן צום אַלוועלטלעכן קולטור-קאָנגרעס, סעפטעמבער 1948. ער שרייבט:

„דער מינדעסטער ייִדישער לייענער, מיט נישט צופיל אינטעליגענץ, וועט פראַטעסטירן און איינזען די העסלעכקייט פון דעם פאָקט, אַז אַזאַ גרויסער — אויב ניט דער גרעסטער ייִדישער דיכטער ביי ייִדן — איציק מאַנגער, איז נישט אַן וועזנד געווען אויף דער ייִדישער קולטור-קאָנפֿערענץ אין ניו-יאָרק. עס זענען פֿאַראַן באַווייזן, אַז די קליקע באַקאָמירט איציק מאַנגערן. בשעת זיי האָבן נישט גערוט און אַהער-גענומען די ייִדישע דעלעגאַטן פון פֿאַריז און רוים און אַנדערע זייערע אונטערגעאָרדנטע, — איז איציק מאַנגער פֿאַר זיי טריף. פֿאַרוואָס? ווייל איציק מאַנגער וואַגט צו שלידערן דעם אמת אין פנים. ווייל איציק מאַנגער וואַלט די מעשים פון דער קליקע נישט פֿאַרשוויגן. ווייל איציק מאַנגער איז אַן עמאַציאָנעלער מענטש, אַן אימפּולסיווער כאַראַקטער, וואָס וואַלט זיך מיט קיין כיבודים נישט געלאָזט אָפקויפֿן און פֿאַר-בינדן די אויגן מאַראַליש.

„מיט איין וואָרט — איציק מאַנגער, פונקט ווי אַ זלמן שניאָור, זיינען נישט קיין מענטשן וועמענס רוקן-ביינער מען קען צעברעכן. דערצו ליידן נישט די הערן פון דער קליקע קיין מענטשן מיט טאַלאַנט. זיי וואַלטן וועלן באַשעפטיקן אַרום זיך קלענערע מענטשן ווי זיי זיינען, רעצענזיע-שרייבערלעך און אַלערליי ביליקע משינאַוויקעס און צווייפּלהאַפּטע מאַ-לאַנטן. מענטשן מיט טאַלאַנט, מיט כאַראַקטער — זיינען דער קליקע נישט וועלקאַמען.

ווי אזוי די פֿאַפּולאַריטעט פון דער קליקע שטייגט אַרי-בער די גרענעצן פון אַמעריקע, וועלן באַווייזן די עמלעכע כּרוין פון איציק מאַנגער, וועלכע מיר דרוקן דאָ אָפּ מיט איציק מאַנגערס דערלויבעניש. ווי מען האָט זיי ליב און ווי מען

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

קען זיך וויל אויף זייערע הייליקע מעשים — וועלן באַווייזן די דאָזיקע בריוו פון אַ גרויסן פּאָעט, וועלכן מען האַלט, זאָל דאָ אַפֿן געזאָגט ווערן, מיט אַ כיוון אין דעם אייראָפּעאישן פּריוואַן וויל ער שמעלט מיט זיך פאַר אַ געפאַר צו דער היגער קליקע. זיי ווייסן זייער גוט, אַז איציק מאַנגער איז נישט קיין מענטש וועלכן מען קען לייכט אַפּיוון“.

די פינף בריוו פון א. מאַנגער, וואָס ש. מענענבוים האָט פאַרעפּנטלעכט אין ניו-יאָרקער וואָכנבלאַט, לייענען זיך אזוי:

*

לאַנדאָן, 18טן מאַרץ, 1949

ליבער מענענבוים,

„נעכטן באַקומען אייער בוך און אייער בריוו. אַ האַרציקן דאַנק. איך וועל די נאַענטסטע טעג לייענען אייער בוך. איך בין ערשט צוריקגעקומען פון דער שווייץ. געווען אַ פאַר וואַכן אין אַ סאַנאַטאָריום. אוודאי איז דאָס ניט גענוג. איך וואַלט באַמט געדאַרפט זיין מינימום אַ יאָר כדי אַ ביסל צו פאַרריכטן מיין געזונט, וואָס איז ליידער גאַרניט פייגלדיק.

עס ווונדערט מיך וואָס איר נעמט נאָך ערנסט די יידישע ליטעראַטור. ס'איז שוין מער נישט קיין ליטעראַטור. ס'איז אַ לייזויק-אַפּאַטאָש. דער בולטסטער סימפּטאָם פון אַ פאַר-פּוילונגס-צושטאַנד. אוודאי מוט עס וויי. אָבער מען קען זיך נישט העלפֿן. מיקראַכן באַווייזן זיך תמיד ווען אַ נבלה ליגט גרייט: „קום און צעפרעס“. וואַלט נאָך געווען אַ פּויליש-ליטווישער ישוב, וואַלט געווען אַנדערש. אזוי איז פאַרפאַלן.

איך האָב צו אייך אַ בקשה און האָף, אַז איר וועט מיר נישט אַפּזאָגן. איך וואַלט זייער געוואַלט האָבן יאַפעס „אַנ-טאַלאַגיע פון דער העברעאישער פּאַעזיע“ אין יידיש, דער-שינען נישט לאַנג אין דער ציקאַ — און אויך זיינע עסמיען, דערשינען מיט אַ פאַר יאָר צוריק. וואַלט איך געהאַט זיין אַדרעס, וואַלט איך אים אָנגעשריבן. אפשר קענט איר עס אויספּועלן פאַר מיר. ווייטער וואַלט איך געוואַלט האָבן ריוו-

קינס „יודישע דיכטער אין אמעריקע“. אפשר וואָלט עס מיר מאַדאָם ריווקין שיקן. זייט אַ נומער און פאַרזאָרגט עס מיר. דאָס איז דערווייל אַלץ. אייער, איציק מאַנגער.

**

לאַנדאָן, דעם 10טן פעברואַר, 1949

מיין ליבער טענענבוים,

איך דאַנק אייך זייער פאַר אייערע באַמאָונגען פאַר מיר. ס'איז באַמת חבריש. איך וועל אייך תיכף שרייבן ווען איך וועל באַקומען די ביכער.

ווי איך האָב געלייענט אין פאַרווערטס (וואַרשאַווסקי, איינהאַרן) הייבט זיך אָן אַ שטיקל באַוועגונג אַנטקעגן דער ציקאַ-קליקע. ס'איז די העכסטע צייט. ניין, איך האָב מורא ס'איז שוין אַ ביסעלע צו שפּעט.

פאַרטראַכט זיך איבער דעם פענאַמען: די ליבשאַפט פון די העברעאָיסטן האָט אויפגעוועקט אַ טויטע שפּראַך צום לעבן. און די קליינלעכע קינאה שינאה און זעלבסט-רעקלאַ-מע מצד די זשאַרגאַניסטן האָט אוועקגעהרגעט אַ לעבעדיקע שפּראַך.

ס'איז באַמת טרויעריק. איך לייען אייער בוך און געפֿין אַ סך פיינע און ריכטיקע באַמערקונגען. בילדערישע עמאַציאָנען-לישקייט. איך וואָלט אַבער געוואָלט איר זאָלט אַרויס פון דעם „פּראַגמענטאַרישן“ צושטאַנד. פון דעם עפּיזאָדישן. נעמט זיך צוזאַמען און פאַרמעסט זיך אויף אַ גרויסער קאַנווע. איך וויל אַז איר זאָלט מיך פאַרשטיין. איך מיין אַרבעטן, וואָס זאָלן אויסשעפּן טעמעס ביזן קלענסטן דעטאַל, און דאָך זיין אַ סינטעטישע ווערק. אַט למשל:

(1) אַ מאַנאַגראַפֿיע איבער די יונגע אין אמעריקע.

(2) די יודישע דיכטונג אין איראָפּע. מיט סוכדוויוויעס: א) לאַנדשאַפטן, ב) איינפלוסן, ג) רעספעקטיווע פּאָלקלאָרן און

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

ליטעראַטורן פון די שכנותדיקע פעלקער, (ד) ייִדישער פּאָליק-
לאַר — לאַנדשאַפן, רעליגיעזער און וועלטלעכער אַספּעקט,
אַ"וו, אַ"וו.

איך שרייב אייך דאָס ווייל איך האַלט אַז איר קענט
זיך פאַרמעסן. וואָס אונדז פּעלט, איז ליבשאַפט. איר
פאַרמאָגט עס. און מיט ליבשאַפט קען מען באַווייזן ווונדער.
זייט מיר האַרציק געגרייסט

אייער, איציק מאַנגער

*

לאַנדאָן, 7טער מאַרץ, 1949

ליבער ש. טענענבוים,

באַקומען אייער בריוו און בין באַזאָרגט וועגן אייער גע-
זונט. אויך איך שפיי פון צייט צו צייט מיט בלוט, אָבער איך
בין שוין אַן אַלמער בער און דער רוח וועט מיך נישט נעמען.
גיט אַכטונג אויף זיך.

דאָס וואָס איר שרייבט מיר אַז באַשעוויס האָט אייך געעצהט
צו פאַרעפנטלעכן מיינע באַמערקונגען, טוט עס. אויב זיי
וועלן מיט עפעס העלפן צו ענדערן דעם טרויעריקן צושטאַנד
פון אונדזער ליטעראַטור, זאָל עס זיין צום גוטן. איך האָב
מורא, אַז אַנשטאַט צו העלפן וועט עס מאַכן, אַז דער גע-
שטאַנק זאָל דערגרייכן ביזן זיבעטן הימל. נאָר מילא.

איך וויל איר זאָלט פאַרשמיין, אַז איך שאַץ אַפּ ווי געהע-
ריק דאָס פּאָזיטיווע וואָס עס איז פאַראַן סיי אין לייוויק סיי
אין אַפּאַטאַשו; אָבער דאָס צוויי-קעפיקע באַשעפּעניש לייוויק-
אַפּאַטאַשו איז סיי גראַמעס סיי שעדלעך. אין אַן אַנדער
ליטעראַטור, מיט אַן אוידיענץ, מיט אַ געזונטער קריטיק,
וואָלטן אַט דער ליטעראַרישער דאָכטשינסקי-באַכטשינסקי
אַרויסגערופן געלעכטער. ביי אונדז, וויי איז מיר, פאַרשאַטע-
נען זיי, פאַרטומלען זיי, פאַרשרייען זיי, פאַרנודען זיי אַ

וועלט. דער בארדיטשעווער רב וואלט בפירוש געקענט אָנ-
ווענדן לגבי זיי —

אין מזרח — זיינען זיי דא,
אין מערב — זיינען זיי דא,
אין צפון זיינען זיי דא,
אין דרום זיינען זיי דא,
צו אַ יובילעאום זיינען זיי דא,
צו אַ פרעמיע זיינען זיי דא,
ביים איקוף זיינען זיי דא,
ביי דער ציקאָ זיינען זיי דא,
אין פארזעך קיום זיינען דא,
אין דער גאלדענער קייט פון תל-אביב — דא.

און פרוווט אנשרייבן אַ קריטישע אַפּהאַנדלונג וועגן זיי,
ערנסט אַנאַליטיש. אויב עס האָט נאָר אַ נעגאַטיוון מאַמענט,
וועט קיינער עס נישט דרוקן. ווייל זיי זיינען דאָ — דער-
לאָזן נישט. זיי קאַרומפירן מיט דער הילף פונעם „שרייבער-
פאַנד“ די יידישע שרייבער פון איראַפּע. זיי הייסן געבן
וועמען זיי דאַרפן האָבן. דערפאַר פילן זיך די שרייבער
פאַרפליכטעט נישט צו דערלאָזן די מינדסטע קריטיק, דאָס
מינדסטע שפּרינקעלע. דערמיט פאַלשעווען זיי דאָס יידישע
ליטעראַטור-בילד. רעקלאַמע ווערט אַנגענומען פאַר אַפּשאַ-
צונג. אויב דאָס אַלץ וואָלט ניט געווען אמת, וואָלט עס געווען
אַ פאַראַדיע.

שרייבט מיר וואָס איר מאַכט.

אייער, איציק מאַנגער

אַ בריוו צו זלמן שניאור

חשובער פריינד שניאור, לעפֿטוויטש האָט מיר איבערגע-
געבן, אַז איר זיינט ניט מיט אַלעמען, און דאָס אַרש מיך זייער.
איך וויל איר זאָלט זיין געוונט און אַז איר זאָלט ווייטער
אַנגיין מיט אייער אַרבעט. איך פרעג אייך אַליין, איר זענט

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

דאָך עפעס אַ קלוגער ייד, איז ווי זשע קומט צו אייך אזא
נאַרישקייט ווי קראַנק זיין? כ'לעבן, ר' זלמן, ס'איז "פע".

איך האָב געלייענט, אז איר האָט אַרויסגעגעבן צוויי נייע
ראַמאַנען און לעפטוויטש האָט מיר אַפילו געזאָגט, אז איר
האַט זיי אים צוגעשיקט.

איך האָב געלייענט אַפּאַטאַשום נייטמן ראַמאַן, "ר' עקיבא".
דאָס זאָל זיין אַ היסטאָרישער ראַמאַן? קיין שום געשטאַלט,
קיין ברעקל אַקציע, און סטיל — צייטונגס-זשאַרגאָן. אַ חוץ
אַ ביסל פּילאָזאָפּישע חריפות גאַרנישט. אַכער לחלוטין
גאַרנישט.

ס'וונדערט מיר וואָס ער האָט נאָך נישט באַקומען דעם
לאַמעד-פּרייז. נאָר מסתמא וועט ער אים נאָך באַקומען.

וואָס הערט זיך מיט אייער נסיעה קיין ארץ-ישראל?
שרייבט מיר ווי איר פילט זיך. איך בין דערווייל אין לאַנדאָן
און האָף מיטן אייבערשטנס הילף אז איך וועל האָבן כוח
אזעקצופאַרן.

זייט מיר געזונט און שטאַרק ווי עס ווינטשט אייך

אייער, איציק מאַנקער

לאַנדאָן, 26טן מאַרץ, 1949

ליבער טענענבוים, באַקומען אייער בריוו. אויב איר
פאַרעפנטלעכט אויסצוגן פון מיינע בריוו, שיקט זיי מיר צו.
די "קליקע" וועט זיכער אויפהייבן אַ טומל. זיי האָבן אין
יעדער צייטונג אַ צד און אין יעדער יידישער אינסטיטוציע.
שיקט מיר צו אַלץ און תיכף, וואָס זיי וועלן שרייבן וועגן די
באַמערקונגען. זיי וועלן זיכער זידלען, אויסטראַכטן רכילות.
איך קען צו גוט דעם טיפּ ליוויק-אַפּאַטאַשו און דעם ליטע-
ראַרישן איידעם זייערן א. לעיעלעס. זיי פירן אַ שטילע מיאָר
סע קאַמפּאַניע קעגן מיר. פון די אַלע פּאַנדן פון הילף פאַר
יידישע שרייבער באַקום איך נישט קיין גראַשן. צוויי טאַל

האָבן זיי מיר געשיקט צו פופציק דאלאר און אָפגעשטעלט.
זיי שמעלן אויף דעם, וואָס איך האָב נישט וווּ צו דרוקן עפעס
וואָס זאל זיי אויפדעקן.

יעקב פאָט, ווען ער איז געווען אין לאַנדאָן, האָט מיר
דערציילט, אז צו אים קומען יידישע שרייבער מיט טענות:
„מיר האָבן געהערט איר ווילט ברענגען מאַנגערן קיין אַמע-
ריקע. וואָס וועט ער דאָ טאָן? ער וועט שיכורן, מאַכן
סקאַנדאַלן.“

יעקב פאָט האָט מיר נישט געוואָלט זאָגן די נעמען פון די
דאָזיקע שרייבער. אָבער איך שמעל מיך פאַר זייערע פּנימער.
זיי זיינען זייער ענלעך צו לייזיק-אַפּאַטאַשו און דעם הייזיק-
ריקן איידעם לעיעלעס. — — — זיי לאָזן מיך נישט צו מיט-
צואַרבעטן אין קיין שום צייטונג איך זאל פאַרדינען עפעס.
זיי לאָזן מיר נישט העלפן. סע בלייבט פשוט אויסגיין פאַר
הונגער און נויט. אויב סאיז אמת וואָס מענטשן פון ניד-יאַרק
שרייבן מיר, און צווישן זיי יידישע שרייבער, אז מען האָט מיך
ליב, טאָ צו וואָס דערלאָזן זיי אַט די וואַקאַנאַליע? קען אַ
ווערטפולע ליטעראַטור ווערן געבויט אויף אַזאַ הפקר? און
זיי זיינען זייער ענלעך צו לייזיק-אַפּאַטאַשו און דעם הייזיק-
ליטעראַטור, זיי וואָס זיינען גורם דערצו. יוגנט אַנטלויפט
פון שמוץ. יוגנט איז אידעאָליסטיש. און ווען צו זיי דערגיט
דאָס באַרעדן און באַשמוצן איינער דעם צווייטן, אַנטלויפט
זי. דאָס איז יידישע ליטעראַטור? דאָס זיינען יידישע פּאַעמזן?
פע !!!

און וועגן נאַכווקס. ווי אזוי קענען צוקומען יונגע שרייבער,
אז מען לאָזט נישט צו צו גאַרנישט. נישט יעדער קען דאָך
זיין אַפּאַטאַשום זון כדי מען זאל אים מקרב זיין. נאָך מער:
די ציקאַ זאל אַרויסגעבן דאָס ערשמע כוך און דאָס ערשמע כוך
זאל שוין באַקומען אַ פּרייז. איך ווייס ווי שווער מיר קומט
אָן נאָך ביים היינטיקן טאַג אַרויסצוגעבן אַ כוך, צו זוכן בעל-
נים וואָס זאלן וועלן געבן געלט דערויף. אויב מיין ווערק
האָט עפעס די ווערט, זייט זיכער אז „זיי“ האָבן קיין שום
חלק נישט דערין, זיי די יידישע קולטור-טוער און פּרייז-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

געבער. קיין שום בוך מיינס איז נישט דערשינען מיט זייער הילף און נישט מיט זייער דערמוטיקונג. צעבלאָזט זייער רעטאָריק וועגן יידישער קולטור, און סע בלייבן נאָר אַ כאַפּטע ראַצן וואָס ווילן לעבן אַ גוטן טאָג מיט וואָס פאַראַ מיטלען ס'זאָל נישט זיין. אַרעס יידיש לשון! דערמאָרדעט פון דרויסן, געשענדעט און פאַרבלענדעט פון אינעווייניק.

בעסטע גערופן אייער

איציק מאַנגער

✱

אין פאַריזער „אַרבעטער וואָרט“ איז אין 1949 געווען אַפּגעדרוקט אַ נאָמינ „א“ „ווי איז איציק מאַנגער?“ „כ'ליי-ען יידישע צייטונגען, יידישע זשורנאַלן. ווי איז איציק מאַנגער? מ'זעט אים ניט. ס'איז פאַרשוונדן אַ גרויסער יידי-שער דיכטער, ווי איז איציק מאַנגער?“

אַבער ניו-יאָרקער ליטעראַטור-מענטשן האָבן זיך ווייניק געקומערט איבער דעם וואָס „ס'איז פאַרשוונדן אַ גרויסער יידישער דיכטער“. פּריוואַט האָבן זיי זיך פאַרענטפּערט. לעיעלעס, וואָס איז דעמאָלט געווען דער פּרעזידענט פֿון יידישן פּען-קלוב, האָט געשריבן צו י. לעפּטוויטשן: „גלייבט מיר ליבער פּריינד, ניט איך, ניט לייזויק האַלטן די שליסלען פון אַמעריקע אין די הענט. אין ווייס וועגן פּאַטס אַפּידיוויט פאַר איציק מאַנגערס קומען אַהער. אַסור אויב איך ווייס פאַרוואָס ער איז אין בעס אַויף אונדז דאָ. איך פּערזענלעך בין שטענדיק געווען דורכום פּריינדלעך צו מאַנגערן, וועמעס טאַלענט איך שעץ זייער שטאַרק. ער מעג זיין זיכער, אַז דער פּען-קלוב וועט אים מיט גרויס כּבוד מקבל פנים זיין. זאָל ער שוין טאַקע קומען“. י. לעפּטוויטש ציטירט אויך אַ בריוו פון לייזויקן, ווו ער פאַרטיידיקט זיך קעגן מאַנגערס צאַרן — „ווייל איך דערלאָז אים ניט אַריינצוקומען קיין אַמעריקע. איך פאַרזיכער אייך, אַז איך האָב ניט די שליסלען צו אַמעריקע“. פון אַן אַנדער בריוו פון לעיעלעס ציטירט לעפּטוויטש די

ווערמער: „צי מיינט מאַנגער, אז ווייל איינער איז אַ באַ-
גאַבטער פּאָעט האָט ער דאָס רעכט צו באַוואַרפֿן אַנדערע מיט
אומבאַרעכטיקטע באַשולדיקונגען“ ? (צום באַדויערן, גיט ניט
אַן לעפּטוויטש די דאָטעס פֿון די אַלע בריוו).

דער נוסח אין די דאָזיקע בריוו דערמאָנט דעם נוסח פֿון
ה. לייזיקס ענטפער מאַנגערן אין זיין עפּנטלעכן בריוו פֿון
1941.

יעקב גלאַטשטיין קאָנטראַ איציק מאַנגער

און גראַד דעמאָלט, סעפטעמבער 1948 (אין „אידישן קעמ-
פער“) קומט אַרויס י. גלאַטשטיין מיט אַ „צעשמעטערנדיקן“
אַרטיקל קעגן מאַנגערן. י. גלאַטשטיין לייקנט אינגאַנצן אַפּ
די גרויסקייט פֿון מאַנגער דעם דיכטער. ער מאַכט אים גאָר
אויס פּאָעט. ער שרייבט וועגן מאַנגערן „דעם יידישן כּאַלאַ-
דיסט“ אַז —

„ער האָט אויף אַ געשיקטן אופן אויפגעלעבט די סאַמע
פּרימיטיווסטע עלעמענטן פֿון ליד און געגעבן דעם פּשוטן
לייענער דאָס געפּול, אַז ער לייענט די סאַמע נייעסטע פּאָעזיע.

„מאַנגער האָט גענומען דאָס יידישע פּאַלקס-ליד, דעם אַלטן
באַלאַדן-טאַן, די ראַמאַנטיק וואָס האָט שוין פֿון לאַנג אויסגע-
הויכט איר אַטעם, און אין זיי אַרײַנגעשפּריצט די איינגאַרטי-
קייט פֿון אַ מענטש, וואָס האָט אַ סאַמנאַבאָליסטיש רעכט צו
זינגען פֿון וואַנדלערישן שלאָף אַרויס. קיינער וואָלט מער
נישט געוואָלט צו רייסן אויף דעם כּישוף-בעזעם פֿון די אַלטע
לידער-עלעמענטן. מאַנגער האָט עס אַבער געמאַן. — — —
זיינע נייע שלעכטע לידער, וווּ ער קומט מיט זיין גרייטן און
טרויעריקן באַגאַזש פֿון דעם צוגעגעסענעם פּאַלקסטאַן, זיינען
דער דורכפאַל פֿון אַן עלטערן דיכטער, וואָס וואָלט זיך אַליין
געוואָלט באַפּרייען פֿון דעם, אַבער אַזוי גיך ווי ער הייבט אַן
זיין ערשטן גראַם, פּליט ער גלייך אַריין אין די אַרעמס פֿון
זיין באַליבטן לעזער.

„עס האָט עמעצער שוין לאַנג באַדאַרפֿט מיט געוואָלד ראַ-
טעווען מאַנגערן פֿון זיין אייגענעם שפּילעוודיקן ליד, פֿון זיין

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

באַלאַדיסטישן טרויער, פון זיין פאַלקס-מאַטיוו מיט אַ באַרד, פון זיין אויבן-אויפיקן זינג, פון זיין איינזאַמער פאַפולאַריטעט. — — — מאַנגער מוז אויפהערן זיך אַליין איינשלעפערן מיט זיין אייגן ליד. ער מוז אַרויס אויף דער נישטערער וואַר און ריידן מענטשלעכע רייד" . . .

י. גלאַטשטיין מאַכט חזק פון מאַנגערס חומש-לידער, „די צענדליקער איבערהורונגען פון אַן איינגעשמעלטן נוסח מאַכן דעם איינדרוק פון וואַדעוויל“, זאָגט ער.

„מיין קריטיק ווידמע איך מאַנגערן מיט אַ סך ברידער-לעכער איבערגעבנקייט און באַזאָרגטקייט . . . — ראַטעווע זיך, מאַנגער. רייס אויף דיין אייגן ליד און ווער פטור פון אַלץ מיט וואָס דו האַסט אַנגעהויבן. רעכעליך קעגן דיין לייענער, זוך זיך אַפ אַ באַזונדערע, אַ פרעמדע איינזאַמקייט און פאַר-זינג אין איר מיט אַ ניי ליד, און מער פון אַלץ — הער אויף צו טריפן מיט גראַמען . . . הייב אַן אַריינקומען אין דער זאָגערישער שול.“

„מאַנגער, שטיי אויף פון האַלב-וואַך און האַלב-דרימל און הייב אַן אַריינקומען אין דער זאָגערישער שול. דאַרט כאַפט מען אויך אַמאָל אַריין זמרל, אַכער מע רעדט מיינסטנס ווערטער, ס'איז שווערער צו ריידן ווי צו זינגען מיטן געצוי-קלטן געזאַנג פון דער גאַלדענער פּאַווע. — — — דו ביסט דאָך עפעס אַ באַהעם, נעם די פיס אויף די פלייצעס און אַנט-לויף פון פאַלקסליד, פון באַלאַדע-טאַן, פון לייכטן חזק, פון צוגעשניטענעם נוסח און פון דיין לייענער. אַנטלויף צוריק צום וואַרט, וואָס האַלט אַן די ווערדע פון פּראַזע אפילו אין ליד.“

איציק מאַנגער איז געווען צופיל דיכטער ער זאָל פאַלגן די מענטאַרישע עצות פון י. גלאַטשטיין, זיינע כלומרשם-ברי-דערלעכע קריטיש-ליטעראַרישע עצות. מאַנגער איז געבליבן געטריי צו זיין אייגענעם פּאַעטישן נוסח. אפילו אונטער די באַמבארדירונגען אין לאַנדאָן, אפילו אונטער די חורבות פון

פוילן, אפילו אין זיינע ערגסטע טעג פֿון הונגער און איינ-
זאמקייט, האָט ער אין קיין איין ליד ניט געפעלשט זיין טיפע
אמונה אין „וויזיע און מוזיק“, ער איז געבליבן געטריי זיין
אידעאל וועגן מוזיק און פּאָעזיע. ער האָט קיין מאל ניט
געזינדיקט מיט זאָגעכין און מגידישער מוסר-זאָגערני, מיט
ביליקער „פיסטאָמעפעלישקייט“. ער האָט זיך ניט געשטעלט
אין פּאָזע פון אַ רעטער און ריטער פון יידישן פּאָלק און
יידישער שפּראַך, הגם ער איז געווען איר געקרוינטער מייס-
טער. ער איז געבליבן געטריי זיין ליכשאפט צום פּאָלקס-
מענטשן, צו די פּאָלקישע און מענטשישע עמאָציעס, און ער
האָט זיי געלאָזט קלינגען אין וואָרט און אין ריטעם. „זיין
לייכטער פּערז, האָט געשריבן וועגן מאַנגערן א. סוצקעווער,
מאַכט לייכטער דעם געמיט. ס'איז ווי אַ קינד, וואָס וואָרפֿט
מיט זיין שפיגעלע אַ זון-פלעק אויף אַ זקן. אַט דער זוניקער
שמייכל, וואָס איז איינער פֿון די סודות פֿון זיין מיסטעריע-
זער ליריק — און מאַנגער איז אויך ליריקער אין זיינע קלאַ-
סישע באלאָדן און חומש-לידער — אַט דאָס מאַכט אים אזוי
אייגנדיק און פּאָלקיש נאָענט“. אפילו אין זיין פּראָזע
(„נאָענטע געשטאַלטן“, דאָס בוך פון גן-עדן) איז מאַנגער
שטענדיק דער ליריקער.

און דאָס איז דער סוד פון מאַנגערס טרוימפּאלן גאַנג אין
דער יידישער ליטעראַטור, ביזן ענד פון זיין לעבן. דאָס איז
דער סוד פון זיין פּירסום און באַליבטקייט ביים גרויסן יידי-
שן עולם. זיין גאַנצע ליטעראַרישע ירושה געהערט דעם פּאָלק
און וועט פון אים קיין מאל ניט פאַרגעסן ווערן. זיין ליטע-
ראַרישע ירושה נייטיקט זיך ניט אין בעלי-עצות, און זי איז
דער עדות וועגן זיין גרויסקייט.

מאַנגער האָט זיך קיין מאל ניט געיאָגט נאָך כבוד, דאָס
פּאָלק האָט אים אַליין צוגעטראָגן כבוד און פאַרערונג. ער
האָט ניט באלאָנגט צו קיין פאַרטיי, צו קיין אַנשי-שלומנו-
חברותא. ער איז געווען „אליינעניו“ אין דער ליטעראַטור,
„אליינעניו“ אין לעבן. זיין גרויסקייט איז זיין יחוס עצמו.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

לאַנדאָן און ניו־יאָרק — סאַראַ ביטערער קאָנטראַסט!

אין לאַנדאָן — אַ פריינדלעכע אַטמאָספּערע, סיי אין די יידישע קרייזן, סיי אין דער ענגלישער ליטעראַרישער סביבה. די אויבן־דערמאָנטע אַרמור וויילי און דאָן דייווין האָבן גע- האָט צו „איציקן“, ווי זיי האָבן אים גערופן, אַ וואַרעמע חב- רישע באַציונג. דאָן דייווין האָט גערעדט וועגן מאַנגערן ווי וועגן אַן אייגענעם ברודער. מאַרגארעט און איר ברודער האָבן אים פאַרגעטערט. דייווין איז געווען דער, וואָס האָט רעקאָמענדירט און צוגערעדט דעם ניו־יאָרקער פאַרלאַג „הילל און ווענג“, ער זאָל אַרויסגעבן אַן ענגלישע איבערזעצונג פון מאַנגערס „גן־עדן בוך“, און אזא בוך איז טאַקע דערשינען, שייך אילוסטרירט און אין אַ פיינער איבערזעצונג.

אַנדערש האָט עס אויסגעזען אין ניו־יאָרק. פֿיינמלעכע, אין בעסטן פֿאַל גלייכגילטיקע באַציונגען מצד די דעה־זאָגערס אין דער יידישער ליטעראַטור. זיי האָבן נישט געפונען אין זיך גענוג העכערקייט און יתרון צו פאַרקוקן מאַנגערס ספּאַן- טאַגע הייסבלוטיקע ווערטער פון נערוועזער אויפֿרעגונג. זיי האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין איינזעעניש פֿאַר די נשמה־צאַפֿ- לענישן פון קראַנקן און באַליידיקטן דיכטער.

דער גאַנצער פּאַקטישער מאַטעריאַל, וואָס מיר האָבן גע- בראַכט אין איציקן קאַפיטל, וואַרפֿט אַ העלע שייך אויף דער ניו־יאָרקער באַציונג צום צושטאַנד פונעם צערייצטן טיגער, וואָס האָט אין אומרו זיך געוואַרפֿן פון איין ווינקל שטייג צום אַנדערן.

צי איז שיע טענענבוים, צי איז איציק גערעכט און באַ- רעכטיקט אין אַלע באַשולדיקונגען און באַליידיקונגען? צי זיינען זיינע ליטעראַרישע קאַלעגן אין ניו־יאָרק גערעכט אין זייער פאַרענטפּערונג און האַלטונג לגבי דעם מענטש און פּאַעט איציק מאַנגער? דעם ענטפּער אויף דער פּראַגע גיט אונדזער באַשרייבונג פון מאַנגערס פיינלעכן וועג אין די יאָרן 1941-1951, זיין זוכן אַ רואיקן האַפן און אַ היילונג פֿאַר די ווונדן אין זיין האַרץ און נשמה.

דער אביעקטיווער לייענער וועט שענקען פול מיטגעפיל
און סימפאטיע — דעם דיכטער און מענטש איציק מאנגער.
זיין ליד „איך אליין“ פארענדיקט מאנגער מיט שארפע
ווערטער קעגן די „ניט-פארגינערס“ —

וואס אנשטאט זיך צו פארמעסטן אין געיעג,
האבן זיי אפט געמאכט שטרויכלען דעם רייטער אויפן פערד.

אבער וואס ווייטער קומט צוריק זיין בארואיקונג און זיין
גלייבן אין זיך, און ער פארגעסט צוביסלעך די עוולות פון די
ניט-פארגינערס, און אין זיין ליד „אנאקרעאן איז אנגעבלאזן
אויף די פייגל“ הערן מיר שוין מילדע, שיינע און גרויסמוטי-
קע ווערטער:

איך וויל זיי ניט שעלטן. כ'האלט ניט פון קללות.
נאָר ברוגז בין איך און באליידיקט בין גאָר.
מיין קללה וועט האלטן, דו מענסט גלייבן דעם אלטן,
איבער ווינטער בין איבער אַ יאָר.

אין קאנאדע

סוף 1948 איז א. מאנגער געווען עטלעכע וואכן אין שווייץ אין א סאנאטאריע. י. לעפטוויטש, וועלכער איז געווען דער לאנדאנער רעפרעזענטאנט פון „אזע“ און „ארט“, האט גע- מאכט די געהעריקע ווענדונג צו „אזע“ אין זשענעווע, און „אזע“ האט דורכגעפירט דאס איינארדענען מאנגערן אין א סאנאטאריע. לעפטוויטש האט אויך געשריבן וועגן דעם צום שווייצארישן פען-קלוב, — זיי האבן אויפגענומען מאנגערן און ארויסגעוויזן אים געהעריקע אויפמערקזאמקייט. מיר האבן אין א פריערדיקן קאפיטל ציטירט מאנגערס בריוו צו טענעני- בויען ווו ער שרייבט וועגן זיין געזונט-צושטאנד און וועגן דער סאנאטאריע.

א. מאנגער הערט ניט אויף צו טראכטן וועגן פארלאזן לאנדאן און זיך אריבערציען קיין ניו-יארק. דער אדוואקאט אוקען האט דורכגעפירט די פארמאליטעטן פון ענגלישער בירגערשאפט פאר מאנגערן, כדי ער זאל קריגן א פאס אויף צו פארן קיין אמעריקע. זיין וויזע איז געווען א צייטוויי- ליקע, דערווייל האט ער געקענט פארן בלויז אין קאנאדע, מיט דער האפענונג, אז פון דארט וועט ער קענען זיך אריבערכאפן קיין ניו-יארק.

מיט פרייד און האפענונג האט מאנגער זיך געלאזט אין זיין וועג קיין קאנאדע. די סביבה און די גייסטיקע אטמאספ- פערע, וואס ער האט דא געטראפן — האבן אים דערמאנט דאס אמאליקע פוילן. עס האט זיך אים אויך איינגעגעבן צו פאר- ברענגען א קורצע צייט אין ניו-יארק. דאס אלץ האט אים שטארק דערמאנטערט, הגם ער האט ווייטער געבענקט נאך

לאנדאן. אין מאַנטרעאל איז געווען זיין אלטער פריינד מלך ראָוויטש, דער פּאָעט י. י. סיגאַל, דער אַמאָליקער פירער פון דער „קולטור-ליגע“ אין וואַרשע, — שלמה אַבראַמסאָן. די בריוו וואָס מאַנגער האָט געשריבן צו לאַנדאָנער פריינד פון מאַנטרעאל און ניו-יאָרק, האָבן געאַטעמט מיט אַ נייער אָפּ-געפרישמער שטימונג. אין יוני 1969, נאָך מאַנגערס טויט, האָט מיכאל זילבערבערג פאַרעפנטלעכט אין „טאָג מאַרגן-זשורנאַל“ פאַרגמענטן פון עטלעכע דאַמאָלסטיקע מאַנגערס בריוו (צום באַדויערן אַז דאַטעס). זיי לייענען זיך אזוי:

ערשטער בריוו פון מאַנטרעאל: „מאַנטרעאל איז אַ וואַ-רעמע יידישע שטאָט, ביבליאָטעקן, יידישע שולן און אַ ליב-שאַפֿט צו אַלץ וואָס איז יידיש. דער ישוב האָט מיך זייער וואַ-רעם אויפגענומען, קינד און קייט זינגען מייע לידער, הקיצור — ס'איז נישט לאַנדאָן.

אין ניו-יאָרק גייט אַז אַ פּאַלעמיק וועגן די חומש-לידער אין ניו-יאָרק, פרעגט אָפּ דעם קינסטלערישן ווערט פון די חומש-לידער. צביון און ד"ר מאַקס וויינרייך שטעלן זיך אויף דער פּאָזיטיווער זייט.

צווייטער בריוו פון מאַנטרעאל. „פאַראַן אַ גרויסער יידי-שער עולם, וואָס לעכצט נאָך אַ יידיש וואָרט, נאָך ער איז מיד פון דעם סוראַגאָט. ביי מיין ערשטן מאָל זיין אין ניו-יאָרק, האָב איך גערעדט פאַר פיר טויזנט מענטשן, און וואָס פאַראַ באַגייסטערונג. איך האָב נאָך אזוינס ניט געזען, אין פּוילן אָפּ-לו פאַר דער מלחמה. איך קען איצט מיט דער האַנט אויפן האַרצן זאָגן, אַז די ליטעראַטור-פּאָליטיק ביי אונדז דערהר-געט די ליטעראַטור, דעמאָראַליזירט דעם לייענער און מאַכט פון אַלץ אַ תל. איך האָב געטראָפן אַבער אויך ווונדערבאַרע מענטשן צווישן די שרייבער. אַט למשל מאַניע לייב, אַ פּאָעט פון גאַטס גענאָד, און אַ הערלעכער מענטש. יוסף ראָלניק, שוין אַריבער די 70, איין שווייגער צווישן אזוי פיל ריידער, אַבער סאַראַ פּרעכטיקער פּאָעט.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

אויסרעכענען אלע, וואָס איך האָב באַגעגנט און וואָס זיינען מיר צום האַרצן, האָט נישט קיין שיעור.

אוודאי איז מיין אַרט אין אַמעריקע, אַבער איך בענק נאָך ענגלאַנד, נישט צום ייִדישן חלילה, נאָר דעם ענגלישן ענג-לאַנד, וואָס האָט זיך מיר איינגעכאַקן אין האַרצן, מיט אזוי פיל ליבשאַפט.

איך ווייס אז פון איצט אָן און ווייטער, וועל איך שוין אַרומוואַנדערן דאָס ביסל יאַרן וואָס איז מיר נאָך באַשערט, אַבער אלע מאָל וועל איך צוריקקומען קיין ענגלאַנד. מיר חלומט זיך נאָך אלץ אַרויסצוגעבן אָן אַנטאַלאַגיע פון דער ענגלישער ליריק אין ייִדיש.

דאָ לאַכט מען אין די פּויסטן פון . . . מען האָט טענות פאַרוואָס איך דערלאָז עס. גיי דערצייל, אז איין משה עובד מיט געלט איז מעכטיקער ווי טויזנט מענטשן מיט קעפּ און אָן געלט. הכלל, איך האָב זיך פאַרפלאַפלט. אל דאָס גומס איך. א. מאַנגער."

א בריוו פון ניו־יאָרק. „ערשט צוריק געקומען פון קאַלי-פאַרניע, באַזוכט דעטראַיט און טשיקאַגאָ. ליידער מוז איך אַריין אין אַ סאַנאַטאָריע, ווער ווייסט אויף ווי לאַנג. מיינע לונגען האָבן זיך ערנסט צעשפּילט, און איך האָב געמוזט אי-בעררייסן מיין לעקציע-טור איבער אַמעריקע. איך האָף צו זיין אין אַפּריל אין לאַנדאָן.

מיינע איינדרוקן פון אַמעריקע זיינען ווונדערבאַרע, ס'איז אַ ווונדערלעך לאַנד.

גריסט אלעמען, פאַרשטייט זיך נישט משה עובד מיט זיינע . . . אל דאָס גומס א. מאַנגער."

דער „קענעדער אַדלער“ האָט אויפגענומען דעם גאַסט מיט אַ ברייטן אויפריכטיקן ברוך הבא. אין זיין לייט-אַרטיקל „טאַג איין טאַג אויס“ שרייבט י. ר. (ראַבינאָוויטש) — דעם 16טן אַפּריל, 1951:

„איציק מאנגער. דארף מען אים ערשט „אדווערטיזן“?
ווי פאר וועמען. פאר די וואס האבן געלייענט זיין פרעכטיקע
ליריק אין פארשידענע אויסגעמייסטערטע פארמען. איז שוין
דער נאמען איציק מאנגער אליין כולל אלע סופערלאטיוון,
וואס מיר שפיליען געוויינלעך צו צום נאמען פון א שרייבער
מיט גרויסן טאלאנט. אין זיין פאל וועט קיין שום סופערלא-
טיוו נישט זיין איבערטריבן. — — — אין יידיש-לעבנדיקן,
יידיש-ריינדיקן און יידיש-טרוימענדיקן יידנטום פון פוילן
פארן הורבן, האט איציק מאנגער געהאט זיין ארט און אויך
זיין דאנקבארע אוידיטאריע: די יידישע מאסן אין פוילן הא-
בן דערפילט אין אים זייער געניאלן טרובאדור, דעם יידישן
מייסטער-זינגער פאר עקסעלאנץ, וואס האט זיך אין דער
שפעטער שעה פון פארן מכול, באוויזן צו זיי מיט א געמייס-
טערטער באלאדע, וואס כאטש איר לירישע געדאנקלעכקייט
איז טיף ווי דער ים, טראגט זי פונדעסטוועגן מיט זיך אלע
זיבן חנען פון פאלקסטימלעכער פשמות. — — —

זיינען געקומען ווילדע רוצחים און אומגעבראכט מאנגערס
פאלק, און ער אליין, האבנדיק ווי דורך א נס זיך געראטעוועט
פון די מערדערישע הענט צו די פריינדלעכע ברויטישע אינ-
דזלען, האט אין די דארטיקע יודן, ליידער, ווי ער זאגט,
געפונען א שבט אשר לא ידע את יוסף, ס'איז נאך א גליק,
וואס א פריינדלעכע נישט-יידישע האנט האט זיך צו אים
אויסגעשטרעקט אין זיין טראגישן עלנט און אים צוזאמען-
געפירט מיט דער פרעמדער אבער זייער רייכער ענגלישער
קולטור-וועלט. ער האט זיך אויסגעלערנט גענוג ענגליש צו
האלטן פארטראגן פאר ליטעראטור-סטודענטן אין אקספארד
און האט אויך ווי א דארשטיקער געטרונקען פון די ניי-גע-
עפנטע קוואלן פון ענגלישער ליטעראטור און קונסט. ס'האט
שוין איין מאל געהאלטן אזוי ווייט, אז מאנגער האט שוין
שיר „אריינגעשיקט א גט“ דער יידישער ליטעראטור, אבער
די יידישע ליטעראטור האט זיך בשום אופן נישט געוואלט גמן
מיט אים. זי קען אים שוין אויסגעבונדן מיט אלע זיינע „שט-
קעס“ און ווייס, אז מיט אים דארף מען נאך האבן א ביסעלע
געדולד און מע וועט זיך שוין ווי עס איז איבערבעטן און
איינלעבן.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

און כך הוזה, אין דער רייכקייט פון דער (פאַר אים) פרעמ-
דער וועלט האָט ער זיך מיט אַמאַל דערפילט אַרעם ווי די
נאַכט, ווייל . . . ווי זינגט זיך דאַרטן אין פאַלקסליד: „וואָס
טויג מיר דער שיינער וויינגאַרטן, אַז נעמען קענען מיר זיך
נישט“ . . . איציק מאַנגער וועט אַוועקגיין פון יידיש? ער מעג
שוין בעסער פרווון אַוועקגיין פון זיך אליין. קען ער עס ?

דער פאַקט וואָס ער האָט איינגעלייגט וועלטן מ'זאַל פאַר
אים מעגלעך מאַכן קומען אַ קוק טאַן אויפן יידישן לעבן אין
אַמעריקע — לאַז זיין דערווייל כאַטש אַ קוק טאַן — ענט-
פערט שוין מיט קיילעכדיקן „ניין“ אויף דער פראַגע, צי קען
מאַנגער אַוועקגיין פון זיך אליין . . .

און עס האָט זיך פונקט געמאַכט, אַז אונדזערע איז די
ערשטע שטאַט, וווּ מאַנגער האָט געמאַכט זיין ערשטן אַפ-
שמעל אויף זיין איצטיקן באַזוך אין דער נייער וועלט. ווייל
פריינד, אויף דער איניציאַטיווע פון דעם דיכטער מלך ראַ-
וויטש, זיינען געווען די וואָס האָבן פאַר אים מעגלעך געמאַכט
די נסיעה צו אונדזערע ברעגן, וווּ עס געפינען זיך נאָך גענוג
מענטשן וואָס ווייסן פון יוספן און אויך פון איציקן, זיי ווייסן
אַפילו אַז ער, איציק מאַנגער, האָט מיט זיין נבואה-ליד „עקי-
דת-איציק“ שוין אין יאָר 1932 פאַרויסגעזען, אַז יצחק-איציק
וועט מוזן אויף דאָס ניי גיין צו דער עקידה און אַז דאָס מאַל
וועט שוין דער גוטער מלאך נישט קומען גענוג אין צייט
אַפצוהאַלטן דעם חלף פון שעכטן דעם קרבן. — — —

שלום לך, איציק מאַנגער ! מיר וואַלטן אייך געגעבן דעם
שליסל צו דער שטאַט ווען מיר זאַלן אים האָבן אין אונדזער
באַזיץ. אַבער זייט וויסן, אַז איר זענט ביי אונדז סיי ווי אַ
זייער חשובער און אַנגעלייגטער גאַסט.

אין אַ באַזונדערער נאַטיץ ווערט געמאַלדן: „היינט דער
פייערלעכער קבלת-פנים לכבוד דעם דיכטער איציק מאַנגער.
הונדערטער לייענער און פאַרערער פון באַליבטן דיכטער
וואַרטן מיט אומגעדולד אויף דעם גרויסן ליטעראַרישן יום-
טוב, וואָס די יידישע פאַלקס-ביבליאָמעק גרייט צו לכבוד דעם
דיכטער צו זיין קומען קיין מאַנטרעאַל אויף אַ וויזנט. דער

פייערלעכער קבלת-פנים וועט פארקומען אין זאל פון נייעם ציוניסטישן ארבעטער-צענטער, און וועט זיין די ערשטע עפנטלעכע אונטערנעמונג, אויף וועלכער דער חשובער פאעט איציק מאנגער וועט אויפטרעטן מיט ליד און ווארט. בא-גריסן דעם ליבן גאסט וועלן די אנגעזעענע שרייבער-פאעטן י. י. סיגאל און מלך ראויטש. דער פארזיצער פון אונט וועט זיין דער היגער קולטור-טוער שלמה אבראמסאן.

זייער אינטערעסאנט איז די מעלדונג פונעם מאנגער-אויפנעם-קאמיטעט: „הונדערטער ענטוואססן פון דער יידי-שער ליטעראטור האבן אויפגענומען מיט גרויס צופרידנקייט די ידיעה, אז איציק מאנגער קומט קיין קאנאדע אויף א לענגערן באזוך. חוץ אן אויסגעצייכנטער און אריגינעלער דיכטער, איז אויך איציק מאנגער א גלענצנדער און ביז גאר אינטערעסאנטער רעדנער אויף ליטערארישע טעמעס. כדי צו געבן א מעגלעכקייט, אז מאנגער זאל געהערט ווערן אוי-מעטום אין קאנאדע, האט זיך דער קאמיטעט, וואס האט אים פארבעטן, פארשטענדיקט מיט דעם דיכטער, און געבעטן ביי אים א רשימה פון די טעמעס אויף וועלכע ער קען האלטן לעקציעס. אט איז די רשימה: (1) דער יידישער פאלקס-אנעק-דאט; (2) דאס יידישע פאלקסליד — אן עסטעמישע אפשאצונג; (3) פאלקלאר און ליטעראטור; (4) יידיש — א שוואנען-געזאנג פון אן אלט פאלק; (5) גויים און יידן, יידן און גויים אין די רעספעקטיווע ליטעראטור; (6) אויטא-פארטרעט — דאס ווערן פון א יידישן פאעט; (7) פאעטן דורך די דורות, וואס זענען מיר נאענט, און פארוואס; (8) יידיש טעאטער אדער דער גראמעסקער סטיל ווערסום דעם קלאסישן סטיל פון אנדערע פעלקער.“

אין דעם דאזיקן פראגראמען-פראיעקט שפיגלט זיך אפ דער גאנצער א. מאנגער. דאס אליין איז א שטיק אויטא-פארטרעט. מיר זעען דא א סעריע פראבלעמען פון דער יידישער ליטערא-טור און פאעזיע, פון יידישן פאלקלאר און טעאטער, וואס באשעפטיקן שטארק דעם דיכטער. ער האט א סך צו זאגן אוי-בער די אלע פראבלעמען, ער וויל זיך אויסרעדן דאס הארץ, איינשמעלן א נייעם קאנטראקט מיטן יידישן לייענער. דער

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

דיכטער האָט זיך אליין אַנטפלעקט אין אַט דעם רעפּעראַטן-
פּראָגראַם. „ידיש — אַ שוואַנען-געזאַנג פון אַן אַלט פּאַלק“
— דאָס איז אַ גייע, דערמונטערנדיקע שטימונג ביים דיכ-
טער. מאַנגער איז אויפן וועג פון גייסטיקער רעהאַביליטאַ-
ציע, זיינע ווונדן גייען דורך אַ פּראָצעס פון היילונג, געזונט-
מאַכונג.

**

לאַמיר פּאַרענדיקן דאָס קאַפיטל מאַנטרעאַל מיטן דערציילן
אַן עפּיזאָד, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אַט-
מאַספּערע, וועלכע מאַנגער האָט געטראָפּן אין קאַנאַדע .

אין מאַנטרעאַל האָט זיך מאַנגער געטראָפּן מיט אהרן
שוסטער, זיין אַלטן באַקאַנטן פון די יוגנט-יאָרן. אין אַ גרויסן
אַרטיקל געדרוקט אין קענעדיער אָדלער דעם 9טן מאי 1969,
שוין נאָך מאַנגערס טויט, דערציילט אַ. שוסטער אַ סך אינ-
טערעסאַנטע זכרונות וועגן מאַנגערן כּלל און וועגן זיין פאַר-
ברענגען אין קאַנאַדע (זומער 1951) בפרט:

„איציק מאַנגער, דערציילט אַ. שוסטער, איז געקומען קיין
מאַנטרעאַל פון לאַנדאָן, ענגלאַנד . . . מאַנגער איז געווען
אויסגעפּוצט אין זיינע בגדי דלות, אַלאַ מאַנגער. אין אַן אַלטן
קאַסמיום פון מיתח-משונה-קאַלירן, שייך אויך פון זעלבן סאַרט,
אויפן קאַפּ זיין באַרימטן קאַפעליוש, וואָס איז אויף אים גע-
זעסן ווי אַ פּויגל אויפן קאַפּ. דער קאַפּ פאַרוואַקסן מיט גע-
דיכט-געקרייזלטע האָר, וואָס האָבן עדות געזאָגט אז זיי זיי-
נען שוין לאַנג ביי קיין שערער ניט געווען. נאָכן ערשטן
דורכשמועסן זיך וועגן געמיינשאַפּטלעך אַלמע באַקאַנטע פון
רומעניע און בעסאַראַביע, האָבן אידן אים פאַרבּעטן אויפן
באַרבּער-בענקל און גענומען ברענגען זיין אויסערלעכן אויס-
זען אין אָרדענונג. — — —

„דעם זעלבן טאָג איז מאַנגער אויך געווען מיין גאַסט צו
מיטאַג. געזאַנגען עסן זיינען מיר אין אַ רעסטאָראַן. צו מאַנ-
גערס גליק האָבן מיר אין רעסטאָראַן געטראָפּן זיך מיט אַ
יידן אַ מוקיר תּלמידי חכמים, אַ יידישן קולטור-מעצענאַט...

האבן מיר זיך שוין געזעצט עסן אלע דריי ביי איין טיש, א מין שלשה שאכלו במזומן . . . נאך מיטאג האט דער קולטור-עסקן פארבעטן מאנגערן צו זיך אין אפיס אריין. ווען ער האט מאנגערן אין א פאר שעה ארום צוריקגעבראכט צו מיר אין פלאץ, איז מאנגערן נישט געווען צו דערקענען. א. מאנ-גער איז געווען אויסגעפוצט אין נייע מלבושים און נייע שוך, א נייער קאפעליוש, ווי מען זאגט — פון קאפ ביז די פיס".

*

ווי געזאגט, איז מאנגער דערוויילע וואס געווען א קורצע צייט אין ניו-יארק. דאס איז געשען אדאנק די באמיונגען פון „ידיש-נאציאנאלן ארבעטער פארבאנד“, וועלכער האט אויסגעארבעט פאר מאנגערן א צייטווייליקע אריינקום-וויזע קיין ניו-יארק. די וויזע איז געווען גילטיק אויף דריי חדשים. סוף אפריל 1951 קומט פאר אן אויפנאמע פאר מאנגערן אין רוזוועלט-אוידיוטאריע, ניו-יארק. א גרויסער עולם איז געקומען באגריסן דעם דיכטער. רעדעס האבן געהאלטן ד"ר שאצ-קי, י. גלאטשטיין, לואי סיגאל א"א. במשך די פאר וואכן האט מאנגער באוויזן צו האלטן עמלעכע רעפעראטן, ארגאניזירט דורכן פארבאנד. ווען די וויזע האט זיך געענדיקט, איז מאנגער געקומען קיין מאנטרעאל.

אין ניו-יאָרק

נ. כאָנן האָט אונטערגענומען אַן אַקציע אין ניו-יאָרקער „אַרבעטער-קאָמיטעט“ און אין קאַנאַדער „אַרבעטער-קאָמיטעט“, און נאָך צענדליקער פּערווענלעכע אינטערוויענצן, האָט זיך אים איינגעגעבן צו באַקומען אַ שטענדיקע ווייז פאַר מאַנגערן.

מאַנגער איז געקומען קיין ניו-יאָרק. די באַגעגעניש פון דער ליטעראַטור־שער משפּחה מיט מאַנגערן איז געווען אימפּאַזאַנט. עס איז געשאַפן געוואָרן אַן אויפנעם-קאָמיטעט. י. גלאַטשטיין א"א האָבן געשריבן ברוך-הבא-אַרטיקלען. מ'האַט איינגעאַר-דנט באַנקעטן און געהאַלטן רעדעס. אין אַ בריוו צו י. לעפּט-וויטש שרייבט מאַנגער: „די אַלע צרות, וואָס איך בין אויס-געשטאַנען האָבן זיך אָפּגערופן אויף מיין געזונט און אויף מיין צוגאַנג צו מענטש. נאָר לאַמיר האָפּן, אַז איצט וועט עס דורכגיין בשלום. זינט פּוילן האָב איך נישט באַגעגנט אַזאַ ליב-שאַפט. טויזנטער און טויזנטער יידן קומען הערן מייןע רע-פּעראַטן און פּאַרלעזונגען. די יידישע שרייבערס האָבן אַ ווונ-דערלעכע באַציאונג. מיט לייוויק, אַפּאַטאַשו, לעיעלעס טרעף איך זיך. און מיט מאַני לייב. סאַראַ ווונדערלעכער מענטש! איך האָב אים זייער ליב באַקומען, ווי אַן אייגענעם ברודער. כ'האַב אויך זיך זייער באַפּריינדעט מיט מ. נאַדירס אלמנה (וואָס איז שפּעטער געוואָרן מאַנגערס פּרוי—ח.ש.ק.). ווען קומט איר קיין אַמעריקע? שרייבט מיר אַן“ (פאַרעפנטלעכט נאָך מאַנגערס טויט אין דער צייטונג דאָס פּרייע וואָרט, מאַרץ 1969).

א צווייטן בריוו ציטירט לעפטוויטש אין זיין אויבן-דער-
 מאנטן ענגלישן ארטיקל „איציק מאנגער אין לאנדאָן“. ביידע
 בריוו האָבן נישט צום באַדויערן קיין דאַטעס. מאַנגער
 שרייבט: „מיין פאַרברענגען אין אַמעריקע זעט אויס ווי אַ
 יום-טוב. ווען איך וואַלט געקומען אַהער מיט 20 יאָר פריער...
 אַזוי פיל ווי ניין טויזנט מענטשן זיינען געקומען הערן מיך
 אין ניו-יאָרק. און דריי אַדער פיר טויזנט אין פילאָדעלפיע און
 לאַס אַנדזשעלעס. אַבער מיין געזונט האָט זיך איינגעבראַכן,
 דער רעזולטאַט פון מיינע יאָרן פֿון נויט און מאַסערן זיך אין
 ענגלאַנד. אַבער איך וועל קומען צוריק קיין לאַנדאָן, איידער
 איך וועל פאַרן קיין ישראל. אַמעריקע איז אַ נייע, דינאַמישע
 וועלט. אַבער איך האָב אַלץ ווייטער ליב דאָס אַלטע, פעסט-
 איינגעוואַרצלעטע ענגלאַנד, זיין פֿאַלק און קולטור“ (דאָס איז
 ניט דער אַריגינאַל פון מאַנגערן, עס איז לעפטוויטשעס ענגליש
 און מיין איבערזעצונג צוריק אויף ייִדיש — ח. ש. ק.).

אין פֿאַריקן קאָפיטל האָב איך ציטירט בריוו וואָס מאַנגער
 האָט געשריבן צו לאַנדאָנער פריינד וועגן זיין באַזוך אין
 קאַליפֿאָרניע, דעטראַיט, שיקאַגאָ. זיינע איינדרוקן פון אַמע-
 ריקע זיינען געווען ענטוואַסטיש.

ווען די יום-טוב-מעג אין ניו-יאָרק זיינען אַריבער, האָט
 זיך אָנגעהויבן דאָס אַלטע מאַטערניש. אין אַ בריוו געשריבן
 אין גאַנצן אויף ענגליש, שרייבט מאַנגער צו לעפֿטוויטשן
 (סוף 1952): „איך מוז זיך שאַפן אַ ביסל געלט, נישט קיין סך
 נאָר צו קענען זיך היילן פון מיין קרענק, איך מוז זיך איינשאַפן
 אַ ביסל געלט, גענוג, און איך זאָל קענען לעבן. איך ווער על-
 טער, איך בין שוין באַלד 52. — — — איך טראַכט אַז מיין
 קבר דאַרף זיין אין ענגלאַנד, אין דער געבענטשמער ערד, וואָס
 איך האָב געפונען צו שפעט. אַבער איך האָב דאָס לאַנד ליב
 מיט דער ליידנשאַפט פון אַן אַלטן ליבהאַבער.“

א. מאַנגער זוכט פאַר זיך אַ שמענדיקע טריבונע, און דאָס
 זאָל אויך זיין פאַר אים אַ מער-ווייניקער געזיכערטע און שמענ-
 דיקע איינקונפט אין זיין אַרעמען בודזשעט. אַ קורצע צייט
 אַרבעט ער אין טאַג מאַרגנזשורנאַל.

אין די קרייזן פון „ארבעטער-רינג“ און פון „סאָציאַליסטי-שן פארבאנד“ געפינט ער אַן אַנהאַלט און אַ וואַרעמע באַ-ציאונג. אזוי למשל, מיט אַ פאַר יאָר שפּעטער, האָט דער ביל-דונגס-קאָמיטעט פון אַרבעטער-רינג אַראַנזשירט פאַר מאַן-גערן אַ לעקציע-טור אויף די חדשים יאַנואַר, פעברואַר און מאַרץ 1956, אין 15 שטעט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אין דער מעלדונג וועגן דאָזיקן טור זיינען אויך אָנגעגעבן די טע-מעס פון מאַנגערס רעפּעראַטן. די טעמעס זיינען: (1) די הער-שעלע אָסטראָפּאָלער לעגענדע (סאָציאַלע און דראַמאַטישע מאַטיוון אין יידישן הומאַר); (2) די כעלמער לעגענדע (גראַ-טעסקע און פּילאָזאָפּישע מאַמענטן אין יידישן פּאָלקלאָר); (3) פון גאַלדפּאַדען ביי גאַלפּאַדען (וועגן יידישן טעאַטער, טע-אַטער-סטיל און דערגרייכונג); (4) די באַלאַדע — די וויזיע פון בלוט (די באַלאַדע ביי יידן און ביי אַנדערע פעלקער); (5) אויף אַ קליינער אַרעמער פּידל האָב איך אויסגעשפּילט אַ וועלט (וועגן אַברהם רייזענס גאַנג אין דער יידישער ליטעראַטור); (6) דער פּאַעט און דאָס ליד (וועגן מאַניע לייב און די יונגע); (7) פּרזעס אויגן (פּרץ דער וויזיאַנער); (8) נאָר איין מאָל שלום עליכם (דאָס אַוניווערסאַלע ביי שלום עליכם); (9) דער הילפ-לאָזער בונטאַר (דאָס ליריש-גראַטעסקע און סאָציאַלע ביי משה לייב האַלפּערן). — אויך די דאָזיקע סעריע רעפּעראַטן איז זייער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר מאַנגערן בכלל און פֿאַר זיין דע-מאָלסטיקן גייסטיקן צושטאַנד.

א. מאַנגער ווערט אויך אַ מיטאַרבעטער פונעם זשורנאַל פון דעם סאָציאַליסטישן פארבאנד, דער וועקער, וואָס זיין רעדאַקטאָר איז געווען י. לעווין-שאַצקעס. אין נומער פון ערשטן מאַרץ 1955 לייענען מיר די דאָזיקע נאָטיץ פון דער רעדאַקציע: „מיר זיינען צופרידן מיטצוטיילן אונדזערע לייע-נער, אַז אַנהייבנדיק פון דעם נומער וועלן אין אונדזער וועקער ווערן פעריאָדיש געדרוקט אַרטיקלען פון באַרימטן יידישן פּאַעט און שריפּטשטעלער איציק מאַנגער — איבער ליטעראַ-רישע שאַפונגען.“ און שוין אין זעלבן נומער לייענען מיר אַ רעצענזיע פון מאַנגערן איבערן בוך פון יעקב פאַט „שמועסן מיט יידישע שרייבער“. אינטערעסאַנטע באַמערקונגען לייע-

גען מיר דא וועגן יעקב גלאטשטיין און זיין אינטערוויו מיט
י. פאטן:

„אלץ דינג וואס דער דאזיקער באגאבטער פאָעט שרייבט
און דערציילט, הערט זיך מיט אינטערעס . . . צווישן די אלע
אינטערעסאנטע זאכן וואס ער דערציילט, „פאלעמיוזרט“ ער
מיט עמעצן. אזש צוויי מאל דערמאנט ער אין זיין אינטערוויו,
אז „פאָעזיע איז נישט קיין פאָעטיש בהמהלע, וואס מעקעט
צו דער לבנה“. איז מיר א שאַד די האַמלעט-פאָעז מיט וועל-
כער יעקב גלאטשטיין יינגלט זיך און איך וויל אים קאָרע-
גירן כדי נישט קאָלע צו מאַכן זיין אינטערעסאנטן שמועס.

„אויב אן אמתער פאָעט וועט זיך צורירן צום בהמהלע,
וואס מעקעט צו דער לבנה, וועט ער דערשפירן דעם גאַנצן
שטומען ווייטיק פון דער קרעאַטור אן לשון, וואס טענהט
צו א קאלטן נישט-פילנדיקן ליכט, און ס'וועט ווערן נישט
נאָר פאָעזיע, נאָר גרויסע פאָעזיע. און פאַרקערט, אויב אַ
באַראַבאַנשטיק וועט זיך צורירן צו אים אַליין, דעם באַראַ-
לעווער מיין איך, וועט מער ווי פוסטע רעטאָריק נישט אַרויס-
קומען“.

דא האָבן מיר אַ קורצע שאַרפֿע און גייסטרייכע אַנטקעגן-
שטעלונג פון די שעפּערישע מעטאָדן פון די צוויי דיכטער —
איינער דער „זינגער“, דער צווייטער — „דער זאָגער“. מיר
האַבן שוין די דאָזיקע טעמע באַהאַנדלט גענויער אין אַ פּאָ-
ריקו קאַפיטל.

דעם 28טן מאי 1961 איז איציק מאַנגער אַלט געוואָרן
60 יאָר.

אין דעם וועקער פון ערשטן מאי 1961 איז אַפּגעדרוקט אַן
אַרטיקל פון אַברהם שולמאַן וועגן דעם דיכטער, און אויך די
ווייטערדיקע באַגריסונג צו איציק מאַנגער אין נאַמען פון
דער רעדאַקציע: „דער וועקער איז שטאַלץ מיט דער פּרי-
ווילעגנע צו האָבן איציק מאַנגער אַלס שטענדיקן מיטאַרבּע-
טער און צו טיילן מיט די וועקער-לייענער דעם הויכן גענוס
פון מאַנגערס פּרעכטיקע שאַפּונגען. די רעדאַקציע פון וועקער

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

באגריסט האַרציק דעם גרויסן יידישן פּאָעט צו זיין 60סטן געבוירן-טאָג און ווינטשט אים — אין נאָמען פון דער יידי-שער סאַציאַליסטישער משפּחה, וואָס שאַצט אזוי אָפּ מאַנגערס שאַפונגען — נאָך צענדליקער יאָרן פון געזונט און שאַפן-דיקן לעבן.

נאָך מיט עטלעכע יאָר פאַר דעם האָט דער „איציק מאַנ-גער יובל-קאָמיטעט“ אַרויסגעגעבן דעם גרויסן באַנד „איציק מאַנגער — ליד און באַלאַדע“ (1952, קאַרגע 500 זײַ). דאָס איז געווען פאַר מאַנגערן אַ גרויסע פּרייד און באַפּרידיקונג. אין זיין נאַכוואַרט ביים סוף פון בוך שרייבט א. מאַנגער: „א דאַנק דעם אַלגעמיינעם איציק מאַנגער-יובל-קאָמיטעט. אַ פּערזענלעכן דאַנק צו מינע פּריינד, דעם פּאָעט מאַני לייב, די שריפטשטעלער נ. ב. לינדער און יצחק האַראָוויטץ, דעם דיכטער נחום באַמוז, דעם שריפטשטעלער יעקב פאַט, דעם פּריינד יוסף קאַטשער, און אַלע די, וואָס האָבן מיטגעהאַלפּן אז דאָס בוך זאָל דערשיינען. אַ באַזונדערן דאַנק דעם פּריינד מאַריס קאַפּלאַן פון לייקווד, פאַר זיין באַדייטנדע ביישטייע-רונג, וואָס האָט מעגלעך געמאַכט דאָס דערשיינען פון דעם בוך. אַ האַרציקן דאַנק פּריינד ישראל לאַנדאָן פאַר זיין מי, דאָס בוך זאָל אויסזען וואָס שענער.“

אין אַ בריוו, סוף 1952 שרייבט מאַנגער צו לעפּט-וויטשן וועגן דעם דערשיינען פון זיין בוך: „דאָס בוך וועט זיין דאָס שענסטע וואָס איז ווען אַרויס אויף יידיש . . . איין ייד וואָס איז געקומען צו מיינעם אַ רעפּעראַט האָט געגעבן 2 טויזנט דאָלאַר פאַרן בוך און ער איז שטאַלץ דערמיט. איך האָב אַ סך כבוד, מ'איבערזעצט מיך, אָבער קיין פעני פאַר מיר. צו לעבן קריג איך דערפון ניט. פאַרשטייען די מענטשן נישט אז אַ פּאָעט איז נישט קיין מלאך ? אז איך דאַרף אויך האָבן צו לעבן.“

דאָס גרויסע בוך איז אַן אַפּקלייב פון מאַנגערס לידער און באַלאַדעס געשריבן אין די יאָרן 1920-1950. דאָס בוך איז סיי לויטן אינהאַלט, סיי לויט דער אויסערלעכקייט געוואָרן אַ צירונג אין דער יידישער ליטעראַטור. צענדליקער אַרטיקלען

זיינען געשריבן געוואָרן צום דערשיינען פון בוך. דאָס בוך האָט באַקומען די לואים לאַמעד-פּרעמיע. דער שרייבער פון די שורות האָט אין בונדישן זשורנאַל „אונזער צייט“ פאַר-עפנטלעכט אין 1952 זיין ערשטע גרויסע אָפּהאַנדלונג וועגן מאַנגערן. אין די ווייטערדיקע יאָרן האָב איך פאַרגעזעצט מיינע עסייען וועגן מאַנגערן, און דאָס האָט געבראַכט אין 1968 צו דער אומפּאַסנדיק-סומאַרער אַרבעט „איציק מאַנגער“ (אַרויסגעגעבן דורכן „ציקאַ“-פאַרלאַג).

אין ניו-יאָרק איז ווי שוין דערמאָנט, אַ לענגערע צייט אָנגעגאַנגען אַ גרויסער וויכוח וועגן מאַנגערס חומש-לידער. מיט מענות קעגן בוך איז אַרויסגעטראָטן אַברהם מענעס. פאַרטיידיקט די חומש-לידער האָבן ב. צביון, ד"ר מ. ווינרייך און ש. ניגער. „אויך די אגדה, האָט דער לעצטער געשריבן, האָט דעם חומש פאַרהיינטיקט אויף איר שטייגער, דער צאינה וראינה — אויף זיין שטייגער, און מדרש איציק (זאָגט אויב איר ווילט להבדיל) — אויף זיין שטייגער“.

**

אין נויט און איינזאַמקייט איז געפלאָסן דאָס לעבן פון א. מאַנגער אין ווייטן ווינקל פון ניו-יאָרק סי געיט, ביים ים. אַבער ס'האַבן דאָ נישט געפּעלט קיין פריינד און פאַרערער וואָס האָבן געהאַט גרויס דרך ארץ און ליבשאַפט צום דיכ-טער, און זיי האָבן געשאַפן פאַר אים אַ סך ליכטיקע מאַמענטן אין די 1950-1960 יאָרן. זיי צו פאַרדאַנקען איז אין 1961 אַרויס דער גרויסער באַנד „נאַענטע געשטאַלטן און אַנדערע שריפּטן“, געדרוקט ביי די ברידער שולזינגער, 500 זײ. אין זיין „נאַכוואַרט“ אין בוך דריקט מאַנגער אויס אַ דאַנק דעם פאַרזיצער פון דעם יובל-קאָמיטעט ד"ר שמואל מאַרגאַשעס, „וואָס האָט באַמט מעגלעך געמאַכט דאָס דערשיינען פונעם בוך“. „איך וויל אויך דאַנקען דעם ענגערן קאָמיטעט, דעם פּאָעט ל. פיינבערג, דעם פריינד איזידאָר גלאַזבערמאַן, א. אַלפּערין און אַלע די וואָס האָבן געהאַלפן צום דערשיינען פון דעם בוך“. צווישן די אַלע ווערן אָנגערופן די נעמען פון ש. באַנטשעק, ניו-יאָרק, און פון ליזאַ און ווילי שאַר און מ.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

קאפלאַן אין לאַס אַנדזשעלעס. אין יוני 1961 אַרדנט איין דער קאָמיטעט אַ גרויסן פייערלעכן באַנקעט אין סטאַטלער האַט טעל, ד"ר שלמה ביקל האַט געהאַלטן די פעסט־רעדע און באַגריסט דעם דיכטער אין נאָמען פון אַ צאָל אינסטיטוציעס און פּערזענלעכקייטן. מאַנגער האַט אויף דעם באַנקעט גע־האַלטן אַ גרויסאַרטיקן רעפּעראַט וועגן זיין גאַנג אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

צווישן אַנדערן האַט איציק מאַנגער אין זיין באַנקעט־רעדע געזאָגט:

„די ייִדישע שפּראַך איז געוואָרן אַ וויכטיקער נאַציאָנאַלער און סאַציאַלער פּאַקטאָר. אין ייִדיש האַט אויפגעוואַכט דאָס נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע געוויסן. אין דעם זין קען מען פאַר־גלייכן די פּונקציע פון דער ייִדישער שפּראַך מיט דער פּונק־ציע פּונעם תנ"כישן העברעאיש.

„אין ייִדיש האַט נאָך אַ ייִדישע מאַמע „געמוסרט“ איר קינד. אַ ייִדיש ייִנגעלע אין וואַרשע האַט זיך געשפּילט אויף דער גאַס. צוויי יונגע דייַטשע זעלנערס האָבן זיך איזדיקע־וועט איבערן ייִדישן קינד, חוּק געמאַכט פון אים, עס גע־שלאָגן. די מאַמע וואָס האַט זיך צוגעקוקט צו דעם סאַדי־טישן „שפּיל“ מיט איר קינד, איז מיטאַמאַל אַרויסגעלאָפֿן פּונעם טויער. זי האַט אויפגעהויבן דאָס צעשלאָגענע קינד. זי האַט אים צוריק אַנגעטאָן דאָס היטעלע וואָס האַט זיך געוואַלגערט אויף דער גאַס, און זי האַט געזאָגט צום קינד, נישט צו די צוויי מונדירטע דייַטשן:

— גאַי אַראָן, שפּיל זיך אין הויף און זאָ אַ מענטש.

„די סצענע האַט זיך אָפּגעשפּילט נאָך איידער מען האַט אויפגעשטעלט דאָס געטאָ אין וואַרשע. דעם עפּיואָד האַט מיר דערציילט דער קדוש אַרטור זיגעלבוים, וואָס האַט דאָס געזען מיט די אייגענע אויגן.

„קיין שום פּאַלק, וואָס האַט געלעבט אויף דעם פינצטער־סטן קאַנטינענט פון אַלע קאַנטינענטן, האַט אַזוי שאַרף אַק־צענטירט דעם „זיי אַ מענטש“ ווי דאָס ייִדישע פּאַלק — מיי

אין טאג-טעגלעכן לעבן, סיי אין זיין פאלקלאר און סיי אין זיין ליטעראטור.

„זיי א ייד“; „זיי א מענטש“; „זיי א יידישער מענטש“; „זיי א מענטשלעכער ייד“ — ווי שיין די ווערטער קלינגען אין מאמע-לשון. מען קען זיי דרייט שטעלן ווי א מאטא איבער אונדזער גאנצן שיינעם דערמארדעטן יידישן פאלקס-לעבן אין איראפע און איבער אונדזער גאנצער שיינער און טראגישער ליטעראטור.“

*

אין 1964 האט מען מאנגערן געגעבן דעם גרויסן לייזונג-פרייז אויף דער זשור-פארזאמלונג, וואס האט דאס באשלאסן, ארגאניזירט דורך דעם יידישן אלועלטלעכן קולטור-קאנגרעס, איז געווען א סך פריינד און פארערער פון מאנגערן, אבער עס האבן זיך געלאזט הערן אין צוזאמענהאנג מיט דער פרע-מיע אויך אנטי-מאנגער-שטימונגען, און איינער פון זיי האט זיך שפעטער דערלויבט צו שרייבן גראב-יונגערישע ווערטער אין זיין קאלום ...

גלייכצייטיק האט מאנגער געהאט אין יענע ניו-יארקער יארן אויך פריידיקע איבערלעבונגען. די „אמעריקן פאעטרי סאסייעטי“, וואס איר פרעזידענט איז געווען דער בארימטער ענגלישער פאעט ראבערט פראסט, האט איינגעלאדן מאנגערן ער זאל אויף זייער יערלעכן באנקעט אנטוילנעמען און פאר-לייענען זיינע לידער. די „יונסקא“ האט אין איר „אנטאלא-גיע פון וועלט-פאעזיע“ וואס דערשיינט יעדע צוויי יאר, אריינגענומען א. מאנגערס לידער. אין דעם פינפטן באנד פון איר אויסגאבע געפינען זיך מאנגערס לידער אין פראנצויזישער איבערזעצונג, באגלייט מיט אן אפהאנדלונג וועגן זיין פאע-טישער שאפונג. בכלל האבן זיך צו יענער צייט געדרוקט אין פארשיידענע זשורנאלן (ענגליש, פראנצויזיש, דייטש, פוי-ליש א"ש) * איבערזעצונגען פון מאנגערס לידער. עס דארף

(* אויף העברעיש איז ארויס: דמויות קרובות (נאענטע געשטאלטן) איבערזעצט — א. שלונסקי; משירי המגילה (די מגילה-לידער), איבערזעצט — א. אמיתי.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

אויך דערמאָנט ווערן די גרויסע אָפּהאַנדלונג פון י. לעפּטוויטש
וועגן מאַנגערן — אין דעם ניו-יאָרקער זשורנאַל „מענאַראַה“,
אין 1952. דאָ איז אויך אָפּגעדרוקט אַ צאָל זיינע איבערזע-
צונגען פֿון מאַנגערס לידער.

אין 1967 דערשיינט ווידער אין ניו-יאָרק אין י. לאַנדאָן-
פּאַרלאַג די זאַמלונג לידער אונטערן נאָמען „שטערן אין
שטויב“. אין זיין פּאַרנוואָרט צום בוך ברענגט אַרויס מאַנגער
זיינע געפילן פון אַנטווישונג. מיר לייענען דאָ: „דאָס איצטיקע
בוך הייסט „שטערן אין שטויב“ פשוט דערפאַר וויילע די
שטערן וואָס האָבן אַמאָל געפֿינקלט אויפן דאָך, וואַלגערן
זיך איצט אין שטויב. די לעצטע שפּאַצירער אויפן שטויביקן
שליאך שטעלן זיך אַפילו נישט אָפּ — אָדער זיי פאַרשטייען
נישט דאָס לשון, אָדער זיי האָבן בילכערע געשעפּטן . . .

„דער פּעריאָד פֿון מיין זיין אין אַמעריקע איז געוואָרן דער
סטערילסטער פּעריאָד אין מיין לעבן, — פֿון איין זייט אַ
דערמאָרדעטע שפּראַך, אָן איינגעשרומפּענע לשון-טעריטאָריע,
וון מען טרעט זיך ממש אויף די פינגער-אויגן מחמת ענגשאַפּט.

„אַ גראַמעסק פּאַרבייטן פון די יוצרות „ווער איז ווער“.
„שייסטערס“ און ראַכאים סקריפען מיט גענדזענע פֿעדערס אין
די „פּעיפּערס“. די מוזעס טראַגן הוילע יאַרמלקעס אָן קעפּ.
צו וואָס דאַרפן זיי עס צו אלדי גוטע יאָר ?

„דאָס בוך „שטערן אין שטויב“ דערשיינט, ווייל אַזוי האָט
זיך איינגעקעקשנט אַ ייד פון לאַס אַנדזשעלעס מיטן נאָמען
וויילי שאַר. אַ האַרציקן דאַנק אַט דעם איידעלן עקשן.

„סיי ווי סיי פיל איך ווי די שאַטנס ווערן לענגער. ס'ווערט
אַוונט. ס'ווערט נאַכט. אַ גוטע נאַכט, רבותי“.

דאָס איז איציק מאַנגערס פֿאַרגעפֿיל. די סכּנהמדיקע קראַנ-
קייט קומט אין גיכן נאָך דעם, און אין קאַרגע צוויי יאָר אַרום
— דער טויט פּונעם דיכטער.

די ציטירטע ווערטער — דאָס איז זיין געזעגענונג מיט
דער יידישער ליטעראַטור, מיט דער יידישער וועלט, מיט
זיינע פּריינד און פּאַרערער אין ניו-יאָרק.

„פעלקער זינגען“

יאָרן-לאַנג האָט זיך מאַנגער אַרומגעטראָגן מיטן פּלאַן פֿון אַ גרויסער אַנטפּלאַגניק „פעלקער זינגען“ — אַ זאַמלונג פֿון פּאַלקס-לידער פֿון פּאַרשיידענע פעלקער, אין זיין איבערזע-צונג אָדער איבערדיכטונג. דער דאָזיקער פּלאַן איז נאָר טיילווייז פּאַרווירקלעכט געוואָרן: אין דעם בוך „שטערן און שטויב“ איז דאָ אַן אָפּטיילונג טאַקע אונטערן נאָמען „פעלקער זינגען“ וואָס פּאַרנעמט קאַרגע 100 זײַ: פּאַלקסלידער — און קראַינישע, אונגאַרישע, בולגאַרישע, ליטווישע, פּראַנצויזישע, רומענישע, סערבישע, פּוילישע, ציגוינערישע, נעגערישע, אינ-דיאַנישע, יאַפּאַנישע. אַ פּרעכטיקע קאַלעקציע פֿון 56 פּאַלקס-לידער, געזאַמלט דורך איינעם, וואָס איז אַליין דער סימבאָל און מוסטער פֿון ייִדישן פּאַלקס-ליד, פֿון איינעם וואָס זאָגט וועגן זיך: „וואָס מער איך פּאַרטיף זיך אין דעם זין און דעם וועזן פֿון דער דיכטונג, אַלץ בולמער ווערט פּאַר מיר די באַ-דייטונג און די סוגעסטיווע שיינקייט פֿונעם פּאַלקסליד.“ און ווייטער דערקלערט ער אין זיין פּאַרוואָרט צו דער זאַמלונג „פעלקער זינגען“: „מיין צוגאַנג צו די „פעלקער זינגען“ איז ניט געווען קיין פּאַלקאַריסטישער נאָר אַן עסמעטישער. דערפֿאַר האָב איך, מיר דערלויבט אַ סך פֿרייקייטן — נישט איבערזעצט, נאָר איבערגעפֿאַרמט, איבערגעדיכטעט.“

אויסערגעוויינלעכער הן, צניעותדיקע שיינקייט און דיס-קרעטקייט איז אויסגעגאַסן איבער די אַלע פּאַלקס-לידער. מאַנגער האָט אין זיי אויסגעכישופּט די ליכע-געפּילן פֿון דער יונגער פּאַלקס-טאַכטער, איר פּרימיטיוון הומאַר און קאַקע-טעריי, איר זעלבסטבאַוויסמוזין פֿון איר בליענדיקער שיינ-קייט און פּרישקייט, אירע באַהאַלמענע חלומות און אָפּן-האַרציקע גלוסמונגען. דער יונגער בחור וואָס האָט זי ליב, רעדט וועגן איר ניט אַנדערש ווי:

נישט קיין ווייב האָט זיך געבוירן,
נאָר די רוז אַליין;
אין מיין חלום ביסטו, מיידל,
שענער נאָך פֿון שוין.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

דער מיידלס געטרייסטער פריינד, וואָס ווייסט אלע אירע
סודות, איז דער נאַכטיגאל און אויך דער ווינט. זי פארטרויט
פאַר זיי איר שיינעם חלום וועגן „דריי כחורים יונגע, שיינע“:

האַט דער ערשטער מיר געגעבן
אַ טיבל ווי דער הימל בלאָ.
און דער צווייטער האָט געשענקט מיר
זיבן טאַלער — סאַמע גאַלד.
און דער דריטער, און דער דריטער
האַט געזאַגט ער האָט מיר האַלט.

איר לייענט די לידער און איר קוויקט זיך — סאַראַ זיל-
בערנער ריטם, סאַראַ קלינגענדיקע שורות. איר הערט ממש
אין אייערע אויערן ווי אזוי די דאָזיקע לידער פון פרעמדע
אומבאַקאַנטע פֿעלקער ווערן געוואַנגען, זייערע מעלאָדיעס קלי-
גען אייך אין די אויערן און זיי קלינגען אַפּ אין אייער האַרצן
מיט אַ שיינעם עכאַ. די נשמה פונעם פֿאַלקס-מיידל איז לוי-
טער און קרישטאָל-ריין. זי איז אַליין אַ טייל פון דער שיינער
נאַטור אַרום, דורות אינערלעכע שיינקייט רעדן אַרום פון
איר, זי איז געבוירן מען זאַל זי האַלדזן און קושן. און וואָס
איז דער וואַנדער וואָס יונגע זין פון פֿאַלק בענקען און גייען
אויס נאָך די מיידלעך. דער פראַנצויזישער מאַטראַס זאַגט צו
זיין מיידל אז ער פֿאַרמאַגט דריי פֿאַלאַצן:

איינ פֿאַלאַץ געפינט זיך אין מילאַן,
דער צווייטער אין דער פּיקאַרדי,
דער דריטער פינקלט אין מיין האַרץ
און די קיניגן איז זי.

אַ סך מאַנגעריזם-שטאַף איז אַרײַנגעפֿלאַכטן אין די דאָזיקע
„גויאישע“ געזאַנגען. אַמאָל דערלויבט ער זיך אַרײַנצוגיסן
גאַנצענע שטיקער פון יידישן פֿאַלקס-עפֿאָס אין די סטראָפֿן
פון די פרעמדע לשונות. אזוי, דאָס פראַנצויזישע מיידל פונעם
ליד „מאַראַנצן“ ענטפערט אויף דעם יינגלס פראַגע — זאָג
מיר נאָך דו שײן מיידל, צי דו ביסט מײנע, יאָ ? — מיט די
יידישעכע פֿערזן:

די צייטיקע פירות רייסט זי אפ,
און די גרינע לאזט זי שטיין,
און אויפן וועג קיין אראם
לאזט זי זיך פריילעך גיין.

אזוי ווי אין זיין גאנצער דיכטונג, אזוי איז אויך דא מאַן-
גער הונדערט פראצענט עסמעטיש, איידל ריטמיש און ווויל-
קלינגענדיק. און איבער די אלע איבערדיכטונגען שוועבט דער
גייסט פון נאטור-געמלעכקייט. דאס רומענישע מיידל ווארט
אויף איר געליבטן און זי פארזיכערט אונדז אז

עפנט ער די ליפן קוים,
ווייס איך תיבה וואָס ער וויל.
איך פֿאַרשטיי שוין זיינע רייד,
ווי למשל סע פֿאַרשטייט
דאָס גרינע בלאַט פון עפֿליביום
דעם צייטיק־שיינעם עפֿל.

אין אַן אַנדער ליד זאָגט דער יונגער כחור ייִדישלעך:
אַ גאָט העלף דיר מיידל, בלוט און מילך

אָדער:

הייבט זי די אויגן אויף די ווילאָ
און זי זאָגט אזוי צו זאָגן . . .

און עס גלוסט זיך אויסרופן מיט מאַנגערס ווערטער: „אוי
ס'איז שוין! אוי ס'איז מלא חן“.

*

אַבער קיינער וועט נישט אזוי קלוג און טרעפלעך פֿאַר-
טייטשן די לידער פון די פעלקער, אזוי ווי דאָס טוט מאַנגער
אַליין אין זיין פֿאַררעדע צו „די פעלקער זינגער“:

„און טאַקע באמת, אזא ליד ווי דאָס בולגאַרישע פֿאַלקס-
ליד „די שיינע מאַרי“, וואָס שילדערט אזוי מייסטערהאַפט און
דיסקרעט די באַהאַלטענע ליבע פון דער דינסט מאַרי צו איר

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

באַלעבאָס, דעם האַספּאַדאַר מיכאַאיל, וועגט אַריבער גאַנצע
בענדער פון סטערילער ליריק, וואָס גייט אויף קאַטורנען (*
און טויג סוף כל סוף אויף מיטסאַט כפרות.

„און דאָס ווונדערבאַרע אַלט-פּראַנצויזישע פּאַלקסליד „דריי
מאַטראַסן“, דאָס ליד פון אַוואַנטורע, בענקשאַפט און גאַלגן-
הומאַר.

„און דאָס סערבישע „ביים שעפן וואַסער“, וואָס מאַכילי-
זירט אַ גאַנצע קאַסמישע באַוועגונג אַרום דעם אין תוך
אידיילישן דיאַלאָג צווישן דעם מיידל און דעם יונגן און אַלטן
בחור.

„און דאָס אומהיימלעך דעמאָנישע ציגיינער-ליד „דער טוי-
טער מאַן“, וואָס אַ סך ליטעראַטור-פּאַרשער באַטראַכטן, און
מיט רעכט, פאַרן אור-טעקסט צו בירגערס גראַנדיעזער באַ-
לאַדע „לענאַרע“.

*

אינעם בוך „שטערן אין שטויב“ (ניו-יאָרק, 1967) האָבן
נישט צום באַדויערן די לידער זייערע געהעריקע דאַטעס.
אַבער זיי געהערן אַלע צום ניי-יאָרקער פּעריאָד פֿון א. מאַנ-
גער. אזוי זיינען, למשל, אַן דאַטעס די ווייטערדיקע לידער:
„שטילער גאַרטן“ וואָס איז געווידמעט דעם אַנדענק פון מאַני
לייב: „מאַדאַנעק“; „צוויי סאַנעטן“ מיט אַ ווידמונג „שלוס
ראַזענפעלדן — אַ שטילע טרייסט“; „אַברהם גאַלפּאַדען אויף
דער עלטער“ — געווידמעט ד״ר שמואל מאַרגאַשעס; „די
באַלאַדע פון די וועגן“ — פאַר פּאָל גאַלדמאַן; „אַלעס פאַר
געניאָ“ — פיר לידער; „אַ ליד וועגן דין דזשאַנאַטאַן סוויפט
און דעם יידישן גראַמען-מאַכער איציק מאַנגער“ — מיט אַן
אויבערשריפט „פאַר מרס. ראָזו מאַרגאַשעס“; „לילית און
מאַניש“ — פאַר ישראל לאַנדאַן; „די באַלאַדע פונעם שטאַרכנ-
דיקן קריסטאַפּער מאַרלאַז און דער ייד פון מאַלטאַ“ — פאַר
א. טאַכאַטשניק; „צפת“ — פאַר זלמן ארן.

(*) אַקטיאַריש-שירעלעך

די אלע אויסגערעכנטע לידער געהערן לויט אלע סומנים צום ניו יארקער פעריאד.

באזונדער דארפן אויסגעטיילט ווערן די פינף צארטע לידער, וואס האבן די אונטערשריפט: סיגעט, 1958-1959. די דאזיקע לידער זיינען געהאלטן אין זייער א פעסימיסטישן טאן.

די אלטע מכשפה פון עין דור לאכט פונעם דיכטער „מיט איר איינציק-פוילן געלן צאן“:

ניין, ביסט נישט מיין טרויעריק-שיינער מלך פון אמאל —
דערגייט צו מיר ווי דורך א נעפל ווייט איר קול.
און טרויעריק שטיל: אין קרוין-זאל שטייט א ליידיקער דער
טראן...

(„נאכט-כילד“)

אינעם ליד „זינט נעכטן“ הערן מיר:

זינט נעכטן ווין איך אויף אן אנדער שטערן;
כ'האט מיטגענומען נאך מיין ליבשאפט און מיין ליד.
איז וואס אז מיין קארשינבוים האט אפגעבליט?
נאקעט שטיי איך סארן שפיגל, אן חרטה און אן טרערן.

ווי כ'בין געבוירן, ווי געוואָגלט — איך געדענק נישט מער.
פארגעסן.

כ'האט געפליקט אין מיין זכרון אלע היימישע אדרעסן.
כ'ווין איצט אויף אן אנדער שטערן, מיט מיין ליבשאפט און
מיין ליד.

אינעם ליד „איך בין עס“ („פאר זרובבל“) פארגלייכט ער
זיך מיטן הארבסט, מיטן ווילדן וואלד, מיטן שמאלן דארף-
וועג, און דאס ליד ענדיקט זיך אזוי:

כ'בין אלצדינג אין דער וועלט, און איך באזין עס —
און אלצדינג, אלצדינג וואס דו האסט געוואָגט, בין איך געוואָרן:

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

דער קליינער שפּערל אויפֿן שניי, די זילבער-גרייל אין טיפֿן
קאַרן,
דאָס גאַלדענע פּייפל אין אַ גרינעם זשאַבע-זומפּ. געפֿין עס.

**

די לידער שפּילען אַפּ מאַנגערס שטימונגען אין יענע יאַרן.
ער איז איינזאַם, אומרוזיק. ער פּילט פּאַרויס די דערנענטער-
רונג פּון דעם קרויז פּון זיין קראַנקייט, זיין טראַגישע ענדע.
עס איז דער סך הכל פּון די פּאַרלאַפּענע יאַרן. פּאַר זיינע
אויגן שטייט „אַ לידיקער טראַן“. עס זיינען אים נאָך באַשערט
עמלעכע גליקלעכע איבערלעבונגען אין מדינת ישראל, אַבער
ער ווייס — „מיין קארשן-בוים האַט אַפּגעבליט“, „דאָס
גאַלדענע פּייפל“ וועט אַנטשוויגן ווערן . . .

מאני לייב און איציק מאנגער

דעם 4טן אקטאבער 1953 איז געשטארבן דער גרויסער דיכטער מאני לייב. דאָס איז געווען איינע פון די שוידערסטע איבערלעבונגען פון איציק מאנגער אין ניו-יאָרק, און אפשר אין זיין גאַנץ לעבן. מאני לייב איז פאר מאנגערן געווען אַ האַרציקער אויפריכטיקער חבר — דאָס האָט מאנגער דער-צוילט אין זיין אַרטיקל „אַדאַנים איז מױט, וויינט און קלאַגט אַלע מױעס“. ער פאַרגלייכט דאָ מאני לייבן — דעם „וונדערלעכן שוסטער-געזעלן“ — צו זיין ברודער נאמע דעם „וונדערלעכן שניידער-געזעלן“; „איך האָב זיי ביידן ליב געהאַט, שרייבט איציק, און מיין טרויער איבער זיי איז זייער גרויס“. „און שוין דעמערט אין מיר דער אַנהייב פון אַ קלאַג-ליד איבער מאני לייבן:

איך בין געשמאַנען צוקאַפנס פון דיין אָרן,
נאָר דו האַסט דייע שיינע גרינע אויגן
געגליווערט צום לאַנד פֿון „נישט געשמויגן נישט געפֿלויגן“
און איך בין געוואָרן דיין וויינענדיקער דאָרן.

אין דעם אַנגערופענעם אַרטיקל דערצוילט א. מאנגער וועגן מאני לייבן: „די פריינדשאַפט וואָס ער האָט מיר אַרויסגעוויזן די לעצטע צוויי יאָר פון זיין לעבן איז איין הערלעכע פאַעמע. מיט אַ שטילן ציטער אין האַרצן דערמאָן איך ווי אַזוי ער, דער מױט-קראַנקער, האָט זיך געזאָרגט וועגן מיין געזונט אַפילו אין די לעצטע בריוו פון דער סאַנאַטאָריע.

„און ווי קען איך פאַרגעסן יענעם האַרבסטיקן טאָג, ווען ער האָט מיך מיט אַנדערהאַלבן יאָר צוריק אַפגעפירט אין

דער סאנאטאָריע. מיט וויפל ליבשאפט האָט ער מיך גע-
טרייבט, געטראָגן מיין שווערן טשעמאָדאָן, און נאָך איצט זע
איך די טרערן אין זיינע אויגן, ווען ער האָט מיך דאַרפן
איבערגעלאָזט.

„ווי מערקווירדיק דאָס איז, מיר האָט זיך אויסגעדאַכט
אַז די פּערזענלעכע דערינערונגען וועגן מאַני לייבן וועט מיר
זיין גרינגער אַנצושרייבן. צום סוף קומט עס מיר אַן אַ סך אַ
סך שווערער. צווישן מיר און דעם פּאַפּיר שטייען מיינע
טרערן. די טרערן קענען פּאַרלעשן דאָס געשריפּטס, אַבער
נישט די טרויער-ליכט אין מיין נשמה.“

ביי דעם אָפּענעם אַרון מאַני לייבס — האָט זיין געטרייער
פּריןד געלייענט אַ ליד פֿון פּאַרשטאַרבּענעס — „איינע פֿון
די שענסטע לידער אין דער וועלט וואָס איך קען“.

אין „צוקונפּט“, דעצעמבער 1954, האָט מאַננער אָפּגע-
דרוקט אַ ליד אונטערן נאָמען „מאַני לייבס אַרון“ (סאַנעט).

מאַני לייבס אַרון

לאַמיר טראָגן דעם אַרון פֿון אונדזער ליכטיקן זינגער
קיין נייעזשין זיין היימשיטאַט, וווּ ער איז געבוירן,
וווּ עס זיינען געבוירן זיינע ערשטע לירישע טרויערן,
און זאָל אים די ערד און דער הלום זיין גרינגער.

קיין נייעזשין, וואָס רעדסטו ? ווייזוויי, צום באַדויערן,
דאָרט ווידמען זיך בלויז אוקראַינישע שרצים,
טאָ זאָל זיין תּל אַבנב, דאָרט פּיימן העברעאישע שקצים
רומענישע הוראָס אויף ספרדישע פּלויערן *

טאָ זאָל שוין בלייבן ניי-יאָרק, אין וועמעס גיגאַנטישע מויערן
אַ פּאַלק האָט פּאַרגעסן, פּאַרראַטן, פּאַרלוירן
זיין שפּראַך און זיין שיינקייט, — די קעפּ נישט געבוירן,

(* פֿלוערנס — רומענישע פּאַסטען-פֿילעך.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפֿן

וועלן מיר די לעצטע, די געטרייסטע רימער,
באוואַפֿן ווי אַמאָל די געפאַנצערטע רימער,
אונדזער טרויעריקע שיינקייט — די שווערדן געצויגן.

*

אויף מאַנגערס ליד האָט לואי סיגאַל זיך אָפּגערופן מיט
א בריוו אין רעדאַקציע „צוקונפֿט“ (14טן מערץ, 1955).
ליבע חברים רעדאַקטאָרן פֿון דער „צוקונפֿט“.

איך געפֿין פֿאַר נויטיק צו ציען אייער אויפֿמערקזאַמקייט
צו איציק מאַנגערס ליד וואָס איז געווען געדרוקט אין ספֿע-
ציעלן נומער „צוקונפֿט“ געווידמעט דריי הונדערט יאָר יודי-
שן לעבן אין אַמעריקע. דאָס ליד רופֿט מאַנגער „מאַני לייבס
אַרין“.

קיינער קען נישט אָפּפֿרעגן דעם גרויסן טאַלאַנט פֿון איציק
מאַנגער ווי אַ דיכטער און שרייבער, עס איז אַבער אומפֿאַר-
שטענדלעך ווי אזוי דער חשובֿער דיכטער האָט זיך דערלויבט
צו באַניצן אין זיין ליד די פֿאַלגנדיקע שורות:

**„טאָ זאָל זיין תּל אביב, דאָרט פּייפֿן העברעאישע שקצים
רומענישע הויראָס אויף ספּרדישע פּלויערן“.**

וואָס מיינט אַז אין תּל אביב פּייפֿן העברעאישע שקצים ?
זאָל עס אויסגעטייטשט ווערן, אַז די וואָס ריידן העברעאיש
קענען אָנגערופן ווערן שקצים ? איז עס נישט אַ גרויסע באַ-
ליידיקונג פֿאַר דער ייִדישער יוגנט אין מדינת ישׂראַל ?

די פֿראַגע איז ווי אזוי האָט זיך די רעדאַקציע פֿון דער
„צוקונפֿט“ דערלויבט דורכצולאָזן די אויבנדערמאָנטע שורות
אין מאַנגערס ליד ? איציק מאַנגער איז באַרעכטיקט צו זיינע
שטימונגען ווען ער שרייבט לידער. די רעדאַקציע אַבער פֿון
אַזא חשובֿן זשורנאַל ווי די „צוקונפֿט“, מעג באַניצן מער
פֿאַרזיכטיקייט.

זאלן מיינע חברים רעדאקטארן פֿון דער „צוקונפֿט“ נישט האָבן קיין פֿאַריבל ווען עס ווערט געצויגן זייער אויפֿמערק-זאמקייט צו אַ פֿאַרדריסלעכן טעות, וואָס זיי האָבן געמאַכט. מיט אַכטונג, ל. סיגאַל.

דער דאָזיקער בריוו איז באַגלייט מיט אַ „באַמערקונג פֿון רעדאַקציע“:

„דער אויסדרוק „העברעאישע שקצים“ איז באַנוצט גע-וואָרן אין מדינת ישראל דורך וויכטיקע פֿערזענלעכקייטן, נאָך פֿאַר איציק מאַנגערן, זייענדיק אויסן די סאַבראַס, וואָס גייען אין די וועגן פֿון די כּנענים“.

*

איציק מאַנגער האָט הויך געשעצט דעם טאַלאַנט פֿון מאַני לייבן, זיין סטיל, זיין קינסטלערישע קאַנצעפּציע. ער האָט געפֿילט אַ קינסטלערישע קרובהשקייט מיט אים. ער האָט באַ-וונדערט זיין „גרויסע מייסערשאַפֿט“, „די פֿאַעטישע גע-שמאַלט מאַני לייב“ האָט אים געלאַקט, אַרויסגערופֿן ביי אים די אינטימסטע געפֿילן. ער איז ניט מיד געוואָרן צו ליענען מאַני לייבס לידער און אַ סך פֿון זיי געקענט אויף אויסנווייניק. די פֿערזענלעכע ליבשאַפֿט צו מאַני לייבן האָט זיך ביי מאַנ-גערן צונויפֿגעגאַסן מיט זיין קינסטלערישער פֿאַרערונג צו „אַט דעם ווונדערלעכן שוסטעריונג, וואָס איז געוואָרן איינער פֿון די גרעסטע יידישע פֿאַעטן אין דער וועלט“. ברענגענדיק אינעם אַרטיקל „אַדאַנים איז טויט“ מוסטערן פֿון מאַני לייבס פֿאַעזיע, האָט איציק מיט עקסמאַז אויסגערופֿן: „אויב דאַס איז ניט קיין אמתע פֿאַעזיע, טאָ וואָס איז עס? אפֿשר ווייסטו, אַפֿאַלאַ“? ער האָט אויסגעטייטשט די אייגנשאַפֿטן פֿון מאַני לייבס פֿאַעזיע און געהאַלטן אַז ער איז געווען „דער אידעאַ-לער פֿאַעט“, וואָס האָט פֿאַרווירקלעכט פֿאַל ווערלענס געבאַט צו פֿאַעזיע זי זאל אויסדריקן און באַשטיין פֿון „מוזיק, מוזיק איבער אַליץ“.

„מאַני לייב, זאַגט ער, איז געווען אַזאַ מוזישער מענטש און פֿאַעט. איך זאַג געווען און דאַס וואָרט געווען פֿאַרוואַנדלט

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

זיך און ווערט געוויין. ער האָט תפילה געטאָן צו די מוזעס
און די מוזעס האָבן זיין תפילה דערהערט. זיי האָבן זיך צו
אים אַנטפלעקט מיט אַלע זייערע חנען. און איינע פון זיי, מיר
וועלן זי אַנרופן די מאַני לייבישע מוזע, האָט אים אַפילו
אָוועקגעשענקט איר גאַלדענעם קאַמערטאָן.

„און דאָס יידישע וואָרט איז געוואָרן מוזיק“.

שוין גאָר יונגערהייט, ווען צו מאַנגערן זיינען דערגאַנגען
קיין יאָס, רומעניע, באלד נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה,
די לידער פון מאַני לייבן, האָט ער און זיין ברודער נאָמע „זיך
פשוט פאַרכלינעט מיט באַגייסטערונג. לידער אויסגעטאָן פון
יעדער רעטאָריק און דעקלאַמאַציע, האַלבע און דרייפערטל
— און פערטל-טענער. דער דעמערנדיקער ריטם פון מאַני
לייבישן ליד האָט גערייצט און געצויגן“. אַט דער איינדרוק און
באַגייסטערטקייט פון מאַני לייב, זיינען ביי מאַנגערן געבליבן
ביז אין לעצטן אַטעם.

אין 1961 איז אַרויס מאַנגערס גרויסער באַנד „נאַענטע
געשטאַלטן און אַנדערע שריפֿטן“. מיר האָבן דאָ מאַנגערס
עטלעכע עסייען פון קריטיש-אַנאַליטישן כאַראַקטער: משה
לייב האַלפערן, יוסף ראַלניק, ראובן אייזלאַנד, משה נאָדיר —
און אויך מאַני לייב (20 זייטן). איך נעם אַרויס עטלעכע צי-
טאַטעס פון דעם דאָזיקן עסיי — די פאַרסכהלונג פון מאַני-
גערס אָפּשאַצן און אַריינדריינגען אין תוך פון מאַני לייבס
פּאַעזיע, — פּרעכטיקע כאַראַקטעריסטיקעס, וואָס זאָגן גלייב-
ציטיק זייער אַ סך וועגן איציק מאַנגערן אליין:

„מאַני לייב האָט געהאַט דאָס פיינע אויער, וואָס האָט
דערשפּירט דעם קלענסטן דיסאַנאַנס, דעם מינדסטן קריץ, און
ער האָט עס אויסגעמיטן. דערפאַר איז זיין ליד פּערפּעקט, אַן
אַ פּגם...“

„ווי יעדער גרויסער פּאַעט, ווערט ער פאַרכאַפט נישט נאָר
פון דער וואָרט-ווירטואַזיטעט אָן און פאַר זיך. ער פּרוּווט אויך
גרייכן מיט זיין אויער צו אַ טיפּער אינערלעכער מוזיק, וואָס

ווערט באמת העלזעעריש אָדער בעסער געזאָגט — העללע-
רעריש

„מאָני לייב איז דער גרעסטער הערער אין אונדזער פּאָע-
זיע. זיין אויער האָט אויפגעכאַפּט דעם אור-אַלטן און אור-
יונגן ניגון פון דער וועלט: לעבן, ליבע און געדאַכט. די מוזיק-
קאַלישקייט איז מער ווי סתם וואָרט-קלאַנגערער ביי אים. . .
זיין ליד האָט דעם דופט פון לילאַק און אימאַרטעלן, דעם
טעם פון רויע קאַלינעס און צייטיקע קייסער-באַרן.

„לויט מײַן געפֿיל איז מאָני לייבס שעפֿערישע קרוין
— זיין ליריק. אַבער אויך איז זיין פּאָעטישער מעשה פּאַרמאַנט
ער גענוג שיינס און אייגנס, וואָס באַרייכערט אונדזער פּאָע-
טישן אוצר.“

פֿאַרלוירן זיין נאַענטסטן פֿרײַנד, ווערט מאָנגער פֿיזיש
און גייסטיק נאָך מער באַשווערט מיט בלוטיקע ווונדן, ער
פֿילט זיך מיד, אויסגעשעפּט, איינזאַם — אינמיטן פֿון אַ צע-
שמורעמטער וועלט. עס מאַטערט אים דאָס בילד:

די קברים בליען און די פֿייגל פֿליען,
אָן אַלמער ייִדישער גראָם
מיט אַ ביטער-ייִדישן טעם,
נאָר איין גאָט זאָל זיך מיען . . .

און אזוי ווי איוב אין „מאַנערס כאַלאַדע פֿון איוב דעם
תּכּוּאַה-סוּחַר“, זינגט ער מיטן „ניגון פֿון איוב אין חדר“:

בנים וואָסער שטייט אַ ווערבע,
די ווערבע איז איינגעבוּיגן,
אויף דער ווערבע זיצט אַ באַווע
מיט גרויבן, טרויעריקע אויגן.

אין מדינת ישראל

א. מאנגער הייבט אן טראכטן וועגן אריבערפלאנצן זיך קיין מדינת ישראל. ער האט שוין געהאט עטלעכע גוטע גרר-סן וועגן דעם, ווי אזוי דער יידישער עמד-עולם אין ישראל האט אויפגענומען זיינע שאפונגען. „די גאלדענע קניט“ און אנדערע אויסגאבעס האבן געשריבן וועגן מאנגערן (נומער 8 — יחיאל האפער, נומער 26 — ד"ר א. מוקדוני).

יולי-אויגוסט 1955 איז געקומען קיין ישראל צוגאסט דינה האלפערן, זי האט צונויפגעשטעלט א טרופע און אויפגעפירט מאנגערס „כישוףמאכערין“. זי האט אליין געשפילט די ראל פון דער כישוףמאכערין — די ראל מיט וועלכער זי האט זיך שטארק אויסגעצייכנט אין ווארשע (איך דערצייל וועגן דעם גענויער אין מיין בוך „איציק מאנגער“).

וועגן דינה האלפערנס פארשטעלונג אין תל-אביב שרייבט י. פאנער אין „לעבנס-פראגן“ (סעפטעמבער 1955): „מ'דארף באווייזן און אנערקענען די גרויסע אפשטרענגונגען וואס ס'האט געמאכט דינה האלפערן צו שטעלן די דאזיקע פיעסע. ס'איז געווען א ריווקאלישער שריט. אבער זעענדיק דינה האלפערן אין דער ראל פון דער באבע יאכנע, האבן מיר פאר-שטאנען אז קינסטלערישע אמביציע שטייגט אלץ אריבער. און דינה האלפערן האט געוויסט וואס זי טוט. „די כישוף-מאכערין“ ציט מאסן... דינה האלפערנס באבע יאכנע איז א קינסטלעריש געשעעניש אין אונדזער היימישער טעאטער-וועלט. יעדער קלאנג פון איר מעטאלישער מאדולירטער שטים, יעדע מינדעסטע האנט-באוועגונג אירע, אפילו איר שווייגן — זיינען קינסטלערישע קרעאציעס פון הויכער מדרגה.“

וועגן דער זעלבער פֿארשטעלונג האָט י. דאָרין געשריבן אין „די לעצטע נייעס“ (13טן יולי, 1955): „עס איז געווען אַ גרויסע פֿרייד און יום-טובֿ סיי דאָס וואָס דינה האַלפֿערן האָט אויפֿגעפֿירט „די כּישופֿמאַכערין“ און סײַ די אויפֿפֿירונג אַלס אַזעלכע, און ס׳איז אויך אַ פֿרייד וואָס נישט בלויז האָט זיך דער ווונדערבאַרער ייִדישער טעאַטער-עולם ניט אַפּגעטרייסלט פֿון דער ערנסטער, קינסטלערישער פֿאַרשטעלונג, ווי מען וויל דאָס אַפֿט איינריידן דעם ייִדישן טעאַטער-עולם, נאָר פֿאַר-קערט — ער האָט די אויפֿפֿירונג אויפֿגענומען מיט שמורעם, ווי ער וואָלט געזאָגט: גיט אונדז אַ גוטע קינסטלערישע פֿאַר-שטעלונג און מיר וועלן אייך באַלוינען.“

די כּישופֿמאַכערין (באַבע יאַכנע) איז דינה האַלפֿערנס גרעסטער ראָל, קיינער האָט זי נאָך בעסער ווי זי נישט גע-שפּילט, און קיינער דאַכט זיך האָט נאָך די ראָל נישט אויפֿ-געהאַלטן אזוי פֿריש ווי זי, וואָס האָט נאָך די ראָל געשפּילט אין פֿאַר-מלחמהדיקן פּוילן. — איר דיקציע, איר אופֿן פֿון אַרויסריידן דאָס וואָרט און דאָס מאַדולירן דאָס וואָרט — איז פֿון אַ הויכער קלאַס. און אין דער „כּישופֿמאַכערין“ דער-פֿירט זי דאָס וואָרט צו מוזיק.“

די דאָזיקע דערפֿאַלגן פֿון ייִדיש אין מדינת ישׂראל, פֿאַר-שטאַרקן נאָך די שטימונג פֿון א. מאַנגער בנוגע זײַן באַזוכן דאָס לאַנד. זײַן ערשטן באַזוך אין ישׂראל מאַכט מאַנגער אין 1958. ווען ער קומט צוריק קײַן ניו יאָרק אין 1959, שרײַבט ער צו י. לעפֿטוויטשן: „איי, די שרײַבערישע קנאה! זײַנט איך בין צוריקגעקומען פֿון ישׂראל נאָך מײַן גרויסן דערפֿאַלג, קוקן זיי אויף מיר מיט שנאה. גיי שאַף אין אזאַ סביבה.“ וועגן דעם דאָזיקן ערשטן באַזוך מאַנגערס און זײַן דרײַ-חדשמדיקן אויפֿהאַלט אין ישׂראל שרײַבט י. לעפֿטוויטש אין זײַן אויבן-ציטירטן ענגלישן אַרטיקל: „איך בין געווען אין ישׂראל ווען מאַנגער איז אַהער געקומען אין 1958. זײַנע אויגן האָבן גע-שײַנט מיט גליקלעכקייט. ער האָט אויסגעקוקט אין געזונט בעסער ווי ווען עס איז ווי איך האָב אים געקענט. מ׳האַט אים געגעבן אַ גרויסע אויפֿנאַמע, און ער איז געווען באַגייסטערט פֿון דעם. טויזנטער זײַנען געקומען אים הערן ריידן און פֿאַר-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

לייענען זײַנע לידער — אין ירושלים, תל-אָבֿיבֿ, חיפה, אין קיבוצים איבערן גאַנצן לאַנד. סאַכרעס האָבן געוונגען זײַנע ייִדישע לידער. שלום ראָזענפֿעלד האָט אין יענער צײַט גע- שריבן אין ניו יאָרקער „פֿאַרווערטס“, — האָט ער דאָס אַלץ דערקלערט מיט דעם, אַז דאָס איז געווען דער אָפרוף פֿון פֿאַלק אויף די זכרונות, וועלכע מאַנגער האָט אין זײַ אויפֿ- געוועקט וועגן דעם ייִדישן פֿאַלקס-לעבן, וואָס הימלער האָט חרוב געמאַכט אין אייראָפּע“.

מאַנגערס ערשטער באַזוך אין מדינת ישׂראל איז געווען באמת אַ גרויסע דערפֿאַלגרייכע געשעעניש. אויפֿן לופֿט-פֿאַרט האָבן מאַנגערן אָפּגעוואַרט די אַנגעזעענסטע פֿאַרשטייער פֿון לאַנד: יוסף שפּרינצאָק, ספיקער פֿון כנסת; פנחס לבון — פֿירער פֿון הסתדרות; פֿאַרשטייער פֿון ייִדישן ליטעראַטן-פֿאַראיין און פֿון „קול ישׂראל לגולה“. געקומען איז אויך מאַנ- גערס שוועסטער שײַנדעלע, מיט וועלכער ער האָט זיך נישט געזען איבער צוואַנציק יאָר. אין אַ קורצער צײַט אַרום איז מאַנגער אײַנגעלאָדן געוואָרן אין דער רעזידענץ פונעם פרע- זידענט בן צבי. אַ גרויסער קבלת פנים איז פֿאַרגעקומען אין דעם טעאָטער-זאַל „אוהל שם“ אין תל-אָבֿיבֿ. דער תל-אָבֿיבֿער אַרבעטער-ראַט האָט געהאַט אַ גרויסן אָוונט לפֿכוד מאַנ- גערן אין זײַן קולטור-הויז. פֿייערלעכע אויפֿנאַמעס זײַנען גע- ווען אין רעדאַקציע פֿון „דבר“, אין ליעסין-הויז, אין בית מוקולוב, אין בית משרניחובסקי. דער העברעיִשער אוניווער- סיטעט האָט אָרגאַניזירט בײַ זיך מאַנגערס אַ רעפֿעראַט אין ייִדיש. אין צפֿת האָט ער באַקומען די גאַלדענע עמבלעם פֿון דער שטאַט. אַלע צײַטונגען און ליטעראַרישע אויסגאַבעס זײַנען געווען פֿול מיט אַרטיקלען וועגן מאַנגערס לעבן און שאַפֿן.

✱

אַ דיסאַנאַנס אין יענער יום טובֿדיקער שטימונג האָט גע- שאַפֿן דער אינטערוויו וואָס שמעון גן האָט געהאַט מיט מאַנגערן. אין פֿאַריקן קאַפיטל „דיכטונג אין שאַטן פֿון חור- בן“ האָבן מיר ציטירט גענוי דעם דאָזיקן אינטערוויו און געגעבן זײַן אָפּשאַצונג. פֿונעם גאַנצן אינטערוויו, פון מאַנגערס

קריטיש-לימערראישן אנאליו, האָבן סענסאציע-זוכערס אַרויס-געכאַפט די איינציקע שורה: „...איצטער האָבן מיר נאָך צופֿיל פֿינט די ליטווינער, די דײַטשן, די פּאָליאַקן און די אנדערע וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין מאַסן-מאָרד“. אַט די ווערטער, אַרויסגעריסן פֿון גאַנצן קאַנטעקסט פֿון אינטער-וויו, האָט מען פֿאַרשריגן — ווער בײַזוויליק, ווער לײַכטזי-ניק, ווער צו להכעיסדיק — אַזוי ווי מאַנגער וואָלט געפֿירט אין ישׂראל פּראָפּאָגאַנדע מוחל צו זײַן, נישט צופֿיל פֿינט האָבן די מערדער פֿון ייִדישן פֿאָלק. דעם ייִדישעכסטן דיכ-טער, וואָס האָט נישט אויפֿגעהערט צו באַקלאַגן אונדזער נאַ-ציאָנאַלע טראַגעדיע, וואָס ער האָט אַזוי פֿיל קללות אויס-געגאַסן אין זײַנע לידער אויף די קעפּ פֿון די דײַטשן און אוקראַינער, — זײַנע ווערטער פֿון אינטערוויו האָט מען „גע-שטעמפֿלט“ ווי אויסדרוקן פֿון „טעמפּער אינגאַראַנץ און פֿאַר-שיכורטער אַראַגאַנץ“. ווען מען לײַענט יענע „לימערצאָרד“ הײַנט צו טאָג, פֿרעגט מען זיך: האָבן די מענטשן פֿאַרלוירן די פֿעיקייט צו באַהאַנדלען אַביעקטיוו מאַנגערס וואָרט? האָבן די פּען-מענטשן פּשוט ניט פֿאַרגונען מאַנגערן דעם גרויסן פּכוד וואָס מען האָט אים צוגעטראַגן בעת זײַן דעמאָלטיקן אויפֿהאַלט אין מדינת ישׂראל?

איך האָב אין מיין אויבן-דערמאָנטן קאַפיטל ציטירט אַ סך לידער מאַנגערס, וואָס פֿאַראייביקן און פֿאַרהייליקן די ייִדישע לידן אין יענער פֿינצטערער עפּאָכע, — זיי זײַ-נען דער אויפֿריכטיקער און האַרציקער ענטפֿער אויף די רייד פֿון מאַנגערס קטיגורם.

מאַנגערס ווערטער דאַרף מען אויפֿנעמען אַזוי ווי זיי זײַנען: טעאַרעטישע געדאַנקען פֿון אַ דיכטער וועגן די מעטאָדן פֿון דיכטונג. דער ייִדישער קינסטלער איז לגבי דער דאָזיקער פּראָבלעמען אין דער זעלביקער לאַגע און ער טראַגט די זעלביקע אַחריות אין זײַן שאַפֿן, אַזוי ווי יעדער אַנדערער קינסטלער פֿון אַלע צײַטן און פֿעלקער. מאַנגערס פּאַראַלעל-שמעלן דעם ייִדישן קינסטלער מיט לעוו טאַלסטאַי — אין הלילה נישט קיין באַליידיקונג. מאַנגער האַלט אַז „פֿאַר דער דראַמאַטישער און עפּישער פֿאַרם איז נאָך צו פֿרי בײַ אונדז“.

פֿאַר דער מעמוארן-ליטעראַטור, פֿאַר די כראַניקעס און עדות-באַשרייבונגען איז דאָס „צו פֿיל פֿינט האַבן“ די נאַציס און די אַנדערע שותפים זייערע — אַ זעלבסטפֿאַרשטענדלעכע זאָך, באַרעכטיקט פֿון אַלע שטאַנדפונקטן. אָבער פֿאַר דער קונסט פֿון עפיש-דראַמאַטישן באַראַקטער — עקסיסטירן אַנ-דערע מאַס-געזעצן און פֿאַדערונגען. פֿאַר זיי איז נאָך ניט געקומען די צייט. „ס'איז נאָך צו פֿרי זיך צו פֿאַרמעסן, צו שאַפן קינסטלערישע ווערק אויף דער דאָזיקער טראַגישער טעמע“ — אזוי ענטפֿערט מאַנגער דעם אינטערוויוער אויף זיין פֿראַגע: „זי קען היינט אַ ייִדישער שרײַבער ווייטער שרײַבן אזוי ווי ער האָט געשריבן פֿריער, איידער עס זיינען נאָך געווען פֿאַרניכטונגס-לאַגערן און גאַז-קאַמערן“. אויף דעם ענטפֿערט מאַנגער: „איצט איז די צייט פֿון קינות“. אָבער אויך צום קינות-שרײַבן באַצײט זיך מאַנגער מיט דער גרעס-טער קינסטלערישער פֿאַראַנטוואָרטונג. „דער ווערט פֿון די קינות איז אָפּהענגיק דערפֿון ווער ס'איז זייער ירמיהו!“, ער, איציק מאַנגער האָט געפרוווט אַן אַנדער מעטאָדע, ער האָט זײַנע חורבן-לידער געשריבן ממעמקים, פֿון אַ היסטאָריש-נאַציאָנאַלער פּערספּעקטיוו און מיט אַ קוק אויף דער צו-קונפֿט. נישט אַלע ייִדישע פּאַעטן האָבן געפֿונען אין זיך גע-נוג כוח צו אונטערדריקן זייערע אינסטינקטיווע אויסגע-שרייען און זייערע ספּאַנטאַנע געפֿילן — אין פּאַסיקע אָב-יעקטיוו-קינסטלערישע אויסדרוק-פֿאַרמען.

אויך אין דעם פרט איז איציק מאַנגער אין דער ייִדישער פּאַעזיע אַן אויסנאַם, אייגנאַרטיק, שפּאַנט מיט זײַן אייגענעם דרך.

*

די באַשרייבענע אַנטי-מאַנגערישע שטימונגען האַבן נישט געשמערט אויפֿצונעמען דעם דיכטער מיט גרויס פֿאַד סײַ בײַ זײַן פֿאַרלאַזן ישׂראַל. לײענען מיר אין אַ ייִדישן זשורנאַל פֿון תּל-אַבֿיבֿ: „דינסטיק, דעם 28סטן מײַ (1958) איז פֿאַרגעקומען אַ גרויסער מאַנגער-אַוונט אין „אוהל“, אונטערן ערן-פּראַטעקטאָראַט פֿון בילדונגס-מיניס-טער.

טער זלמן ארן און סוכנות-פֿארזיצער זלמן שזר. משה ערעם האָט געפֿירט דעם פֿאַרזײַן. ער האָט געלייענט באַגריסונגען פֿון ד״ר יחיאל האַפֿער, מ. גראַסמאַן — „היימיש“ און פֿון דער קורסקי-ביבליאָטעק. ס׳האַט גערעדט א. סוצקעווער, און ס׳האַט גערעדט און געלייענט דער גאַסט, דער זאַל איז גע-ווען איבערגעפּאַקט. — מאַנגער איז געוואָרן אויפֿגענומען דורכן נשיא, און דערנאָך אויך דורך דעם שר עבודה מ. נמיר... מאַנגער איז געוואָרן אויפֿגענומען פֿון דער הסתדרות אין תל-אַבֿיבֿ, אין חיפה, רחובות און אין דעם אוניווערסיטעט אין ירושלים. ער האָט שוין געהאַלטן עטלעכע רעפֿעראַטן וועגן גאַלדפֿאַדען און ייִדישן הומאָר״.

אויף דער אויפֿנאַמע אין אגודת העתונאים האָבן גערעדט דן פינעם, י. זרובבל, מ. חלמיש, א. ש. יוסיפֿון, א. וו. יאסני. י. זרובבל האָט זיך געזעגנט מיט מאַנגערן אין די פֿייערלעכע ווערטער: „יא, איציק מאַנגער האָט זיך דאָ „געוואָלגערט“, אַבער ווי אין דער היים — אין וואַרעמקייט, האַרציקייט, ליבע. ניין, אזוינס האָט ער אין דער פֿרעמד קיינמאַל נישט פֿאַרזוכט. — אונדז האָט שטאַרק פֿאַרדראַסן וואָס בעת די עשור-פֿייערלעכקייטן איז פֿאַרשעמט געוואָרן די ייִדישע שפּראַך פֿון די מיליאָנען ייִדן וועלכע האָבן מיט זייער קדושה, מהרה און גבורה משפּיע געווען אויפֿן אויפֿקום און קיום פֿון מדינת ישראל. איז אונדז באַשערט געוואָרן אז דורך איציק מאַנגערס באַזוך זאַל אַט די פּגימה אויף דער ישראל-זון אַראַפּגעווישט ווערן. ווייל איז איציק מאַנגערן, וואָס ער האָט זוכה געווען צו ווערן דער שליח מצווה פֿון ייִדיש אין יאָר פֿון דער גאולה-פֿייערונג. און ווייל איז אונדז וואָס מיר זײַנען געווען ראוי צו דער דאָזיקער מזלדיקער שעה, און געוויסט ווי מקבל פּנים צו זײַן אַט דעם שליח אין זײַן שליחות. איציק מאַנגער, זײַט געבענטשט צו אײַער קומען און צו אײַער פֿאַרלאָזן ישראל! על דעת הקהל ועל דעת המקום הנני נפֿרד מהמשורר איציק מאַנגער: בואך וצאתך לשלום!“

**

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

אין 1961 באַזוכט מאַנגער אַ צווייטן מאָל דאָס ישראל-לאַנד. עס חזרט זיך איבער די זעלבע ענטוויאָסטישע אויפֿ-נאַמע מצד פֿאַרשידענע שויכטן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקער-רונג. תּל-אַבֿיבֿ, ירושלים און צפֿת באַערן אים מיט מעדאַלן ווי אַן ערן-בירגער. אין „יער הקדושים“ פֿאַרפֿלאַנצט מאַנגער אַ בוים צום אַנדענק פֿון די זעקס מיליאָן אומגעבראַכטע יידן. איציק מאַנגער רופֿט אים צום עולם: „חברים, אויב איר וועט זען אַ פֿויגל אויף מיין בוים, זייט וויסן אַז דאָס בין איך — ס'איז מיין גילגול“.

דער פּרין-פֿאַרלאַג אין תּל-אַבֿיבֿ האָט אַרויסגעגעבן אַ פּראַכט-באַנד פֿון מאַנגערס שאַפֿונגען אונטערן נאָמען „ליד — באַלאַדע — דערציילונג — שיר-בלדה-סיפור“ (ייִדיש און העברעיִש). די באַזוכן אין ישראל האָבן אַנגעפֿילט מאַנגערס האַרץ מיט גרויס פֿרייד און גליקזאַמקייט. אין אַ בריוו צו לעפֿטוויטשן שרײַבט ער: „לויטן בילדונגס-מיניסטער פֿון ישׂ-ראַל, האָט קיין שום העברעיִשער פּאָעט נישט געהאַט דאָס וואָס איך. ווער שמועסט נאָך אַ ייִדישער. איך בין געוואָרן דער ערן-בירגער פֿון צפֿת, און איך האָב די איינלאַדונג דאָרט צו וווינען. דער מעיָאָר פֿון חיפה האָט מיר פֿאַרגעשלאָגן אַ ווילאַ אויפֿן כּרמל. איר האָט געטאָן אַ גרויסן פֿעלער, וואָס איר זענט ניט געבליבן אין ישראל נאָך אַ טאָג און נישט געזען דעם יום-טובֿ פֿון אַ גאַנץ לאַנד“.

די פֿייערלעכע אַקאַדעמיע פֿאַר איציק מאַנגערן אין תּל-אַבֿיבֿ צו זיין 60-יאָרִיקן יובּל, איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ נאַציאָנאַלן יום-טובֿ. דער גרויסער זאַל פֿון הבימה-בנין איז געווען איבערגעפֿולט. „דער גאַנצער אַוונט, דערציילט ש. ראָ-זענפֿעלד („פֿאַרווערטס“ דעם 10טן דעצעמבער 1961), איז געשטאַנען אונטערן צייכן פֿון יום-טובֿ פֿון איין זייט און פֿון חשבון הנפֿש פֿון דער צווייטער זייט“. דער געזעלשאַפֿטי-לעכער קאָמיטעט וואָס האָט איינגעאַרדנט אַט דעם קבלת פנים, איז באַשטאַנען פֿון די פּראַמינענטסטע פֿאַרשטייער פֿון געזעלשאַפֿטלעכן לעבן און פֿון קולטור און ליטעראַטור אין ישראל. פּראָפֿ. סדן האָט זיין רעדע געווידמעט דער ייִדישער שפּראַך און דער ראַל פֿון מאַנגערן אין דער ייִדישער שאַפֿונג

— א דיכטער „וועלכער האט גענומען פֿעלזן פֿון פֿאלקסטימ-
לעכקייט און האט זיי פֿאַרוואַנדלט אין איידעלן מעטאַל“. דער
דיכטער א. שלאַנסקי האט געזאָגט: „מאַנגער האט דערהויבן
די מאַטיוון פֿון פֿאלקסטימלעכקייט צו דער העכסטער מדרגה.
דאָס געזאָנג פֿון מאַנגערן איז אַ געזאָנג פֿון „לא אמות כי
אחיה“, אַ געזאָנג פֿון אומעטיקער נשמה אָדער פֿון פֿריילעכן
טרויער, ווײַל ער אליין, דער דיכטער, פֿאַרמאַגט אַ גרויסן
הויפֿן פֿון פֿריילעכן טרויער“. י. האַפֿער האט געזאָגט: „מאַנ-
גער האט זיין טאַלאַנט באַקומען במתנה פֿון אויבערשטן,
און ער האט געשעפֿט מיט פֿולע הויפֿנס פֿון דער דאָזיקער
מתנה“. דער העברעישער שרײַבער און קריטיקער עזריאל
אחמני האט געזאָגט: „מאַנגער איז ווי אַן אלכעמיקער: צו
וואָס ער רירט זיך צו, ווערט פֿאַרוואַנדלט אין הערלעכער
פֿאַעזיע“.

מאַנגער אליין האט געהאַלטן אַ דערהויבענע שיינע רעדע:
„איך בין דאָס דער טראַגישער פֿאַעט, וואָס האט פֿאַרלוירן
זײַן עכאַ — האט אַ טיף גערירטער אָנגעהויבן מאַנגער זײַן
רעדע, — ווײַל אין פֿאַלק און אין זײַן שפּראַך ליגט דער עכאַ
פֿון פֿאַעט. אונדזער ייִדישע שפּראַך איז ניט אונטערגעגאַנג-
גען, חלילה, ניט ווי אַלט לאַטייניש אָדער אַלט גריכיש. ייִדיש
איז דערמאַרדעט געוואָרן אין מיטן גאַס דורך די דײַטשע
מערדער, צוזאַמען מיט די מיליאָנען וואָס האָבן ייִדיש גע-
רעדט, ייִדיש געוויינט, ייִדיש געלאַכט, ייִדיש געצווייפֿלט און
אויף ייִדיש געהאַפֿט. סך הכל האט די מאַדערנע ייִדישע לי-
טעראַטור אין מזרח-אײראָפּע געלעבט אַ 37-38 יאָר און במשך
פֿון דער דאָזיקער קורצער צײַט זײַנען אומגעהויערע רײכע
אוצרות געשאַפֿן געוואָרן אין פּראָזע און אין ליד. ס'איז די
פֿליכט פֿון מדינת ישׂראל אײנצוקערפּערן די דאָזיקע אוצרות
אין אַלגעמײנעם נאַציאָנאַלן לעבן פֿון פֿאַלק און זיי פֿאַרוואַנד-
לען אין אַ קוואַל פֿון אײנספּיראַציע.“

„מען קען ניט אַריבערשפּרינגען איבער דורות. אַלץ וואָס
איז געשאַפֿן געוואָרן דורך ייִדן אין אַלע עפֿאַכעס, אויף אַלע
שפּראַכן, אין אַלע לענדער איז אַ נאַציאָנאַלע גאַנצקײט און

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

עס טאר קיין טראַפן דערפֿון ניט פֿארלוירן גיין. ווייל אלץ געהערט דעם פֿאַלק:

„אונדזער פֿאַלק איז גרויס און מיר מעגן דערמיט שטאַל-צירן. אַט נעמט די דייטשן, די רוצחים פֿון אונדזער פֿאַלק: וואָס איז דער ליטעראַרישער הויכפונקט פֿון זייער שאַפֿונג? די מעשה מיט ד"ר פֿאוסט, וואָס האָט פֿאַרקויפֿט זיין נשמה דעם שטן. ווען מען וואַלט אונדזער ליבן, פֿאַלקסטימלעכן, תמימותדיקן און אזוי שווער געפרוּווטן טוביה דעם מילכיקן פֿאַרגעלייגט אַזא געשעפֿט, ער זאל פֿאַרקויפֿן די נשמה דעם שטן, וואַלט ער אָנגעשפיגן אין פנים יענעם, וואָס וואַלט אים אַזא פֿאַרשלאַג געמאַכט. ווייל ביי אונדז יודן איז מענטשלעך-קייט דער העכסטער אידעאַל“.

ש. ראָזנפֿעלד פֿאַרענדיקט זיין באַשרייבונג: „אַט אזוי, אין אַ געהויבענער שטימונג, האָט דער טרויעריקער פֿאַעט פֿלר צים געפֿונען זיין עכאַ. דער עכאַ האָט זיך געטראַגן פֿון די הערצער פֿון הונדערטער דאַנקבאַרע פֿאַרערער, וועלכע האָבן צווישן זייער אַרעמען געפֿעק געבראַכט מיט זיך פֿון זייערע אויסוואַנדערונגס-לענדער קיין תּל-אַבֿיבֿ — אויך אַ ייִדיש ליד, אַ מאַנגערישן, פֿאַלקסטימלעכן ניגון“.

ישראל האָט מאַנגערן ווייטער געצויגן צו זיך — דאַס לאַנד, די מענטשן, די געשאַפֿענע לעבנס-באַדינגונגען פֿאַר אים, די פּאַפּולאַריטעט און דער גרויסער כּבֿוד וואָס מ'האַט אים געגעבן. נאָך דעם ווי ער האָט פֿאַרבראַכט אין לאַנד אַן ערך 3 חדשים, קערט ער זיך אום קיין ניו-יאָרק.

אַ דריטן מאל פֿאַרט מאַנגער קיין ישראל אין 1963, אויך איצט פֿאַרבלייבט ער דאָ אין לאַנד נאָר אַ פּאַר חדשים. זיין פֿערטע רייזע קיין ישראל מאַכט ער אַדורך אין יולי 1965, — און די רייזע האָט זיך געענדיקט פֿאַטאַל: אינגאַנצן אין אַ וואַך אַרום נאָכן קומען קיין ישראל, האָט אים געטראַפֿן דער פּאַראַלימס-אַטאַק (סטראַאָק). מען האָט תּיכּף אַרויס-גערופֿן געניען, און זי איז מיט אים פֿאַרבליבן די חדשים אויגוסט 1965 — מערץ, 1966. ער האָט דורכגעמאַכט אַ היי-

לונגס-קורס אונטערן אויפזיכט פֿון די בעסטע דאָקטוירים, און ער האָט זיך געפֿילט אַלץ בעסער, אויף אַזויפֿיל, אַז נאָך די עטלעכע חדשים, האָבן די דאָקטוירים דערלויבט אים צו נעמען קיין ניו-יאָרק, אונטער דער אויפזיכט פֿון געניען. אַבער ווייזט אים, פֿאַר זײַן אַרגאַניזם איז דאָס געווען אַ צו שטאַר-קער אויפֿרודער, און אין אַ וואָך אַרום נאָך זײַן קומען קיין ניו יאָרק באַפֿאַלט אים דער צווייטער אַטאַק. מען האָט אים איינגעאַרדנט אין בית אברהם-שפיטאַל, מאַנגער איז געלעגן אין אַ פרעכטיקן צימער, געניע איז ניט אַפּגעטראָטן פֿון אים. אין עטלעכע וואָכן אַרום ווערט באַשלאָסן נעמען איציקן צו-דיק קיין ישׂראל, אין דער האַפֿענונג אַז דאָרט וועלן פֿאַר אים געשאַפֿן ווערן די אידעאַלסטע באַדינגונגען. און אַזוי קומט זײַן פֿינפֿטע רייזע קיין ישׂראל, דאָס מאַל אין אַ קראַנקן צוש-טאַנד. אַ באַקאַנטער דאָקטער פֿאַרט מיט זיי מיט, אין עראָפּ-לאַזן ווערט דער קראַנקער באַזאַרגט מיט אַלע מעגלעכע באַ-קוועמלעכקייטן. דאָס איז געווען אין סעפטעמבער 1966, דעם דיכטערס לעצטע רייזע קיין ישׂראל. אויפֿן לופֿט-פֿאַרט האָט אים אַפּגעוואַרט אַן אַמבולאַנס, צוויי חדשים איז ער געלעגן אין די גרעסטע שפיטאַלן פֿון לאַנד, און נאָך דעם האָט מען אים איינגעאַרדנט אין ד"ר פֿאַן וויזעלס גדרה-סאַנאַטאָריע.

דער קראַנקער איציק מאַנגער איז געלעגן פּאַראַליזירט, אַבער זײַן פּאַפּולערקייט אין לאַנד איז געוואַקסן. נאַענטע פֿרײַנד האָבן נאָך פֿאַרגרעסערט זייער זאַרג וועגן דעם דיכ-טער. ער איז געווען כּנים פֿולן באַוויסטזײַן — האָט מען זיך באַמיט פֿאַר אים צו שאַפֿן ניט נאָר מאַטעריעלע הילף, נאָר אויך מאַראַלישע אונטערשטיצונג. מ'האַט געוואַלט, ער זאַל וויסן אַז פֿרײַנד פֿאַרלאָזן אים ניט, פֿאַרגעסן אים ניט.

*

אין 1967 און אין 1968 זײַנען לכּבוד און לטובַת דעם קראַנקן מאַנגער פֿאַרגעקומען צוויי גרויסע אונטערנעמונגען, מיט דער חברישער באַטייליקונג פֿון די גרעסטע קינסמלער אין לאַנד. ביידע אַונטן האָט אַרגאַניזירט שלום ראָזענפֿעלד.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

ער און מ. צאנני זינגען געווען די צערעמאניע-מייסטערס אויפן ערשטן אָונט; אויפן צווייטן אָונט — ש. ראָזענפֿעלד. ביידע אָונטן זינגען פֿאַרנעקומען אין היכל התרבות און זינגען אַדורך מיטן גרעסטן דערפֿאַלג. די פראַגראַם פֿון ערשטן אָונט איז באַשטאַנען פֿון צוויי טיילן: (1) רעציטאַציע, געזאַנג און מוזיק — חנה ראַווינאַ, ווילי גורליצקי, נחמה הענדל, מאיר מאַרגאַליס א"א אין העברעיִשן טייל; שמעון דושיגאַן, א. גאַל-דין אין ייִדישן טייל, חנה ראַווינאַ האָט רעציטירט אויף ייִדיש מאַנגערס ליד „ב'האָב זיך יאַרן געוואַלגערט". (2) פֿראַגמענטן פֿון די מגילה-לידער, מיטן אַנטייל פֿון ליליען לוקס, פסח בור-שטיין, מייק בורשטיין א"א.

דער צווייטער אָונט איז פֿאַרגעקומען דעם 2טן אַפּריל 1968 מיט אַן ענלעכער פראַגראַם. אויך דאָ זינגען געווען אַ סך נומערן אויף עברית און אויף ייִדיש, לידער אונטערן טי-טול „מאַנגעריאַדאַ" האָט פֿאַרגעטראַגן יוסף בולאַוו.

אַ גאַר גרויסער טריומף איז אין 1965-1966 געווען די אויפֿפֿירונג פֿון די מגילה-לידער, אין עקספּערימענטאַלן מעאַ-טער אין יפו. אין מיין בוך „איציק מאַנגער" דערצייל איך גע-נוי וועגן דעם ווי אזוי די דאָזיקע פורים-שפּיל-אויפֿפֿירונג האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ קינסטלערישע און קולטור-געזעלשאַפֿט-לעכע געשעעניש. איך ברענג דאַרטן אויסצוגן פֿון די באַ-גייסטערטע אַפּשאַצונגען וועגן אַט דער פֿאַרשטעלונג — אין דער ייִדישער פרעסע. אַ לאַנגע צייט זינגען די מגילה-לידער-פֿאַרשטעלונגען געגאַנגען איבערן לאַנד ישראל, דער דערפֿאַלג איז געווען פֿאַנטאַסטיש. אַפֿילו דער יונגער דור סאַכרעס איז פֿאַרכאַפט געוואָרן פֿון גרויסער התלהבות און בני יעדער געלעגנהייט געזונגען שטיקער פֿון די מגילה-לידער. לויט דער פֿעסטשטעלונג פֿון צענדליקער באַגלייבטע קריטיקער און פּו-בליציסטן, האָט זיך אין יענע יאַרן אַנטוויקלט אין ישראל אַן אמתער איציק מאַנגער-קולט.

די זעלבע טרופע האָט שפּעטער מיט גרויס דערפֿאַלג און לאַנגע וואַכן געשפּילט די מגילה-לידער אין ניו-יאָרק. די זעל-בע ישראל טרופע האָט אין מיי 1968 געשטעלט די מגילה-

לידער אין בוענאס איירעס. די ארטיקע קהילה האט ארויס-
געוויזן א סך פארשמענדעניש פאר דער אונטערנעמונג, און
אויך מאטעריעל געהאלפן אז די פארשמעלונגען אין מעאמער
„ארגענינא“ זאלן אדורך מיט דערפאלג. עטלעכע וואכן האבן
בוענאס-איירעסער יידן געלעבט מיט דער גרויסער מעאמרא-
לישער געשעעניש, אומעטום האט מען געהערט די זיסע מע-
לאדיעס און לידער פון איציק מאנגער. די יידישע פרעסע
איז געווען פול מיט באגייסטערטע ארטיקלען. די מעלעוויזיע
האט געגעבן פראגמענטן פון דער פארשמעלונג.

*

איציק מאנגערן איז נישט באשערט געווען צו זען אט
די גרויסע דערגרייכונגען פון זיינע מגילה-לידער און בייא-
זיין בני די אלע אויסדרוקן פון כבוד און ליבשאפט.

2 יאר מיט 3 חדשים איז איציק מאנגער געלעגן א פא-
ראליזירטער, אן לשון, אן פעיקייט צו שרייבן, — אבער די
גאנצע צייט ביים פולן פארשטאנד און באווסטזיין. ער האט
ניט אפגעלאזט געניען פון זיך אויף קיין מינוט, זי האט פאר-
שטאנען אלע זיינע ווונטשן, א סך אים פארגעלייענט און
דערציילט, אכטונג געגעבן אויף אים ווי די בעסטע קראנק-
שוועסטער. און דא אין דער גדרה-סאנאטאריע איז געקומען
דעם 21סטן פעברואר 1969, פארנאכט, דער אויסלייזדיקער
טויט.

*

אין 1968 איז אין ישראל פראקלאמירט געווארן א „אי-
ציק-מאנגער-פרייז“ פאר דער יידישער ליטעראטור. דער קא-
מיטעט וואס האט אנגעפירט מיט דער זאך איז באשטאנען
פון שזר, אשכול, גאלדע מאיר, נחום גאלדמאן, מאיר ווייס-
גאל, עגנון, ראוינא, סדן א"א. ביים פייערלעכן עפנטלעכן
אנאנסירן די עטאבלירונג פונעם פרייז, האט שזר געזאגט:
„דער דיכטער איציק מאנגער איז געקומען צו אונדז אין דעם
הארבסט פון זיין לעבן. מיר האבן אים געקענט אין זיין פרי-“

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפֿן

לינג. איצט זעען מיר אים — אַלט און קראַנק. מיר ווינטשן אים פֿון דער טיפֿעניש פֿון אונדזער האַרץ, ער זאָל געזונט ווערן. אַפֿילו איצט, ווען ער איז זייער קראַנק, האָט ער — אויב ניט ער גופֿא, איז זײַן ווערק — מצליח געווען צו אַנט-פלעקן זיך פֿאַר דער יוגנט פֿון ישראל, ער האָט געוואַרעמט און משפּיע געווען די הערצער מיט די מאַנגער-אַוונטן וואָס מיר האָבן דאָ געהאַט. איך וויל איבערשיקן דורך זײַן פֿרוי, וואָס געפֿינט זיך איצט דאָ מיט אונדז, דאָס וואָרט פֿון האַפֿע-נונג אַז ער וועט קומען צו אַ רפֿואה שלימה און ער וועט קענען הנאה האָבן פֿונעם גרויסן דערפֿאַלג וואָס ער האָט דאָ געווינען. ער האָט דערגרייכט די הערצער פֿונעם פֿאַלק אין ישראל."

מאיר ווייסנאל, דער באַקאַנטער עסקן און בויער פֿון וויצמאַן-אינסטיטוט אין רחובות, דערציילט אין זײַן אויטאָ-ביאָגראַפֿיע „מײַן לעבנס-געשיכטע" — ווי אַזוי עס איז גע-קומען צו דער פֿראַקלאַמירונג פֿונעם מאַנגער-פֿאַנד: „ערב דעם 20-יאַריקן יוביליי פֿון דער מדינה האָב איך פֿאַרגעשלאָגן די מענטשן פֿון „מלכות", אַז איינער פֿון די ישראל-פֿרײַזן זאָל צוגעטיילט ווערן דעם לירישן פֿאַעט איציק מאַנגער פֿאַר זײַן בײַשטייערונג צו דער ייִדישער ליטעראַטור. די ישראל-פֿרײַזן וואָס ווערן פֿאַרטיילט אין יום העצמאות, ווערן געגעבן פֿאַר-שיידענע אַקאדעמישע, וויסנשאַפֿטלעכע און ליטעראַרישע דערגרייכונגען... ווען איר ליענט מאַנגערן, פֿילט איר ווי זינגענדיק און טאַנצענדיק. אין יענער צײַט איז מאַנגער געווען האַפֿענונגסלאָז קראַנק.

„די קאָמיסיע וואָס האָט געדאַרפֿט באַשטימען די פֿרײַזן, האָט געהאַלטן בניִים מסכים זײַן, ווען דער סעקרעטאַר וועל-כער איז — איך באַדויער דאָס צו זאָגן — געשטיצט געוואָרן דורך געוויסע זייער אָנגעזעענע העברעיִשע שרײַבער, האָט געדראָט אַז ער וועט רעזיגנירן און מאַכן אַן עפֿנטלעכן סקאַנדאַל. די מלחמה איז פֿון דאָס נײַ אָנגעגאַנגען. איציק מאַנגערן איז ניט צוגעטיילט געוואָרן קיין פֿרעמיע... איך בין אַוועק צום פֿרעזידענט פֿון דער מדינה און האָב אים געזאָגט, אין ייִדיש, אַז דאָס איז ניט אַנשטענדיק, אַז דאָס איז אַ חרפה,

פראווינציעל אאז"וו. זלמן שזר איז, ווי באקאנט... איינער פֿון די פֿינפטע שריפטשמעלער בני יודן... איך האב אים גע- זאגט, אז איך בין גרייט צו שאפֿן מיט מינע אייגענע מיטלען אן איציק מאנגער-פֿרניז פֿאר יידישער ליטעראטור, אויב ער וועט איינשטימען איבערצונעמען דעם ערן-פֿארזיץ פֿון קא- מיטעט. ער האט באלד אויפֿן אַרט אַנגענומען... דערנאָך בין איך געגאנגען צו ש. י. ענגון און האב אים דערציילט מיין געשיכטע... איז זיין ענטפֿער געווען גאר אינטערעסאנט: „מיינט איר ניט, אז עס וואלט געווען משונהדיק פֿאר מיר אַנצושליסן זיך אין אַ קאָמיטעט פֿאַר ייִדישער ליטעראַטור?“... איך האב אים געזאגט: „מר. ענגון, דא איז קיינער גישטאָ אַחוץ אייך און מיר. איר ווייסט, אז איר שרײַבט ייִדיש, נאָר אויפֿן פּאַפּיר קומט עס אַרויס העברעיִש“. זיין איינציקער ענט- פֿער איז דאן געווען: „אויב איר האט זיך גענומען די טירחה צו קומען פֿון רחובות קיין ירושלים און מיך בעטן, — ווי אזוי קען איך אפּזאגן?“.

איך האב צוגעגעבן צום קאמיטעט לוי אשכול, גאלדע מאיר, זלמן אראנע (דעמאלסדיקער בילדונגס-מיניסטער), דעם מאלער ראובן רובין; שלום ראזענפֿעלדן; איינעם פֿון די רע- דאקטארן פֿון „מעריב“, איציק מאנגערס א נאָענטער פֿרײַנד וועלכער האט כמשך פֿון יאָרן זיך אָפּגעגעבן מיט העלפֿן דעם פֿאַרנאַכלעסיקטן און אַרעמען פּאַעט; און אליעזר רובינשטיין, ענגונס ייִדישן איבערזעצער, וועלכער איז געוואָרן סעקרעטאַר פֿונעם קאָמיטעט.

„איז דער צייט ווען עס זיינען פֿאַרטיילט געוואָרן די ערשטע פֿרניזן, איז איציק מאנגער שוין געווען אַ שוכן עפֿר. די ערשטע לאורעאטן פֿון דעם פֿרניז זיינען געווען אברהם סוצקעווער און אהרן צייטלין. אַ ספּעציעלע פרעמיע פֿון צען טויזנט פֿונט איז צוגעטיילט געוואָרן מאנגערס פֿרוי, וועלכע האט איבערגעגעבן דאָס געלט דעם העברעיִשן אַוניווערסיטעט אין ירושלים פֿאַר גרינדן אַ מאַנגער-אַרכיוו.“*

* „פֿאַרווערטס“, מערץ 15, 1973. — געקירצט דורך מיר. **עד כאן** (אויטוביוגראפֿיה) ירושלים, ספֿרית „מעריב“ 314 עמודים.

די יידישע ליטעראטור אין טרויער

תל-אביב

מ. גראס-צימערמאן — „ביים ארון פון איציק מאַנגער“:

„די גאסן זיינען מונקל מיט טויזנטער יידן, וואָס שטייען אַרום בית משערניכאָוסקי, דאָס הויז פֿון העברעישן שרייב-בער-פֿאַראַיין. דאָרט איז אַוועקגעשטעלט פֿאַר דער לוויה דער אַרון פֿון איציק מאַנגער. ביים אַרון זיצן געניע מאַנגער און שיינדעלע, מאַנגערס שוועסטער, און אַרום שטייט אַן ערד-וואַך פֿון יידישע שרייבער.

„דער נשיא פֿון דער מדינה איז געקומען צו דער לוויה צוזאַמען מיט פֿרוי שזר. געווען זיינען אויך דער קולטור-מיר-ניסטער און גאַלדע מאיר, און דער בירגערמייסטער פֿון תל-אַביב יהושע ראַבינאָוויטש, יידישע און העברעישע שרייבער, לערער, קולטור-טוער, פֿראַפֿעסאָרן פֿון די אַוניווערסיטעטן און מאַסן פֿאַלקס-מענטשן, ערלעכע חסידים, פֿאַרליבטע אין דעם כישוף פֿון מאַנגערס ליד.

„מהדרין פֿון יידישע מינהגים, וואָס האָבן אַלעמאַל ליב אַז עפעס טאָר מען נישט, האָבן אויסגעפֿונען אַז אין חודש אָדר ווען משה רבינו איז נפֿטר געוואָרן, איז מען זיך נוהג ניט מספּיד צו זיין. — האָט דעריבער בלויז דער פֿאַרזיצער פֿון יידישן שרייבער-פֿאַראַיין געזאָגט ביים אַרון עטלעכע קורצע אַפּשייד-ווערטער. איצט גייט די לוויה צום אַלמן בית עלמין נחלת יצחק. שטייען מיר ביים אַפֿענעם קבר פֿון איציק מאַנגער: אַזא שטראַלנדיקע, זינגעוודיקע, וואַרעם-קאַלירעדי-קע וועלט זאָל זיך זמיעשטשען אין אַ שמאַל שטיקל ערד!

„דערנאך האב איך זיך דערמאנט, אז איך האב נישט לאנג געזען בני מאנגערס קראנק-בעט, ווי עס זעצט זיך די זון אויף דעם בינמל צעבראכענע ביינער, וואס ווערן דארער פֿון טאג-צו-טאג, — האב איך שוין פֿארשטאנען, אז די נא-טור האט מסתמא געמאן א חסד מיט איציק מאנגערן, וואס זי האט בארויקט זיינע לעצטע רגעס און באשערט א גרינגן סוף צו זיין געפֿיניקטן לעבן.

„זיין געשטאלט אין דער ייִדישער דיכטונג איז אויסגער-ליש און אינטיים — און אלע האבן אלעמאל געפֿילט — פֿונקט אזוי דארף אויסזען א פֿאעט בני ייִדן: דין, שארף, אביסל באלכסן, ווילעריש און שווערמוטיק, מיט העזה און מעלאנ-כאליע.

„אזוי איינזאם זיין אין סאמע מיטן פֿון אזא ברייטער בא-ליכטקייט — דערויף דארף א דיכטער א גאנץ לעבן ארבעטן. זיין איינזאמקייט ציט זיך איבער דעם גאנצן שטח פֿון זיין פֿאפולאריטעט — און דאכט זיך, ער האט אלעמאל ליב גע-האט די אליינקייט פֿון ראמאנטיקער: א ווירטואז אין דער ראפֿינירטער טעכניק און נישט קאנען זיך קיין עצה געבן אין איר לעבן. דאס האט ער אלעמאל געקאנט. — — — (*

נירנאָרק.

„די צוקונפֿט“ (מערץ 1969) האט אָפּגעגעבן איציק מאַנ-גערן דעם לעצטן כבוד אין אַ טרויער-אַרטיקל פֿון דער רע-דאַקציע, אונטערגעשריבן ש. ב. (שלמה ביקל):

„דאָנערשטיק, דעם 20סטן פֿעברואַר פֿאַרנאַכט (22 טעג אין חודש אדר) איז פֿלוצים געשטאַרבן איציק מאַנגער. איך זאָג פֿלוצים, הגם ער איז געווען פֿאַראַליזירט און איז מער ווי דרײַ יאָר געלעגן צוגעשמידט צום בעט. אָבער דווקא מיט אַ צוויי וואָכן פֿאַר דער פֿטירה איז אָנגעקומען קיין ניו יאָרק אַ בריוו פֿון זײַן פֿרוי געניע, אז מאַנגער פֿילט זיך אָביסל שטאַרקער און קאָן אַרויסזאָגן מער ווערטער ווי ביז וואַצט. מיט די עפעס מער ווערטער האָט ער דאָנערשטיק פֿאַרנאַכט

(* געקירצט.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

געפֿירט אַ שמועס מיט זיין פֿרוי, און אין מיטן שמועס, אין מיטן פֿון אַ וואָרט וואָס ער האָט זיך געמיט אַרויסצוברענגען מיט זיין פֿאַרצליזירטער צונג, איז ער אַנטשלאָפֿן געוואָרן — אויף אייביק. ער איז אַלט געווען 68 יאָר, ווייניקער דריי חדשים.

„איציק מאַנגער האָט אין זיינע באַלאַדן, אין זיינע חומש-לידער, אין זיינע מגילה-לידער, אין זיינע פרעכטיקע געזאַנגען אויף דער קאַנווע פֿון מגילת רות, אין די ראַמעס-בריוו אין פֿערזן פֿון וועלוול זבאָראַזשער צו זיין יוליעטאַ, מלכהלע דער שיינער, און אין דער אַנטאַלאַגיע פֿון „פֿעלקער זינגען“ און אין דעם האַרץ-רייסנדיקן און געמיט-דערהויבנדיקן „האַצ-מאַך-שפּיל“ — אין די אַלע ווערק האָט ער אינאיינעם מיט עטלעכע אַנדערע געציילטע דיכטער געלייגט דעם יסוד פֿון אומשטערבלעכקייט פֿאַר אונדזער ייִדיש פֿאַעזיע.

„ווי קיינער פֿאַר אים און קיינער נאָך אים האָט מאַנגער אויפֿן סאַמע ראַפֿינירטסטן און קינסטלעריש-דינסטן אויפֿן אַרויסגעבראַכט די גאַנצע סקאַלע פֿון געפֿילן און געמיטשטוי-מונגען פֿונעם ייִדישן פֿאַלקסליד איבער אַלע דורות. עס איז אין מאַנגערס ליד דאָ די פֿרייד און דער טרויער פֿון דורות ייִדישן פֿאַלקס-געזאַנג, וואָרעם אַזוי פֿריידיק און אַזוי טרויער-ריק אין איינעם, וואָס דאָס איז די העכסטע מדרגה, סיי פֿון פֿרייד און סיי פֿון טרויער, קאַן גאָר דאָס ליד פֿון איין דיכ-טער נישט זיין.

„בײַ אונדז און בײַ זיי, אין אונדזער אייגענעם אויבסט-גאַרטן פֿון דיכטונג און אין די פֿאַעזיע-גערטנער פֿון די אור-מות העולם, איז מאַנגערס ליד אַ זעלטענע פֿרי: עס איז אַ זעלטן שיינע און פּיקאַנטע פֿרי, וואָרעם עס איז אַ ליד, וואָס איז אַזוי איינפֿאַך און פשוט און אין דער זעלבער צייט אַזוי ראַפֿינירט:

„עס איז אַ ליד, וואָס איז אַזוי האַרצרייסנדיק טרויעריק און צו דער זעלבער צייט פֿול מיט איראַנישן שמייכל און מיט זניקן הומאָר:

„עם איז אַ ליד, ווו דער זשעסט פֿון לעסטערונג און דער הייסיק-רעליגיעזער צימער זינגען „אזוי פֿון גאָט אַ פּאַר“.

„נישט נאָר די קריטיק האָט אָפּגעשאַצט דעם גרויסן קינסט-לערישן ווערט פֿון מאַנגערס ליד און האָט אים, דעם זון פֿון זיין עקסעלענץ דעם שניידער-מייסטער, אוועקגעזעצט אין דער סאַמע מזרח-וואַנט פֿון אונדזער פּאַעזיע, אין דער סאַמע נאַענט פֿון אונדזער דיכטערישן אַרון קודש, נאָר אויך דאָס ייִדישע פֿאַלקס-געמיט האָט אויפֿגענומען מיט גרויס אַנערקענונג און מיט ליכשאַפֿט מאַנגערס געזאַנג.

„איציק מאַנגער איז אין אונדזער דור געווען איינער פֿון די סאַמע גרעסטע און באַליבסטע דיכטער פֿון ייִדישן פֿאַלק. זיין ליד און זיין נאַמען וועלן גיין איבער דורות.“ (*

מאַנגערס לוויה איז געווען אַ קעניגלעכע. טויזנטער מענ-טשן, ממש טויזנטער זינגען דורכגעגאַנגען דעם אַרון: פֿון אַלע שיכטן פֿון פֿאַלק אָנהייבנדיק פֿון מלוכה-פרעזידענט, מי-ניסטאַרן, חברי כנסת, און פּשוטע ייִדישע יידן, וועמען ס'איז טייער די ייִדישע ליטעראַטור און ייִדישע דיכטונג, און טייער — איציק מאַנגער.

(*) געקירצט.

די וואכן און חדשים פון איציק מאנגערס קראַנקהייט

במשך די דרני יאר פֿון איציקס צוגעשמידקייט צום קראַנק-קן-בעט, האָב איך געהאַט אַ סך בריוו פֿון געניע מאַנגער. דאָס זיינען האַרצניסנדיקע טראַגישע בריוו. איך וועל זיי דאָ צי-טירן מיט געוויסע קיצורים, — פֿאַרשטייט זיך, מיט דער דער-לויבעניש פֿון געניע מאַנגער.

27סטער אפריל 1966.

„ליידער איז מאַנגער זייער קראַנק. ער ליגט אין שפיטאַל שוין היינט פֿיר וואַכן. עס זעט זיך גאַרנישט קיין בעסערונג. פֿאַרקערט.“

17טער פעברואַר 1967.

„מיר קומט נישט אָן גרינג צו שרייבן. איך בין צוגעבונדן צו מאַנגערן 20 שעה מעת לעת. אַבער טאַקע ממש צוגעבונדן. יא, מיר האָבן דערהאַלטן אייער אַרטיקל... האָב עס געלייענט פֿאַר מאַנגערן צוויי מאל. עס האָט אים פֿאַרשאַפֿט אַ סך פֿאַר-געניגן. — דאָ אין לאַנד איז איצטער בכלל אַ גאַנצע אויפֿ-רודערונג מיט מאַנגערן. מיט עטלעכע טעג צוריק (זונטיק, דעם 12טן פעברואַר) איז פֿאַרגעקומען אַ מאַנגער-אָונט אין תל-אַביב אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט די גרעסטע קינסטלער פֿון לאַנד מיט חנה ראַווינאַ בראַש. אַלע פֿרייוויליק און מיט גרויס ליבשאַפֿט. צום אָונט זיינען געקומען איבער דרני טויזנט מענטשן. די בילעטן זיינען אויספֿאַרקויפֿט גע-וואָרן דרני וואַכן פֿאַרן אָונט פֿאַר די העכסטע פּרייזן, און מען האָט געמוזט האַלטן אין איין אַנאַנסירן אין די צייטונג-

גען און דורך דער ראדיא, אז אלע בילעטן זיינען אויספאר-
קויפט, ווייל מען האט זיי פארמוטשעט אין די רעדאקציעס
מיט טעלעפאנען וועגן בילעטן. צווישן פובליקום זיינען געווען
אלע מיניסמאָרן פֿון דער רעגירונג און בכלל די שענסמע אינ-
טעליגענץ. אזא כבוד און פֿארערונג האט נאָך נישט זוכה
געווען קיין שום יידישער אָדער העברעישער פּאָעט, אָפּילו
נישט ביאליק ז"ל. ס'האט ממש אויפגערודערט דאָס לאַנד.

„אבער וואָס קומט אַרויס דערפֿון? איך וואָלט גערן פֿאַר-
זיכטעט אויף אלץ אין דער וועלט פֿאַר איין ביסעלע געזונט
פֿאַר מאַנגערן. ליידער, איז ער זייער קראַנק און — מער קען
איך אייך וועגן דעם נישט שרייבן...“

7טער אָקטאָבער 1967.

... „מאָנגערס פֿיזישער מצב איז זייער אַ שווערער. ער
איז בנים פֿולן באַוווסטזיין, דער מוח אַרבעט, און דעריבער
זיינען די גייסטיקע לידן נאָך פּיינלעכער. עס איז נישט פֿאַר
מיינע גייסטיקע כוחות צו קענען שילדערן אַט די מיפֿע טראַג-
געדיע איציק מאַנגער. איך לעב עס אַבער זייער שטאַרק אי-
בער. יעדע מינוט פֿונעם טאָג און פֿון דער נאַכט. איך לעב עס
איבער נישט נאָר גייסטיק, נאָר ממש פּיזיש. אַט דאָס איז
דער גורל און לויז פֿון דעם פּאָעט: פֿריער מאַני לייב, דער-
נאָך לייזויק און איצט — מאַנגער. צו וועמען האָבן טענות?
פֿאַר וועמען זיך באַקלאַנג? אַט אזוי איז עס און — פֿאַרטיק!

17טן יולי 1968.

... „מאָנגערס מצב? דער זעלבער. ניין, מיין פֿריינד, דאָס
איז נישט קיין קראַנקהייט וואָס ער קען בייקומען. ס'איז בלויז
אַ לאַנגזאַמער פּראָצעס פֿון מוטשעניש. ס'איז אַ מיין וויסמע
איראַניע פֿון דער נאַטור, ווי ער ליגט שוין דריי יאָר און
ראַנגלט זיך מיטן טויט, און זיין נאַמען שפּאַצירט אַרום אי-
בער דער וועלט און מאַניעט ווי אַ כּישוף. יא, די נאַטור גלעט
אים יוזן שלאַגט אים אין דער זעלבער צייט.“

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

27סטער אויגוסט 1968.

„איינער שיינע מתנה, דאָס בוך „איציק מאַנגער“ דער-
האַלטן. אַבער ווונדערט זיך ניט וואָס איך ענטפֿער אזוי שפּעט
אויף דעם. טראָץ דעם וואָס איר האָט אַרויסגעשיקט דאָס בוך
מיט לופֿט-פּאַסט, איז עס ערשט אַנגעקומען אַהער פֿרייטיק,
דעם 23סטן. אייער בוך האָב איך געמוזט פֿאַר מאַנגערן תּיכּף
ומיד איבערלייענען אין גאַנצן אין איין אַמעס. ער האָט מיך
נישט געלאָזט אַפֿילו עפֿענען אינצווישן די צייטונג און אַ קוק
מאַן אויף די נייעס. איצט לייענען מיר עס צום צווייטן מאַל.
ער זאַפט אַריין אין זיך יעדער וואָרט און דריקט אויס אַ סך
צופֿרידנקייט, אזוי אז פֿאַר אים גופֿא האָט איר געטאַן זייער
אַ סך. אז איר האָט עס געשריבן מיט גרויס ליבשאַפֿט צו אים
— פֿילט מען אַרויס אין יעדער שורה. — איד פֿאַרשפּאַר אייך
צו זאַגן, אז איך אליין האָב אויך דערפֿון גרויס הנאה. אַ האַר-
ציקן דאַנק און אַ יישר כּוח אייך, טייערער פֿריינד קאַזדאַן.

... ביי אונדז זיינען קיין גרויסע ענדערונגען נישט פֿאַראַן.
און אַפֿשר דאַרף מען נאָר זאַגן „דאַנקען גאָט דערפֿאַר“?
צרות האָבן דען אַ גרענעץ?“

28טער נאוועמבער 1968.

... „נאַרמאַל קומט מיך מאַנגערס שוועסטער אַפֿלייזן אויף
אַ טאַג איין מאַל אַ וואָך, אַמאַל איין מאַל אין צוויי וואָכן . . .
דאָס מאַל האָט זיך מיין שוועגערין ניט באַוווּזן צוויי חדשים
מחמת קראַנקשאַפֿט, און ווען זי איז שוין ענדלעך געקומען, בין
איך שוין אליין געווען טויט קראַנק . . . לעבן מאַנגערן איז
אוממעגלעך אַפּצורייסן אַ מינוט פֿאַר אזאַ מין צוועק (שרייבן
אַ בריוו). ער פֿאַדערט יעדער מינוט פֿאַר זיך. אייער בוך שוין
צענדליקער מאַל געלייענט פֿאַר אים, פֿאַר זיך, און שמענדיק
איז עס גוט, אינטערעסאַנט. אַ גרינטלעכע שמודיע וועגן מאַן-
גערן ניט נאָר דער דיכטער, נאָר אויך דער מענטש וואָס שטייט
הינטער דער דיכטונג.

30 מער יאנואר 1969.

... „מאנגער איז ווי אלעמאל פארקלעמט און פארבענקט. ס'האבן זיך אים דערעסן די פיר ווענט, דאס בעט. נעכטן האט ער צוגענומען פון זיין שוועסטער שיינדעלע דעם שליסל פון איר הויז. ער קלאמערט זיך אין דעם שליסל, אין א לעצטער האפענונג, און לאזט אים נישט ארויס פון האנט אפילו ווען ער שלאפט איין. מיין פען איז ווייט צו שוואך צו קענען איבערגעבן אזוינע פאטעטישע מאמענטן. מיט וועלכע ווערטער קען מען שילדערן אזא איבערלעבונג? זען דאס בילד ווי מאנגער שלאפט מיטן שליסל איינגעקלאמערט אין זיין האנט. . . . די שוועסטער לייזט אויף איר צער דורך טרערן. איך — אונטערדריק מיינע, אבער דאס הארץ ווערט צעריסן פון דעם בילד. דאס וויל ער נעבעך מיט דעם שליסל גיין צוריק אהיים . . .

12טן מערץ 1969.

„נו, בין איך שוין אויך פון די געטראפענע . . .
 יא, עס איז אמת, ליבער פריינד, איר האט מאנגערן פאר-
 שאפט א גרויסע פרייד, און גוט וואס עס איז געקומען אין
 צייט . . .
 דא קומען פאר א סך טרויער-אקאדעמיעס נאך אים און
 יעדער איז דא טיף גערירט און צעטרייסלט פון דער געשעעניש.
 אבער מיר און זיין שוועסטער פֿעלט ער שטארק פֿיזיש. ער האט
 מיטגענומען אונדזערע ביידנס הערצער מיט זיך . . .
 נעכטן האב איך באקומען פון בוקארעשט, רומעניע, אן
 אנטאלאגיע אין דייטש פון אמעריקאנער, ענגלישע, פראנצויז-
 זישע, רוסישע און כינעזישע קלאסיקער. מאנגער איז דארט
 פארטראטן מיט 41 זייטן פאעזיע. דער איינציקער יידישער
 ליריקער, און מ'גיט אים אפ מער זייטן ווי אלע צוזאמען אמע-
 ריקאנער קלאסיקער, ווי אלע ענגלישע, פראנצויזישע און כי-
 נעזישע. פון די רוסישע איז בלויז פארטראטן ס. יעסיענין מיט
 פינף זייטן. א שאד וואס עס איז געקומען צו שפעט. די אי-
 בערזעצונג איז זייער א גוטע“.

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

איציק מאַנגער איז מער נישט מיט אונדז. אַכער זיין שטימע איז פֿאַראייביקט געוואָרן. אַכצן לידער האָט דער דיכטער רעקאָרדירט אויף אַ פּלאַטע. מיר הערן זיי אים פֿאַרלייענען.

אין אַ בריוו צו מיר דערציילט שלום ראָזנפֿעלד, דער איניציאַטאָר פֿון דער רעקאָרד-אונטערנעמונג: „דאָס איז אַ פּאַטעטישע געשיכטע פֿאַר זיך . . . מאַנגער איז שוין געווען נאָך זיין ערשטן לייכטן פּאַרעלימש, און ער האָט שוין גע-האַט שוועריקייטן אין רעדן. אַלס האָט ער זיך ביי איין זאַץ פֿאַרהיקעוועט אזוי עקשנותדיק, אַז מען האָט געמוזט אי-בעררייסן די אַרבעט אין סטודיאָ. מער ווי דרייסיק שטונדן האָט געדויערט ביז מיר האָבן ענדלעך געמאַכט די דאָזיקע פּלאַטע.“

די פּלאַטע איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך „קאַלומביאַ בראַדקעסטיונג מיסטעם“ (סי-בי-עם). דער רעקאָרד עפֿנט זיך מיט אַן אַפּשאַצונג אין ייִדיש און העברעיִש פֿון דב סדן, אין ענגליש — לענאַרד וואַלף. די זעלבע סי-בי-עם האָט אויך אַרויסגעגעבן „די מגילה פֿון איציק מאַנגער“ — מיט דער משפּחה בורשטיין און רעזשי פֿון דב זעלצער.

ווען איר הערט זיך צו צום רעקאָרד „איציק מאַנגער לייענט איציק מאַנגער“, נעמט אײַך אַרום אַ ציטער אין האַרצן. ער לייענט שמיל, צומאַל איינמאַניק. ער מיידט אויס אַרטיסטישע עפֿעקטן. עס איז נישט די גוט באַקאַנטע אַמאָליקע שטימע און אַמאָליקער אױפֿן פֿון מאַנגערס רעציטאַציע. עס רעדט דער קראַנקער פּאַעט. נישט יעדער צוהערער גיט זיך אַפּ אַ רעכענונג וועגן דעם . . .

עס איז געווען אַ גרויסער אויפֿטו פֿון תּל-אַביב. געכליבן אַ רייכע, הייליקע ירושה לדורות.

צום ערשטן יאַרצייט פֿון איציק מאַנגער איז אין דער נאַציאָנאַלער אַוניווערסיטעט-ביבליאָטעק אין ירושלים געעפֿנט געוואָרן אַ ספּעציעלער זאַל אויפֿן נאַמען פֿון דעם פּאַעט. דאָ

זיינען אויסגעשטעלט אלע מינים מאטעריאלן וואס זיינען פֿאַר-
 בונדן מיטן לעבן און שאפֿן פֿונעם דיכטער, אויך אלע זיינע
 ווערק אין ייִדיש און אין די פֿאַרשידענע אויסגאַבעס און
 שפראַכן-איבערזעצונגען. די ווערק און די מאטעריאלן וועלן
 איצט זיין צוטריטלעך פֿאַר דער אַקאַדעמישער יוגנט און
 פֿאַרשערס. די אויסגעשטעלטע מאַנוסקריפטן, בריוו, פֿאַכ־
 גראַפֿיקס, ביכער, רעקאָרדס — רופֿן אַרויס אַ שטאַרקן אינ-
 טערעס.

איציק מאַנגערס שוועסטער שיינדל איז באַערט געוואָרן
 מיט דורכפֿירן די צערעמאָניע פֿון עפֿענען די אויסשטעלונג.
 ס'איז איבערגעלייענט געוואָרן אַ טעלעגראַפֿישער דאַנק-אויס-
 דרוק פֿון מאַנגערס אלמנה געניע, פֿון ניו יאָרק.

אַ גרויסער עולם פֿון אַנגעזעענע שריפֿטשטעלער און וויסנ-
 שאַפֿטלער, אויך אַ סך יוגנטלעכע, זיינען געקומען צו דער
 דערעפֿענונג פֿון איציק מאַנגער-זאַל. דער פּרעזידענט פֿון אר-
 ניווערזימעט, אברהם האַרמאַן, האָט געעפֿנט די אַנדענק-צע-
 רעמאָניע מיט אַן אַפּשאַצונג וועגן איציק מאַנגערס שאַפֿן. דב
 סדן האָט געהאַלטן אַ לעקציע וועגן מאַנגערס ווערק און זיין
 אַרט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. מאיר ווייסנאַל האָט גע-
 שילדערט די אייגנאַרטיקע פּערזענלעכקייט פֿונעם דיכטער.
 הערץ גראַסבאַרד האָט געלייענט איציק מאַנגערס פֿינף פּאָע-
 מעס. נחמה ליפּשיץ האָט געזונגען עטלעכע לידער מאַנגערס.
 שלום ראָזנפֿעלד, וועלכער האָט זיך אַ סך באַמיט פֿאַרן רינדן
 דעם מאַנגער-זאַל אין ירושלימער אוניווערסיטעט, האָט גע-
 האַלטן אַ הספּד נאָך דעם דיכטער.

מיט אַ פֿאַר חדשים שפּעטער האָט געניע מאַנגער באַזוכט
 דעם מאַנגער-אַרכיוו און האָט מיר געשריבן אין אַ בריוו פֿון
 13טן יולי 1970:

„געווען דאָ אין ירושלימער אוניווערסיטעט און באַזוכט
 דעם מאַנגער-אַרכיוו. ווען איר וואָלט געקענט זען, חוץ דעם
 אַרכיוו, די מאַנגער-אויסשטעלונג אויסערן צימער פֿון אַרכיוו,
 אין אַ שיינעם לאַנגן טיש אונטער גלאַז און שלאַס, אַלע מאַנ-
 גערס ביכער, אויך איבערזעצטע אין ענגליש, דייַטש און האַ-

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

לענדיש, — צווישן זיי אַלע שיינט אַרויס אייער בוך וועגן
מאַנגערן, — וואָלט איר זיך כאַמט דערפֿילט באַלוינט און
באַפֿרידיקט. אַט די אויסשטעלונג, זייער עסטעמיש געמאַכט,
איז פֿריי פֿאַר סטודענטן און באַזוכערס פֿון אַוניווערסיטעט.
דעם אַרכיוו גופֿא נעם איך זיך ניט אונטער צו באַשריי-
בן. דאָס מוז מען זען מיט די אייגענע אויגן. איך קען אייך
בלויז זאָגן, אַז מאַנגער איז איצט, נאָך ה. נ. ביאַליק, דער
באַליבסטער פֿאַעט אין ישראל, סיי ביים עלטערן דור און
סיי ביי דער יונגט. וואָס שייך דעם אַרכיוו, דאַרף זיך ניר-
יאַרק קומען לערנען ווי אַזוי צו פֿאַראַייביקן אַ גרויסן דיבטער.

דעם 22סטן ד. ה. גייט מען דאָ אויפֿפֿירן מאַנגערס, „הומש-
לידער“ אין אַ זאַל וואָס נעמט אַריין העכער דריי טויזנט
מענטשן און מיט די בעסטע ישראלדיקע אַקטיאָרן אַלס אַנ-
טיילנעמער, פֿראַמעזשירט פֿון פרעמיער פֿרוי גאַלדע מאיר.
זיי קלייבן זיך געבן בלויז פֿיר פֿאַרשטעלונגען אין די דריי
גרעסטע שטעט תּל-אַבֿיב, ירושלים, חיפֿה, אין די גרעסטע זאַלן,
און די פֿערטע פֿאַרשטעלונג ביים פֿעסטיוואַל אין קיסריה.
עס איז צו קאָסטבאַר צו שפּילן דאָס אין קלענערע זאַלן אין
די קלענערע שטעט און קיבוצים. דאָס אַלץ קומט פֿאַר אין
ייִדיש. מאַנגער האָט ענדגילטיק דורכגעבראַכן די וואַנט“.

לזכר

איציק

מאננער

ל ז נ ר א י א י ק

ארבעטנדיק איבער מיין ערשטן בוך „איציק מאנגער“
אין איצט איבער זיין צווייטן טייל — וועגן די לעצטע דריי
סיק יאר פֿון איציק מאנגערס לעבן און שאפֿן, — האָט זיך
פֿאַר מיר אנטפלעקט דאָס פֿולע שיינע געשטאַלט פֿון די
טער, זיין גייסטיקע פֿערזעלענקייט, דער גוטער אייזעלער
מענטש און מענטשן־פֿרײַנד, דער סימבאָל און די פֿאַרבער
פֿערנע פֿון ייִדישן טרויער, ייִדישער שיינקייט, פֿרייַד און
וואַרטשאַפֿיל.

א גרויסער ייִדישער פֿאַעט וואָס איז געווען היינט טאָ
ליבט ניס ברײַטן פֿאַלק — איז אַוועק פֿון אַנדז.

זיין טויט — אַן אומהיילבאַרע ווונד און אַנדז פֿאַר
דער ייִדישער ליטעראַטור, גאַנצערס פֿאַר דער ייִדישער
פֿאַעזיע.

א גרויסער פֿרײַנד פֿון ייִדישן פֿאַלקסימענטשן, פֿון זיין
גורל און לידן — האָט אַנדז פֿאַרלאָזן.

א ווונדערלעכער פֿאַרשטייער און אויסטייטשער פֿון ייִדי
שן פֿאַלקסליד, אליין געוואָרן אַ לעגענדע — איז אַפֿגעווישט
געוואָרן.

א לעבן פֿון שעפֿערישן עקספּערימענט און דערגרייכונג,
אין שפּענדיקער יאָגעניש נאָך ווייטע העלע שטערן — איִ
בערגעריסן.

פֿאַרשוונדן אַזא קוואַל פֿון אינטואַיציע און פֿאַנטאַזיע,
פֿון שיינקייט, גשמדיקייט און גייסטיקייט.

געשטאַרבן דער גאון פֿון ייִדישער פֿאַעטיק.

איציק מאנגער האט געוואסט אז ער איז זייער קראנק.
 אין עטלעכע לידער האט ער זיך געזעגנט מיט דער וועלט,
 מיט זיינע לייטער, מיט זיינע פֿרײַנד און נאָענטע. ער האָט
 צוויי לידער געשריבן מיטן נאָמען „עפילאָג“, איין ליד —
 „עפּיטאָף“, און דאָס באַרימט־געוואָרענע ליד „כ'האָב זיך יאָרן
 געוואָלגערט“. זיינע געזעגענונגסלידער וועלן קיינמאָל נישט
 פֿאַרשמומט ווערן:

איך בין מיד, אַ גוטע נאכט,
 ס'קלעפן שווער זיך מיינע אויגן,
 ווי אַ הלום איז פֿאַרפֿלויגן
 לעבן, ליבע און געדאַכט.
 איך בין מיד, איך בין מיד, אַ גוטע נאכט.
 ס'קלעפן שווער זיך מיינע אויגן.

דאָ ליגט די טרויעריקע מידע נאַכטיגאַל,
 צום ערשטן מאַל אין אַן אייגן בעט,
 דער שניידער־געזעלן בראַדיאַגע און פּאַעט,
 דער אויף תּמיד פֿאַרשמומטער לידער־קוואַל.

מיין גאַט, מיין האַר, מיין באַשאַפֿער,
 לייטער מיך אויס אין דײַן שײַן, —
 אַט ליג איך פֿאַר דיר אויף אַ וואַלקן,
 פֿאַרוויג מיך און שלעפֿער מיך אײַן.

✱

איינגעהילט אין טיפֿער אבלות האָט די יודישע פּאַעזיע
 באַגלייט דעם דיכטער צום פּאַנמעאָן פֿון אונדזער ליטעראַטור.

נאָך דער פּראָצעסיע גייט נאָך דאָס נישט־פֿאַרענדיקטע ליד
 פֿון איציק מאַנגער. אין שטומקייט איז פֿאַרבליבן דאָס נישט־
 דערזונגענע געדיכט

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערט לעבן און שאַפן

אין וואַנדער, אין פיין און יסורים, אין ביטערן גורל אין זיין לעבן אַריבער, און אינעם קעזן ער זאָגן די זעלבע ווערטער, ווי זיין נאָענטער פֿרױנד און חבר מאַנזל לײַב:

„און וויינען וועט די ערד אליין
מיט יעדן מינדעסטן שמויב און שטיין,
ווען זי וועט מיך פֿאַרדעקן.“

*

לאַמיר לאָזן אַ מנין ייִדישע שרײַטשטעלער נעמען אָפֿי
שייד און זיך נעזענענען מיט איציק מאַנגערן:

חיים גראַדע

„מאַנגער איז דער העכסטער קינסטלער־שער אויסדרוק
פֿון אַ פֿאַעט אַ זונגער... איציק מאַנגער האָט אין זיך איינגע־
זאַפט און אויפֿגעני איבער־בעדיכטעט דעם גאַנצן פֿרױמיטיגן
פֿון ייִדישן פֿאַלקס־ליד — אין זײַנע ווונדער־לעבע דומש־ און
מגילה־מאַטיוון און אין זײַן רײַכטער ליריק.“

„ער איז אזוי רייך, נאַטירלעך און פֿרײַ, אַז אין ווערט
דערפֿרױט און אנטציקט פֿון דער שעפֿער־שקײט אין אײַך
בריהשקײט אין זײַן ליד, אפֿילו ווען דער קעגן מאַכטווי אין
אומשטיקער. מאַנגער איז אײַך תּמיד אַפֿערהײט נישט נע־
שטויכלט און ווערן מיט איבער־נעל־אַדעניע מעטאָאָפֿאָרעם. ער
מױרט אױס און קאַמפּליצירטע פֿאַרנעליכן, און האָט אַ ווײַער־
ווילן צו דערפֿינדער־ישע און קאַמפּליצירטע פֿראַמען... מען זעט
קלאַסישע איינפֿאַכקײט, די האַרמאָניע פֿון וואָרט און מוזיק...
ער איז נישט לײַטשזיניק, אָבער לײַטש און שטײַלער־יש. ער איז
נישט אַן קורן, אָבער עס בלייבט נעגוט דאָס נישט דער־אַנאָמע
וואָס איז אַפֿשר דאָס פֿאַמע וויכטיקסטע אין ליד.“

א. טאַבאַטשניק

„מאַנגער האָט די ייִדישע נאַלאָדע דער־הויבן אום ליטע־
ראַישן איינפֿאַזן. זי האָט אויפֿגעהערט אַ זײַן אַ צווייט־

ראנגיקער זשאנער, אדאנק דעם וואָס זי איז ניי אים אליין
 ניט געווען, ווי ניי אנדערע יודישע פּאָעטן, אַ בניאָדן, נאָר
 דער ראש וראשון פֿון זיין שאַפֿן... מאַנגער האָט דער יודישער
 באַלאַדע אָפּגעגעבן דאָס בעסטע פֿון זיין מאַלאַנט. אין זיינע
 באַלאַדן זיינען פֿאַראַן מוסטערן סיי פֿון זיינע שופּערדעאלע,
 בעלי חלומותדיקע וויזיעס, סיי פֿון זיין קאָנקרעטקינסטלעך
 רישן און רעאליסטישן באַנעם פֿון זאָבן. מיר געפֿינען אין
 זיינע באַלאַדן מוסטערן סיי פֿון זיין בילדערישער פֿראַזירונג
 און מעלאָדישער מאַדולירונג פֿון אַ פֿערד, אַ סטראַפֿע, סיי
 פֿון זיין דירעקטער, עמבדיקער און אידויאָמאטישער פּשטות.

„אין „דעמערונג אין שפיגל“, ווי אויך אין די שפעטער־
 דיקע ביכער, איז מאַנגער רעזיגנירטער און ממילא שטילער,
 ליריש־פֿארמיטער און טאַקע געלייטערטער. מאַנגער דער־
 גרייכט אין די ביכער, ממש, אויף אַ „פֿערפֿעקטן“ אָפֿן דעם
 וונדערלעכן סינטעז פֿון ליד און באַלאַדע... ווי אין די סאַמע
 בעסטע באַלאַדן מאַנגערס... איז שטאַרק דאָס געפֿיל פֿון מיכד
 טערעזן. אַפֿילו די אויטאָביאָגראַפֿישע לידער, וווּ עס פֿיר
 גוריון היימישע מענטשן, זיינען דערלאַנגט אין טערמינען
 פֿון העכערער באַלאַדישער רעאליטעט. דאָס שטייגערדישע,
 דאָס ווירקלעכע, דאָס אַלטגעלעכע, ווערן אין די לידער גע־
 געבן אין אַספעקט פֿון איבערנאַטירלעכן און אַלמעגלעכן...“

„אין די דערמאָנטע ביכער קומט צום אויסדרוק מיט אַ
 באַזונדערער קראַפֿט מאַנגערס לירישע חכמה, זיין שפּילעוו־
 דיקייט און הומאָר, זיין פֿאַנטאַזיע און אינגעבוירענע דעלי־
 קאַטקייט. אָבער איבער אַליץ — זיין גלויבן אין פּאָעטישער
 שיינקייט, אַ גלויבן וואָס זינגט אַרויס פֿון די לידער, אַפֿילו
 ווען דער פּאָעט איז געגאַנגען אין שאַפֿן פֿון טויט.“

גרשון סאַפּאָזשניקאָוו

„אין מאַנגערס ליד ווערן האַרמאָניש צוזאַמענגעגאַסן אין
 איין מוזיקאלישן אַקאָרד די צוויי ריינסטע און שענסטע עלע־
 מענטן פֿון יודישן גייסט: פּאַטאָס און הומאָר. די פּאַטעטישע
 התלהבות, די טיפֿע עמאָציע, די פֿאַרליבטקייט אין מענטש,
 וועלט און גאָט, וואָס האָבן זייער העכסטע פֿאַרקערפּערונג

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

אין דער ביבל, און דער גוטמוטיקער שמויכל פֿון חסד און רחמים, וואָס האָט זיין געלייטערטן אויסדרוק אין די ווערק פֿון שלום עליכם, — די צוויי העכסטע דערגרייכונגען פֿון ייִדישן וועלט־געפֿיל, וואָס קוועלן אַרויס פֿון אַ גרויס ייִדיש האַרץ, זיינען אין אַ קריסטאָליזירטער פֿאָרם פֿאַרטראַטן אין איציק מאַנגערס עסעטזיק...

„איציק מאַנגער איז אַ ריז אין דער נאַציאָנאַלער און אויך אין דער אַוניווערסאַלער פֿאַעזיע, נאָכטש ער איז נאָך ווייַ ניק איבערגעזעצט אין פרעמדע שפּראַכן, און אויך נאָך ניט גענוג אַפּגעשאַצט אין אונדזער אייגענער ליטעראַטור. ער שיינט ווי אַ ווייטער שטערן אין הימל, וואָס זיין ליכט גייט צו דער ערד לאַנגע יאָרן.

„געבן אין קורצע שטריכן אַן אויסשעפּנדיק בילד פֿון מאַנגערס קינסטלערישער געשטאַלט, איז ווי מאַכן אַ פֿאַמאָ גראַפֿיע פֿון קאַנטזינענט אַ גאַנצן. וואָס מער אַזאַ בילד וועט אַרומגעבען, אַליץ ווייניקער וועלן זיך אַנזען די שאַטירונגען, פּרטים און ניואַנסן. און יעדער פּרט האָט גרויסע חשיבות אין דער מאַפע פֿון מענטשלעכער נשמה און אין דער קינסט־ לערישער שאַפֿונג. און מאַנגער איז אַ דיכטער פֿון נשמות.“

ד״ר א. מוקדוני

„איציק מאַנגער איז דער י.ל. פּריץ פֿון דער עמדיקער פֿאַלקסטימלעכקייט. איציק מאַנגער איז פּשוט און קלאָר, ער האָט דערגרייכט די העכסטע מדרגה פֿון פּשטות, די פּשטות פֿון עמך . . . ער איז פּשוט און פּראָסט אין זיינע וונדער־ לעבע לירישע לידער, אין זיינע באלאַדן . . . מאַנגערס „מדרש איציק“ איז לויטערדיק הומאַריסטיש. דער הומאָר באַשטייט אין דעם, וואָס די ווייטע אַבות־דיקע וועלט ווערט פֿאַראַייניקט, פֿאַראַייניקט און פֿאַרפֿאַלקסטימלעכט, און דער עיקרשט — פֿאַרהיימישט . . .

צו אַליץ וואָס מאַנגער רירט זיך צו, ווערט פֿאַרוואַנדלט אין דיכטערישן גונגאַלד. מאַנגערס ליריק איז צאָרט און

נסדר דורנטוועגט מיט א פרויען דומאָר, זי איז פֿאַלקסמיני
לעך פשוט און אַוועקערט אל דאַפּעריט.

”די ליריק מאַנגערס, ווי אַלט אַנדערע לידער זיינע, ווערן
דורגעפֿילט מיט הויזער איינפֿאַלן, מיט איינפֿאַלן וואָס
מאַכן דאָס ליד זיינס אויסערסט פּיקאַנט און אויסערסט פּשיי-
קאַווע. ער האָט זיין אייגענעם אונזאָג או דער טעמע, אַ רייך
מאַנגערישן אונזאָג, נאָ, די לידער מאַנגערס בלייבן מיט אייני-
פֿאַלן וואָס גיבן אַ שפּילעוודיקע פֿאַרנע דעם ליד און אַ לויטערן
נעמיט. די איינפֿאַלן זיינען טעמאַטישע, שפּראַכלעכע און אַנג
ארהאָדניקע. אַפֿט לייבן זיי ויער חותם אויפֿן ליד, אַפֿט זיינען
זיי בלייבן אַ דרױטטעלע. און דאָס דרױטטעלע באַהאַנט דאָס
ליד, גיט אים דאָס מאַנגערישע.

”מאַנגער איז בכלל אַ דיפּטערישע שופּה, ער איז אַ דימי
טערישע שפּרעמונג אין אונדער פּאַציע. און איינע די דאָס
זיקע שופּה דאַרף גייטיק האָבן אַ נאַמען קען זי הייסן —
מאַנגערזום.”

דב טדו

”בעלמ, פּאַמיל זיך די נאַמע מאַנגערקריטיק און דערגיין
דעם סוף פֿון דער אַבערזאַשנדיקער פּרויטקייט — זי איז
עס דער מאַנגערער הויזמאַכערענט פֿון גרונטיקן תּמימות
ליין פּרופּערקייט און אַינאַיע, זי דער פּאַזונדערער סינטעז פֿון
פֿאַלקישן פּרומפּטיוו און קינסטלערישער האַפּיטערע, זי נאָר
און אַנדער מיך אַפּיל וואָס נאַשטיט אין ענגער שבת פֿון
קיינזאַלן.

עס איז, גראַפֿיש גערעדט, אַ ספּיריטלעך קרייז: דער אַני-
הייט, די היים פֿון שניידערשן ליד; דער המשך — די היים
פֿון פֿאַלקסליד, און דער סוף — די היים פֿון וועלטליד, און
אין גראַפֿיש אונזשן דריי הימען אייטיקט אים דאָס מאַנגע-
רישע ליד — — דער קאַנטרווירטער יחוס ווייזט דעם
דעטער זיי ער פּיינט זיך איבער דעם הויזמאַכערזאַל פֿון דער
ענגער קינדערישער היים, און לייגט אים אויפֿן וואַרשטאַט
אין מאַנט פֿון אים אַ בלי. אַבער ער פֿאַרשטעלט דעם דימי

די לעצטע תקופה אין איציק מאנגערס לעבן און שאפן

מער ווי ער שטרעקט זיך צו די פולקאמענקייטן פון דער
ברויטער דיטערישער וועלט און לאזט זיין בלי אפראכטן
נישט לויט איר ווערט לגבי דעם דוימאטעריאל פון דער
היימדיכטונג אונטן, נאר בעיקר לויט איר וואָג לגבי דעם
אונזר פון דער וועלטיכטונג אויבן."

יחיאל האָפער

"היילמאל דאָס זיך אַויס, אַז דער סוד פֿון מאַנגערס
פּאַציע לויט פֿאַר מיר זייער, זייער נאַענט. דער סוד פֿון זיין
ליד גיט נאָר זיין ליד ווי אַ שאַפֿן און ריינט דיר, דו זאָלסט
אײַם וועלן פֿאַנגען און נישט אַפּלאָזן ביז וואַנען ער וועט זיך
פֿאַר דיר נישט אַנטפּלעקן. אָבער וואָס מערער דו דערנעבן
מעיסט זיך צום שאַפֿנססוד פֿון מאַנגערס ליד, אײַן וועגן דעם
סוד זייעט ווערטטו גאַרנט געווער. סוד בלייבט סוד.

"ער קאַמפּליצירט נישט זיין ליד, עס זאל אויסזען קאַמפּלי-
צירט. דער אינהאַלט און די פֿאַרעם פֿון זיין ליד זיינען פשוט
בתולות הפשטות. אָבער מאַנגער פּשוטיגייט גיט אַז זיין
ליד זאל אויסזען פשוט. ער שמעלט נישט אויפֿן וועג צו זיין
ליד קיין שום מנהגולים, נישט פֿון געמאַנטער קאַמפּליצירט
קייט און נישט פֿון געמאַנטער פּשוטות. פֿאַרקערט, ער נעמט
אָועק אלע שטערונגען אויפֿן וועג צו זיין לידס ענטקייט. ער
דערלאַנגט זיין ליד אַזוי, אין דער פֿאַרעם אין וועלכער עס
איז געקומען אויף דער וועלט. ווער ס'ווייסט עפעס וועגן
מאַנגערס טענהיק, דער וועט דאָס וואָס איך זאָג ליינט פֿאַר
שפּיין.

"מאַנגער איז אַן שום ספֿק דער געבילדעטסטער פּאַעט
ביי אונדז. ער איז אין דער וועלט־פּאַציע, ווי אין דער וועלט
ליטעראַטור בכלל, מער ווי ביי זיך אין דעם היים. אָבער דאָ
פֿינירסקייט איז נישט ביי אים קיין מיטל, נאר עס ווערט
ביי אים געבוירן צוזאַמען מיטן מקור פֿון זיין ליד, ב'וואָלט
געזאָגט, מיט דער אַרדי פֿון זיין ליד."

א. סוצקעווער

"אין מאנגערס ליבטיקער פאָעזיע, וואָס איז געוואָרן דאָס איינגענום פֿון פֿאַלק, פֿירן אַ לעבן פֿאַר זיך אונטערערדישע, פֿאַרהוילענע מודות און סימבאָלין. זיי וויברירן אין די קריש פֿאַלענע שאַטנס פֿון איר לייבטער, פֿאַרביקער מוזיק, און זיי פֿאַרפֿאַנגערן זיינע לידער מיט אַן אייביקן חלום.

"זיין לייבטער פֿערז מאַכט לייבטער דעם געמיט. ס'איז זיי אַ קינד וואָס וואַרפֿט מיט זיין שפיגעלע אַ זון־פֿלעק אויף אַ זקן. אָט דער זניקער שמויבל, וואָס איז איינער פֿון די מודות פֿון זיין מיסטעריעזער ליריק — און מאַנגער איז אויך ליריקער אין זיינע קלאַסישע באַלאַדן און חומש־לידער — מאַכט אים אַזוי אייגנדיק און פֿאַלקו־נאָענט."

שלמה ביקל

"איך ווייס ניט ווי אַזוי דאָס איז געשען, וואָס אונדזער קריטיק, וועלכע האָט בדרך כלל אָפּגעשאַצט דעם גרויסן קינסטלערישן ווערט פֿון מאַנגערס ליד און האָט אים, דעם זון פֿון זיין עקסעלענץ דעם שניידער־מייסטער, אַוועקגעזעצט נישט בלויז אין מדרח פֿון אונדזער פֿאַעזיע, נאָר טאַקע, ווי ס'ע קומט אים, אין דער סאַמע נאָענט פֿון אונדזער דיכטער־זין אַרון קודש, — האָט פֿונדעסטוועגן נישט דערשאַצט מאַני גערן, דעם פֿראַנצ־געשטאַלמער פֿון שמואל אבא אבערווא און פֿון הערשל זומערווינט... און די מעשיות וועגן הערשל זיי מערווינט זיינען, לפי דעתי, דער שענסטער מדרח פֿון געטלעך לעבער הומאָר, פֿון ווונדערלעכער פֿאַנטאַסטיק און פֿון וואָך פֿעדיקער ווירקלעכקייט, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו ליינען גען אויף ייִדיש!"

ש. ניגער

"מאַנגערס פֿערז איז אין פֿלוג אַזוי איינפֿאַך, אַזוי לייבט, אַזוי דורכזיכטיק, ווי די שורה אין אַ פֿאַלקסליד. אָבער ווי שווער אָנגעלאָרן ער איז! ווי ניט איינדייטיק און ווי טונקל עס איז די טיפֿעניש, וואָס ער עפֿנט פֿאַר אונדז. פֿונעם פֿאַלקס

די לעצטע תקופה אין איציק מאַנגערס לעבן און שאַפן

נגלה ווערט ביי מאַנגערן נסתר, פֿונעם פֿאַלקס־דעאָליום —
ראַמאַנטיק; פֿונעם פֿאַלקס־פֿרימוטייוו — ראַפֿינירטע מייסטער־
שאַפֿט...

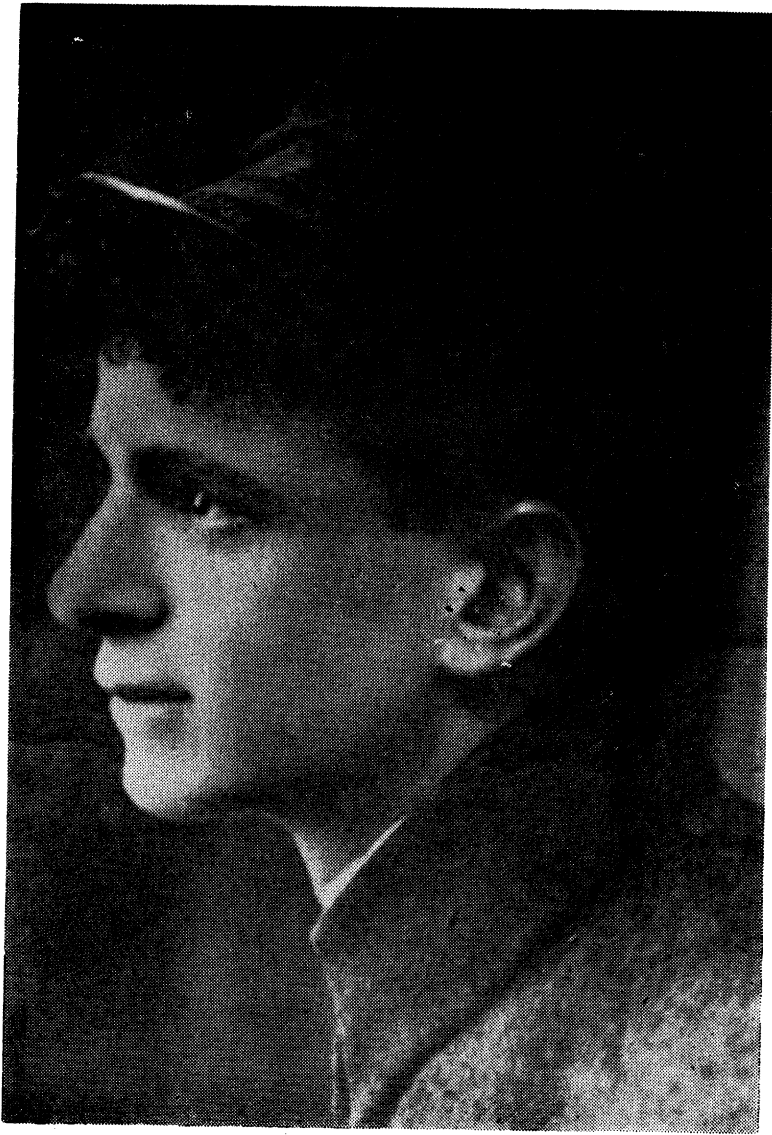
"ער איז איינער פֿון אנדערע לירישסטע ליריקער, און
דאָך צייכנט ער זיך אויס מיט זיין אַרטימעקטאַניק. און זיין
אויסגיסן דאָס האַרץ איז דאָ שעפֿערישע פּלאַנרטיקייט. עס
פֿילט זיך קולטור אין זיין קולט פֿון געזאַנג."

יעקב י. מייטליס

"... פֿאַרגעסן וועל איך קיינמאַל נישט צוויי באַגעגענישן
מיט מאַנגערן, אַט דעם זעלמענעם מענטש און דיכטער: דעם
אַפּשייד־אַוונט ביי מיר אין הויז, איידער ער איז אַוועקגעפֿאַרן
פֿון לאַנדאָן קיין אַמעריקע, און זיינע האַרציקע ווערטער צו
אונדז אַלעמען. און צום באַדויערן מיין לעצטע באַגעגעניש אין
גדרה, ווען ער איז געלעגן אַ שווער־קראַנקער, אויף דער
"מאַטראַצ־גרוֹפֿט" (היינעס אַ ווערטל). דאָס מויל פֿאַרשטומט,
אַבער די אויגן לעבעדיק, פֿון וואָס עס האָט אַרויסגעקוקט
אַזויפֿיל מורא און פיין. פֿאַרשטאַנען האָט ער אַלין וועגן וואָס
איך האָב מיט אים גערעדט און זיין רעאַקציע איז געווען אַ
האַרציקע און אַ גענוג לעבעדיקע, הגם זיינע יסורים און מיין
האַרץ־ווייטיק איז געווען גאָר גרויס. "אוי לי שראַיטיך בכד",
האַב איך געטראַכט ביי מיר אין האַרץ. מיר האָבן זיך צען
קושט בעת מיין אַוועקגיין, און ער האָט געוויינט. אַ שוין
דערלעכער אַנבליק!"

א י נ ה א ל ט

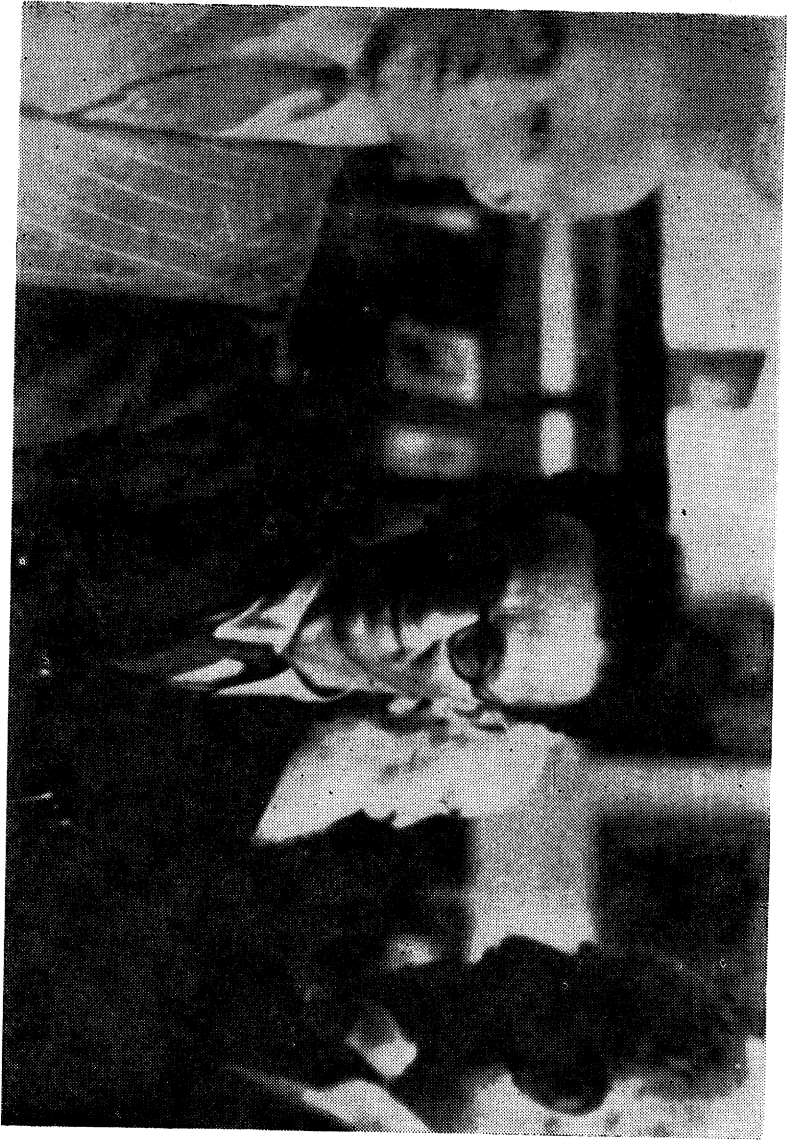
9		וואָרט אַ פֿרײַער
11		פּאַרײַז-אַלזשיר (1938-1939)
15		מאַנגערס צוויי בריוו פֿון מאַרסעל
21		מאַנגערס תּרעומות און ה. לייזיקס פֿאַרענטפֿערונג (יולי, 1941)
33		צוויי אָפּרוּפֿן אויף די מאַנגער-לייוויק-בריוו
48		פֿון דער קאַרעספּאַנדענץ מלך ראָוויטש-איציק מאַנגער
51		אין דער ענגלישער סביבה (לאַנדאָן)
71		דיכטונג אין שאַטן פֿון דער נאַציאָנאַלער טראַגעדיע
91		מאַנגערס באַזוך אין וואַרשע ביי דער אויפֿדעקונג פֿון געטאָ-מאַנומענט (1948)
101		פּראָ-און קאַנטראַ-מאַנגער. פֿינף בריוו פֿון מאַנגערן
115		אין קאַנאַדע (1951)
123		אין גיו־יאָרק
139		מאַני לייב און איציק מאַנגער
145		אין מדינת ישראל
159		די יידישע ליטעראַטור אין טרויער
163		די וואַכן און חדשים פֿון איציק מאַנגערס קראַנקייט
171		לזכר איציק

דאָ ביו איך אַלט געווען 20 יאָר, אין דער צייט האָב איך געשריבן
מיין ערשטע באַלאַדע „דאָס גאַסן-מיידל“, 1921.
(טעקסט פֿון א. מאָנגער)

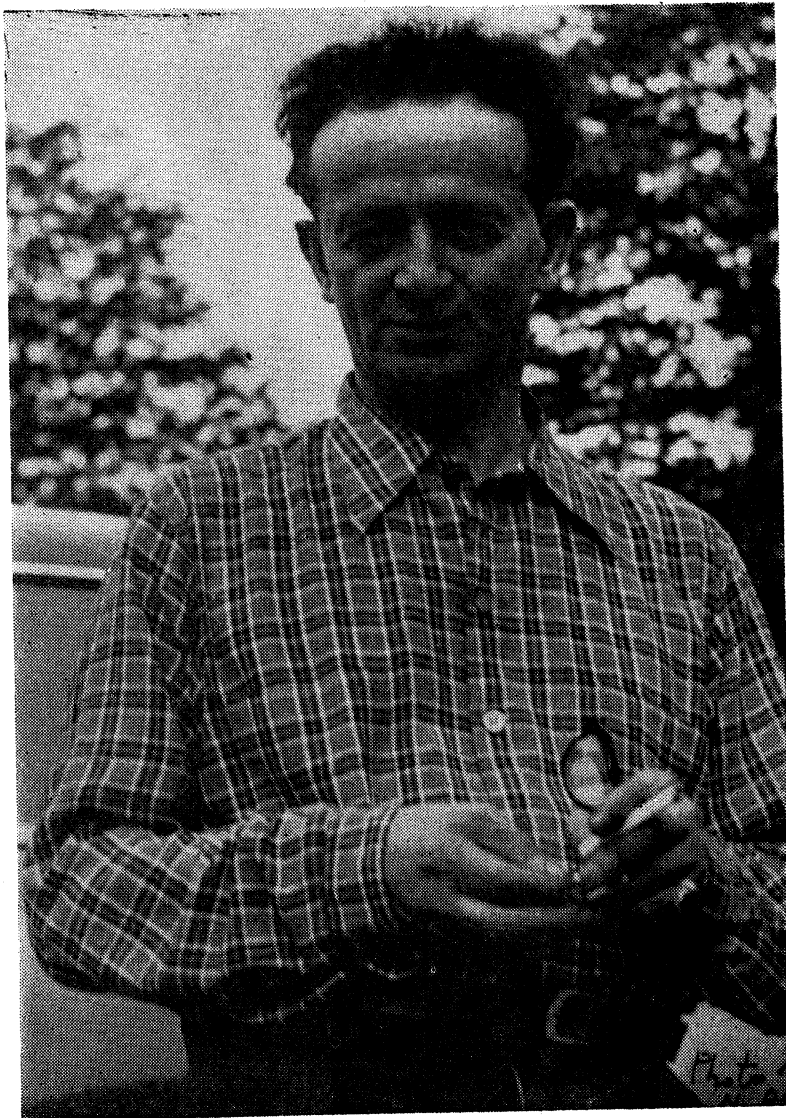
א. מאַנגער און מ. ראָוויטש

א. מאַננער און יוליאַן טורביט, וואַרשע 1934

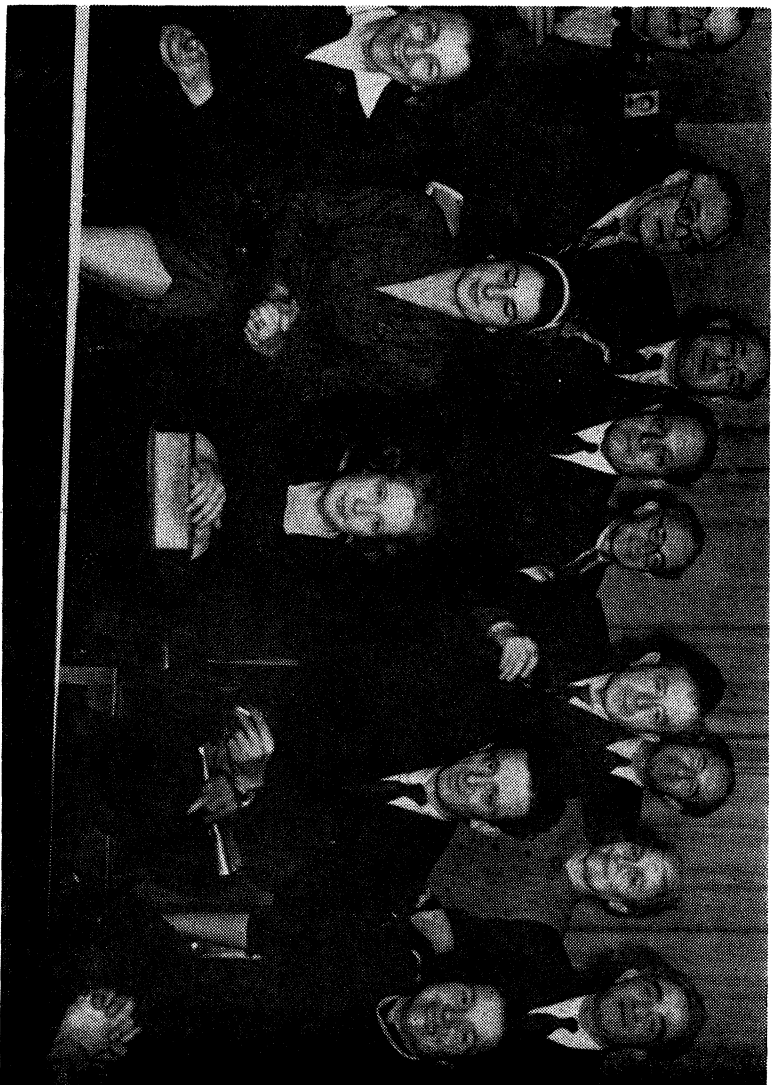
א. מאַנגער אויפֿן דאָך פֿון טלומאַצקע 13, וואָרשע 1934.
„די וועלט שאַקלט זיך“.

א. מאנגער, 1957

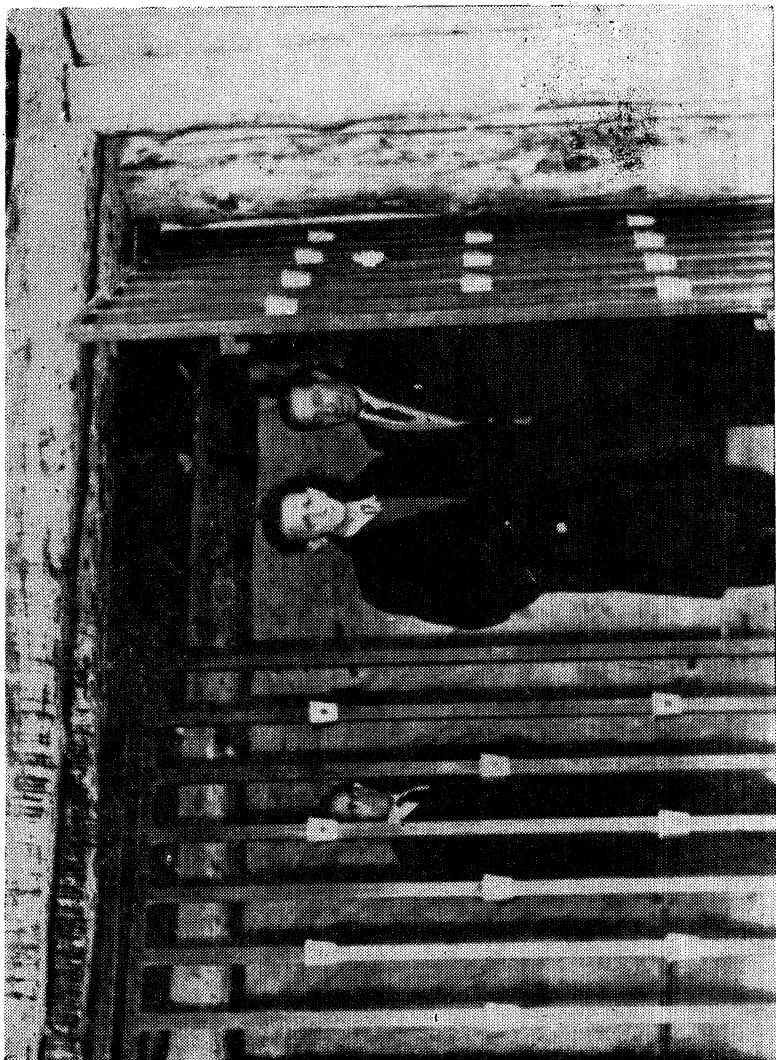

איציק מאַנגער און י. י. סיגאַל

גשוענעוונג פאַרן אַוועקפאַרן פון לאַנדאָן 1951. שטענדיק: שטענדיק (פון רעכטס אויף לינקס): יאָחאָן ווּתני, פּרי ווּתני, י. ווייסליק, לעאָ קעניג, י. פּאַדורשניק, פּאַדראַ, גלאָוער (יאהאַנעסבאָדע), יעקב מיטיליס, יוסף לעפּטוויטש' אַקין.

זיצנדיק: פּרי קעניג, א. מאַננער, מאַנאַרעט וואַטערמאַן, פּרי אַקין, ווּדית מיטיליס.

ביים אריינגאנג אין די הייליג וווּ מען ריכט אָפּ תפילות פֿאַר די
אומגעקומענע יידן — יד ושם ירושלים.